

Оцінювання відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил

Мета статті – здійснити економіко-історичний огляд аграрних реформ, починаючи зі скасування кріпацтва і до сьогодення, оцінити відповідність механізмів реформування земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил та визначити соціально-економічні наслідки нехтування цієї вимоги для збалансованого сільського розвитку.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження були базові положення політичної економії. Діалектичний метод сприяв розкриттю природи єності суперечностей між елементами аграрних відносин і розвитком продуктивних сил; логіко-історичний підхід застосовано у процесі ретроспективного розгляду аграрних реформ та інституційних трансформацій, спрямованих на регулювання земельних відносин і суміжних сфер життєдіяльності сільського соціуму за різних суспільно-політичних формацій; абстрактно-логічний – при оцінюванні відповідності земельного законодавства тенденціям, що проявляються через економічні закономірності, а також при формулюванні висновків до статті.

Результати дослідження. Висвітлено ретроспективу розвитку земельних відносин і механізми реалізації аграрної політики від скасування кріпацтва і до сьогодення. Охарактеризовано соціально-економічні, демографічні й міграційні наслідки руйнування общинного землекористування. Розглянуто передумови і засоби проведення політики «воєнного комунізму» та запровадження НЕПу. Досліджено стан земельних відносин і продуктивних сил до проведення суцільної колективізації, а також в період утвердження колгоспно-радгоспної системи господарювання. Виокремлено причини вичерпання потенціалу адміністративно-командних методів управління аграрним сектором. Оцінено соціально-економічні результати перехідного періоду до ринкової економіки. Проаналізовано наслідки мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення. Доведено економічну закономірність надконцентрації земельних ресурсів. Узагальнене протиріччя викликані невідповідністю земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил. Спрогнозовано наслідки запровадження ринку земель у разі недосконалості державного організаційно-економічного механізму, спрямованого на унеможливлення надмірної концентрації сільськогосподарських угідь «в одних руках» та відсутності належного антимонопольного регулювання у цій сфері.

Елементи наукової новизни. Застосовано ретроспективний політико-економічний огляд земельних відносин в Україні стосовно їх відповідності рівню та характеру розвитку продуктивних сил аграрного виробництва.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані у процесі розроблення організаційно-економічного механізму запровадження ринкового обігу сільськогосподарських угідь. Табл.: 1. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: аграрні реформи; земельні відносини; продуктивні сили; нова економічна політика; суцільна колективізація; роздержавлення; ринковий обіг земельних ділянок.

Могильний Олексій Миколайович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ, вул. Нововокзальна, 17)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

Постановка проблеми. В історії аграрних відносин України сучасна реформа відносин власності на землі сільськогосподарського призначення, що розгорнулася з початком 90-х років ХХ ст., – це вже четверта спроба передати землю селянам на правах приватної власності. Однак внаслідок скасування соціалістичної монополії державної власності на землю, селяни і суспільство наштовхнулися на монополію капіталістичну. Істотна відмінність між цими монополіями полягає у

тому, що у першому варіанті, монопольну ренту на користь усього народу отримувала держава, у другому, – вона відкрито і приховано перерозподіляється на збагачення кількох надпотужних землевласників і землекористувачів, що нині вже контролюють більше третини (36,4%) розпайованих угідь і половину земель, оброблюваних сільськогосподарськими підприємствами разом із фермерськими господарствами. Це особливо непокоїть суспільство, адже бізнес-групи, орієнтовані на привласнення природно-ресурсної ренти, активно на всіх рівнях законодавчої й виконавчої влади, через Кон-

ституційний Суд України і Європейський Суд з прав людини та в утримуваних ними ЗМІ прискорюють непідготовлений «запуск» ринку землі.

Багатозначним підтвердженням інституційної неспроможної держави у завершенні структурних реформ в аграрному секторі та приборканні устремлінь кланово-олігархічних угруповань став проект резолюції Європарламенту до другої річниці угоди про Асоціацію між Україною і ЄС. У ній серед невиконаних завдань, відмічено також «недостатні зусилля української влади щодо зниження впливу олігархату». За даними журналу «Фокус», статки 10 найбагатших родин України становлять 13,5 млрд дол. США, або 14,5% ВВП з тенденцією останніх до збільшення. Це майже у 5 разів більше, ніж у Польщі (3%) і Німеччині (3,4%) та у 2,5 раза порівняно з Францією (5,7%). Риторичним є запитання: чому в країні з талановитими й працьовитими людьми, багатій на земельні й інші природні ресурси за межею бідності опинився кожний четвертий українець, а селяни, нібито отримавши у власність найцінніше багатство, залишаються найбіднішою верствою у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню історії аграрних відносин і основного селянського питання щодо власності на землю присвячено роботи багатьох авторів. Серед них, зокрема, В.Й. Борисенко [1], В. Липинський [7], З.В. Священко [10], І.В. Хміль [15], О.В. Чаянов [18] та ін.

Загально визнаний внесок у теоретико-методичні й прикладні аспекти розвитку земельних відносин у період аграрних реформ із початку 1990-х рр. й дотепер зробили П.І. Гайдуцький [2], О.І. Ковалів [4], П.Ф. Кулинич [6], Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк [8], О.М. Онищенко [9], М.М. Федоров [13], В.Я. Месель-Веселяк [14], О.В. Ходаківська [15,17] та інші вчені.

Маємо визнати - суспільна свідомість щодо аграрних реформ, про місце і роль у їх здійсненні українських селян ще й нині остаточно не позбулася стереотипів, нав'язаних радянською ідеологією. Неупереджене переосмислення селянського питання вітчизняними вченими розпочалося з набуттям незалежності України. Автори, досліджуючи історію земельних відносин, висвітлюють внутрішні і зовнішні передумови, розглядають інституційне середовище й механізми їх реалізації та соціально-

економічні наслідки для аграрної сфери і добробуту селян. Разом з тим поза увагою, як правило, залишається ширший контекст, - як реформи земельних відносин узгоджуються з тенденціями, які виявляються в об'єктивних економічних закономірностях.

Мета статті - здійснити економіко-історичний огляд аграрних реформ, починаючи зі скасування кріпацтва і до сьогодення, оцінити відповідність механізмів реформування земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил та визначити соціально-економічні наслідки нехтування цією вимогою для збалансованого сільського розвитку.

Авторська гіпотеза полягає в тому, що генезу і вектор розвитку земельних відносин, стрижнем яких є відносини власності на землю, як основний засіб сільського господарства, визначають всезагальні та спеціальні економічні закономірності.

Виклад основних результатів дослідження. *Скасування кріпацтва.* Наприкінці XVIII на початку XIX ст. феодальні виробничі відносини на українських землях не відповідали рівню і характеру продуктивних сил прогресивнішого капіталістичного ладу. Основні норми про скасування кріпосного права містились у царському маніфесті від 19 лютого 1861 р. і «Загальному положенні про селян, звільнених від кріпосної залежності» перша стаття якого проголошувала «Кріпосне право відмінено назавжди». Цими актами звільнення селян подавалося як благодійний, добровільний вчинок дворянства й уряду. Воно мало відбуватися шляхом добровільних угод між поміщиками й селянами.

У результаті реформи 1861 р. в Російській імперії земля стала об'єктом купівлі-продажу. У 1863-1902 рр. було відчужено понад 23,6 млн десятин. Тільки за 1877-1904 рр. майже 6 млн десятин було продано поміщиками, із яких 4,5 млн придбали заможні селяни, збільшивши свій земельний фонд майже у 4 рази.

Наслідки реформи: а) відбулися докорінні зміни у перерозподілі власності на сільськогосподарські землі; б) товарно-грошові відносини стали превалюючими серед поміщиків та заможних селян; в) окремі райони почали спеціалізуватися на рослинництві і тваринництві; г) набули поширення прогресивні методи використання земель (оренда, ведення власного господарства, зберег-

лося сервітутне право тощо); д) підвищилась урожайність сільськогосподарських культур завдяки механічним засобам обробітку земель, вільнонайманій праці, поліпшенню структури сівозмін та ін. [1].

Дослідники, як правило, не ідеалізують аграрні реформи в частині скасування кріпацтва. Вони були обмеженими, непослідовними і половинчастими, у тому числі щодо общинного землеволодіння. Особливо гостро це відчувалося на початку першої декади ХХ ст. Передреволюційні події 1905-1907 рр. потребували радикальніших земельних, суспільно-політичних, соціально-економічних змін на селі.

Аграрні реформи С. Ю. Вітте (1849 - 1915) і П. А. Столипіна (1862-1911). Основними суб'єктами земельних відносин України, через майже півстоліття після скасування кріпацтва, залишалися поміщицькі господарства і селянські общини. В останніх було закладено фундаментальне протиріччя між общинним землеволодінням і приватним характером виробництва. Більшість земельних та інших майнових питань у відносинах з поміщиками, зокрема щодо умов оренди землі, вирішувалося селянами як і раніше через общину. В умовах наростання невдоволення селян через малоземелля нерідко община була ініціатором захоплення панських земель і навіть знищення їх маєтків. Така ситуація не влаштовувала великих землевласників, а також інших прихильників збереження підвалин феодалізму в Російській імперії.

С. Вітте розробив програму реорганізації сільського господарства шляхом розвитку фермерства (1893 р.). Його пропозиції мали відображення у «Записках про селянські справи» (1904 р.). Очолюваний ним уряд ініціював проект «Основних положень для зміни законодавства про селян» (1905 р.). Цим документом, зокрема, передбачалося упорядкувати селянське надільне землеволодіння та землекористування у складі общини спеціальними правилами. Вважається, що напрацювання з питань удосконалення земельних відносин С. Вітте значною мірою були реалізовані у низці нормативних актів уряду, очолюваного П. Столипіним. Серед них указ від 09.11.1906 р. «Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосується селянського землеволодіння та землекористування», закон від 29.05.1911 р. «Про землеустрій» та інші [10].

В Україні аграрні реформи, незважаючи на спротив поміщиків та інших прихильників збереження існуючих земельних порядків, проводилися переважно успішно, оскільки общинне землеволодіння не мало таких масштабів, як в інших регіонах Російської імперії. Упродовж 1907-1915 рр. землю в індивідуальну власність на Правобережжі закріпили 48% селян, на Півдні - 42, на Лівобережжі - 16,5%. До 1916 р. в Україні налічувалося 440 тис. хуторів.

Під час реформи значно активізувалася діяльність Селянського земельного банку, за участі якого в період 1906-1916 рр. українським селянам було продано 596,4 тис. десятин землі, переважно поміщицької. Із 1906 по 1912 рр. з українських земель на Схід Російської імперії переселено близько 1 млн осіб, але майже чверть із них з відомих причин повернулася назад [11].

Однак, незважаючи на певні успіхи, Столипінська земельна реформа не виконала головного завдання - заможні селяни не стали опорою царському режиму. Вона не усунула непримиренне суспільно-класове протистояння між багатими і бідними, не зменшила соціально-економічне напруження на селі, а, навпаки, ще більше її загострила, чим і скористалися ліворадикальні партії.

Аграрна політика 1917-1930-х рр. Першим законодавчим актом більшовицької Росії став декрет «Про землю» (27 жовтня 1917 р.). Ним було скасовано приватну власність на землю, вона переходила у всенародну власність. Поміщицькі, удільні, монастирські, церковні землі передавалися у розпорядження волосних земельних комітетів та повітових рад селянських депутатів. Декретом визначалися принципи землеволодіння та землекористування: заборонявся продаж землі, здача її в оренду чи під заставу. Надра, ліси, води ставали власністю держави. Великі товарні господарства переходили в підпорядкування держави або сільських громад. Заборонялося використовувати найману працю. Поширеними формами господарювання на землі були подвірня, хутірська, общинна й артільна. Розподіл землі серед селян був зрівняльним, за трудовою чи споживчою нормою. Селяни звільнялися від щорічної орендної плати за землю та інших повинностей [15].

Політичний курс Української Народної Республіки на соціалізацію землі (квітень

1918 р.) «фактично розгорнув класову боротьбу на селі, призвів до безглузкого нищення панських маєтків і самовільного захоплення земель селянами». З цього приводу відомий історик, соціолог і дипломат В. Липинський (1882-1931) у своїх «Листах до братів-хліборобів» писав, що використавши «російський брошурковий соціалізм», українська інтелігенція несподівано для неї опинившись у вирі державотворчого процесу, також взяла на озброєння ідеологію «здекласованого селянства»: напівпролетаріату, напівхлібороба. Іншими словами, «поки землі не має - більшовик, раз землю придбав - хлібороб-монархіст» [6, с. 63].

Селянський повстанський рух за землю на території України у 1917-1921 рр. в умовах «чи не найтривалішої глибокої кризи легітимності влади» призвів до громадянської війни. Українських селян, які прагнули розв'язання земельного питання на свою користь, не влаштовувала поява комун, методи їх створення, надання їм різноманітних переваг (першочергове матеріальне постачання, кредитування, сприятлива цінова і податкова політика тощо).

Завдяки НЕПу, запровадженому після «воєнного комунізму», частково було усунено конфлікт між ринковими відносинами та адміністративно-командними методами управління, що, у свою чергу, сприяло згладжуванню невідповідності між земельними відносинами і продуктивними силами на селі. Як результат, спостерігалось піднесення господарської ініціативи, в основному було відновлено посівні площі й поголів'я худоби, підвищилася заінтересованість селян у результатах праці та продуктивності угідь і тваринництва.

Про реальний стан земельних відносин того періоду йдеться в «Енциклопедії сільськогосподарства» за редакцією професора А. Терниченка. В Україні до 1917 р. селяни користувалися лише половиною земель, придатних для обробітки, а решта належала панським маєткам, церкві, державі та іншим «нетрудовим власникам», які використовували найману працю. У 1925 р. в Українській РСР структура і суб'єктний склад землекористувачів змінилися докорінно: селянські господарства обробляли 74,9%, держава та інші установи - 24,2 і колективні - всього 0,9%. Станом на початок 1924 р., поділ селянських господарств, колективів і радгоспів у розрахунку на

100 дес. посівних площ був таким: до 3-х дес. - 29,0; від 3 до 9 - 49,7; понад 9 - 21,3.

Щодо форм користування землею, то вони були вкрай нераціональними, оскільки 88,4% селянських господарств обробляли її черезполосно, 7,2 - одрубамі; 3,5 - хуторами, а 0,9% - змішано. За даними опитування весною 1924 р., виявлено, що із 100 селянських господарств: 46,4 - взагалі не мали робочої худоби, 29,5 - утримували 1 гол., 20,3 - 2, 2,3 - 3 і 1,5 - 4 голови. Не кращою була забезпеченість знаряддями праці. Один плуг припадав більш як на два господарства, букар - на 9, а сівалка - на 16 господарств. Звідси, як зазначається академічним стилем в енциклопедії, «Багато робиться тепер, щоб організувати людей на селі в сільськогосподарські колективи, комуни, кооперативи» [3, с. 5-11].

Суцільна колективізація. Подальші події 30-х років в Україні здійснювалися також під диктатом російської імперської політики і позначилися суцільною колективізацією селян, експропріацією земель, робочої й продуктивної худоби, сільськогосподарського інвентаря, об'єктів нерухомості та іншого майна заможних господарств. Такі акції супроводжувалися, репресіями, голодоморами (1921-1923 рр., 1932-1933 рр.) та голодом (1946-1947 рр.), дискримінацією селян за громадянськими правами і свободами й іншими руйнівними для кількох поколінь українських селян та майбутнього Незалежної Української Держави.

Конституція СРСР (1924 р.) визначила загальні основи землеустрою і землекористування, а також умови користування надрами, лісами та водами на всій території СРСР. Стаття 4 Конституції Української СРР (1929 р.) лише дублювала ці закони. Зокрема, вся земля, надра, ліси і води стали соціалістичною державною власністю на основах, визначених законодавством Союзу РСР. З того часу Україну, як й інші республіки, було позбавлено права самостійно визначати економічну, аграрну економіку, зокрема й земельну політику.

Станом на 1926 р. основними формами усупільнення селянських господарств були артіль й комуни, а у наступні роки - товариства спільного обробітки землі (ТСОЗи). Перехід до прискорених темпів колективізації відбувся у період першої п'ятирічки (1928/29 - 1932/33 госп. роки). Її основними завданнями були: а) усунення суперечності

між одержавленою промисловістю, іншими галузями народного господарства та переважно одноосібним сільським господарством; б) забезпечення людськими і фінансовими ресурсами (від експорту зерна) форсованої індустріалізації країни; в) планові поставки «в державні засіки» (за немислимо низькими цінами) продовольства на потреби зростаючої чисельності населення міст; г) встановлення адміністративно-карального контролю над сільським господарством, шляхом скасування приватно-кооперативного сектору [5].

З ідеологічної точки зору, колективізація - це втілення ленінського кооперативного плану на селі. Водночас у 1930 р. було вдруге скасовано інститут оренди землі та застосування найманої праці у сільському господарстві. Першим уставом сільськогосподарської артілі, ухваленим Центральним виконкомом та Радою народних комісарів СРСР 1 березня 1930 р., колгоспні землі мали бути єдиним масивом із заборобою їх зменшення в подальшому [5]. Так було в черговий раз порушено дотримання законної відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил на селі. Про її наслідки тривалий час російська й українська історіографія замовчували, а колективізація трактувалася наступним поколінням українців як небувале завоювання радянської влади і звільнення селян від рабської праці.

Другою Конституцією УРСР (1937 р.) земля закріплювалася за колгоспами у безоплатне і безстрокове користування. Кожний колгоспний (селянський) двір міг мати в особистому користуванні невелику присадибну ділянку землі (до 2017 р. це був відруб з подальшими змінами назви, за незмінності суті й функцій для членів сім'ї, а з 2003 р. він набув статусу ОСГ). Допускалося існування дрібного приватного господарства одноосібних селян, яке ґрунтувалося на особистій праці й унеможливляло експлуатацію людини людиною.

Несприятливим чинником для розвитку колгоспно-кооперативної системи було протиріччя між державною власністю на землю, усупільненими засобами виробництва та недосконалим розподілом результатів праці й приватним характером споживання. Як говорили у народі ще з часів общини: «один із сошкою, а семеро з ложкою». До того ж фонди соціального розвитку господарств

були вкрай обмеженими через те, що колгоспи були донорами народного господарства. Тоді як суспільні фонди споживання, а це частина національного доходу, що спрямовувалась на особисте споживання громадянам безплатно, для колгоспників були недоступними.

Аграрні реформи повоєнного періоду. Постійні удосконалення адміністративно-командних методів управління аграрною сферою, здійснювані за ініціативи М.С. Хрущова (друга половина 50-х рр.) та О.М. Косигіна (друга половина 60-х рр.) спрямовувалися на: а) зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів; б) покращання господарського механізму державних закупівель і централізованих поставок засобів виробництва; в) поліпшення умов функціонування, залежно від природно-кліматичних зон; г) розвиток спеціалізації, концентрації та міжгосподарської кооперації; д) широке використання електрифікації й хімізації, будівництво меліоративних систем; е) укрупнення господарств, запровадження внутрішньогосподарського розрахунку і безнарядної форми організації й оплати праці, ліквідація неперспективних сіл і будівництво агромістечок; є) інвестиції в розбудову соціальної та інженерної інфраструктури сільської місцевості тощо мало певні економічні результати. Селяни отримували гарантовану заробітну плату у колгоспах, запроваджувалася система пенсійного забезпечення та інші види соціального захисту їх членів тощо.

Оскільки аграрна економіка була позбавлена рушія саморозвитку через монополію державної власності на землю, то рух земельних масивів колгоспів та інших ресурсів із метою їх концентрації нерідко відбувався у межах системи: постійно збиткові господарства приєднувалися до економічно сильніших; реорганізовувалися в державні підприємства, як правило, без згоди колгоспників; створювалися агропромислові комбінати із замкнутим циклом виробництва й реалізації продукції (модель майбутніх вертикально-інтегрованих структур); формувалися територіально-виробничі комплекси із сировинними зонами навколо переробних підприємств (прототип кластерів); перетворенням у підсобні господарства промислових підприємств (таким чином, останні брали на себе функцію забезпечення продовольчими товарами трудових колективів; частина з

них у 2000-х рр. наростила земельні банки до розміру агрохолдингів) тощо.

У 1980-х рр. СРСР на міжнародних ринках втратив статус «житниці Європи і світу», поступово зайнявши позицію «світового лідера» з імпорту зерна (45 млн т) і м'яса (близько 1 млн т).

Продовольча програма М.С. Горбачова. Із зростанням купівельної спроможності населення все гострішою ставала проблема забезпечення м'ясо-молочними продуктами, рибою, овочами та плодами. На її розв'язання й було спрямовано Продовольчу програму СРСР на 1982-1990 рр. Вона не передбачала радикальних змін у аграрних відносинах та їх складової - власності на землю, адже базувалася на традиціях адміністративно-командної економіки. Держава, як і раніше, виконувала майже всі функції ринкових інститутів в економіці, за винятком деяких послаблень для споживчої кооперації, що особливо була поширена у сільській місцевості. Отже, економіка була вкрай зарегульована.

Нагальною потребою стало запровадження інститутів ринкового обігу факторів виробництва (землі, праці, капіталу): а) захист прав приватної власності; б) позбавлення суб'єктів господарювання адміністративного тиску; в) вільний вибір контрагентів тощо.

Перехідний період від одержавленої до ринкової економіки. Початок докорінної зміни правових, економічних і соціальних відносин землекористування пов'язується із грудневою 1990 р. постановою Верховної Ради України, якою всі землі оголошено об'єктом земельної реформи. Законом України «Про форми власності на землю» від 30.01.1992 р. №2073, вперше, крім державної, визнано також колективну і приватну форми власності на землю. При цьому всі форми власності стали рівноправними. Хоча він і втратив чинність згідно із Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 11.12.2003 р. №1377, проте його історичне значення важко переоцінити, оскільки він поклав початок змінам ментальності українських селян. Цей Закон розпочав процес роздержавлення земель в Україні. Механізм його реалізації було втілено в низці інших законодавчих актів, зокрема, й таких як: земельний кодекс, закони про колективне сільськогосподарське підприємство, про селянське (фермерське) господарство, про плату за землю, про оренду землі та ін.

Усього за період з 1995-2004 рр., що заклавав підґрунтя для подальших структурних зрушень, ухвалено 32 базових закони і видано 48 указів Президента України з питань земельної та аграрної реформ. На відміну від раніше ухвалених нормативно-правових актів, вони містили переважно організаційно-розпорядчі заходи, ставили конкретні завдання центральним і місцевим органам виконавчої влади щодо здійснення радикальних перетворень в аграрних відносинах [2, с. 246].

На думку багатьох фахівців, завершальний етап земельної реформи, серцевиною якої має стати ринковий обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення, відкладено на невизначений термін. І справа не лише у відсутності політичної волі й непосильний тягар відповідальності для минулих і нинішніх очільників держави. Складається враження, що землю нібито надали селянам у приватну власність, тобто наділили правом користування, володіння і розпорядження, але при цьому тіньові стейкхолдери цього ринку хочуть передати її із рук в руки лише своїм фаворитам - агрохолдинговим та іншим пов'язаним з ними структурам. Виникають аналогії з історичними фактами сторічної давнини, коли більшовики обіцяли її селянам, але потім силою загнали в колгоспи, передавши останнім землю у формально безоплатне і безстрокове користування.

Із різних неофіційних джерел, а також за оцінками експертного середовища, стає відомо, що на значний клін із 27,5 млн га розпайованих земель покупців уже визначено. Щось подібне відбулося за участі громадян з ваучерною приватизацією цілісних майнових комплексів промисловості, будівництва, транспорту та інших об'єктів. Саме стихійний перерозподіл 50 мільйонних часток загальнонародної власності громадян, створеної попередніми поколіннями, згодом стане виправданням безпрецедентної олігархізації економіки України.

За даними Держгеокадастру України, станом на 1 січня 2017 р. майже 1,5 млн, або кожен 5-й власник земельного паю нотаріально зареєстрував перехід права власності. Левова частка транзакції пов'язана з успадкуванням (92,5%), а решта - це дарування (6,1%), обмін (0,4%) та продаж (0,9%). Загальна площа земельних паїв щодо яких відбувся перехід прав власності становить 5,2 млн га, або майже 20% від усієї площі розпайованих земель.

Однак це лише початок, адже на закони ринкової економіки законодавчо визначений мораторій не поширюється. У цих умовах поведінка бізнесу є природно вмотивованою і продиктована його потребами й інтересами. Оскільки передача земельних ділянок та їх концентрація «в одних руках»: а) є запорукою конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках; б) гарантує реалізацію потенціалу ренто-орієнтованої поведінки; в) дає важелі політичного тиску на владу. Це тріада бізнесу на державному бюджеті, яку використовує великий капітал незалежно від національної приналежності. Чим слабша держава в інституційно-регуляторному плані (особливо щодо запобігання корупції), тим більші шанси у бізнесу. На відміну від зарегульованої централізовано-планової економіки вона за всіма макроекономічними ознаками перетворилася у недорегульовану.

Закономірність щодо відповідності аграрних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил у секторальному аспекті виявляється через відповідність суспільних відносин ключовим факторам розвитку сільськогосподарського виробництва (землі, праці, капі-

талу). Він діє в усіх суспільно-економічних формаціях і реалізується через механізм інтегральної взаємодії з іншими всезагальними та спеціальними законами товарного виробництва (усебічним зростанням потреб за обмеженості ресурсів, попитом і пропонуванням, вартості, конкуренції, монополізації, спадної віддачі ресурсів, граничних витрат, ефекту від масштабів виробництва та ін.).

Реформування відносин власності на земельні ділянки в сукупності зі спеціалізацією, кооперуванням і концентрацією виробництва може бути, як рушієм розвитку аграрного сектору економіки, у разі їх відповідності продуктивним силам, коли здійснюється процес «творчого руйнування» (за Й. Шумпетером), так і навпаки - гальмівним чинником. За якого неефективно використовуються земельні, інші природні, людські й економічні ресурси, тобто відбувається «руйнування - без творчості».

Нами зроблено спробу довести це положення через узагальнення рівня відповідності земельних відносин, відображених в основних положеннях земельних кодексів, рівню й характеру розвитку продуктивних сил аграрної сфери (таблиця).

Відповідність земельних відносин, встановлених земельними кодексами УСРР, УРСР та України за 1922-2018 рр., рівню й характеру розвитку продуктивних сил аграрної сфери

Основні положення в частині прав власності на землю	Відповідність продуктивним силам аграрного сектору
<i>Земельний кодекс УСРР від 25 жовтня 1922 р.</i> 1. Усі землі є власністю робітниче-селянської держави, скасовано приватну власність. 2. Заборонено купівлю-продаж та інші угоди, пов'язані з відчуженням земель. 3. Громадянам надано право на одержання землі в користування безоплатно та можливість обирати форму землекористування. 4. Заохочується колективна форма землекористування (ТОЗи). 5. Заборонено «трудову оренду» землі, всіляко обмежується користування землею куркулями	<i>Не відповідають.</i> Супроводжується насильницькими методами об'єднання земель в єдиних колгоспних масивах, яке не було забезпечено засобами для її обробітку, втрачалася мотивація селян до праці та до кінцевих результатів господарювання. Як наслідок, скорочуються площі посівів, зменшується поголів'я продуктивної і робочої худоби. Зароджується і наростає селянський повстанський рух
<i>Земельний кодекс УРСР від 8 липня 1970 р.</i> 1. Усі землі є спільним надбанням радянського народу. 2. Земля є виключною власністю держави і надається тільки в безстрокове чи тимчасове користування. 3. Користування землею здійснюється безоплатно, за винятком випадків, передбачених законодавством. 4. Землю закріплено за колгоспами у безстрокове користування. 5. Користування землею може бути короткостроковим - до 3-х років і довгостроковим - від 3-х до 10-ти років, а в окремих випадках - не більш як 25 років	<i>Відповідають частково.</i> Зміцнюється матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів, проводиться хімізація та меліорація земель, удосконалюються механізм закупівель сільгосппродукції, розвивається виробнича й соціальна інфраструктура, зростає добробут селян. Однак уже дається взнаки недосконалість земельних відносин, які гальмують розвиток продуктивних сил аграрного сектору. На початку 90-х рр. загострилася продовольча проблема. СРСР із експортера зерна і тваринницької продукції стає значним їх імпортером

<i>Земельний кодекс УРСР від 18 грудня 1990 р. № 562</i> 1. Усі землі є власністю народу України. 2. Земельні ділянки для підприємств, установ і організацій надано на праві користування. 3. Встановлено три форми власності на землю: державна, колективна і приватна, які визнано рівноправними. 4. Дозволено безоплатне надання громадянам земельних ділянок у володіння для ведення селянського (фермерського) господарства розміром до 50 га сільгоспугідь і до 100 га усіх земель. 5. Передбачено надання громадянам земельних ділянок на праві постійного користування і довічного успадковуваного володіння	<i>Не відповідають.</i> Настає трансформаційна криза. Колгоспи і радгоспи зазнають істотних збитків через різке зменшення бюджетних дотацій, поступову відмову держави від закупівель продукції та поставок засобів виробництва, непомірних «ножиць» у цінах на сільгосппродукцію і матеріально-технічні засоби та послуги для села. Більшість фермерських господарств, не мали засобів для обробітки землі. Як наслідок, зменшення валового виробництва сільгосппідприємствами у 2000 р. проти 1990 р. становило до 29,1%, зокрема рослинництва - до 38,8%, тваринництва - до 15%
<i>Земельний кодекс України від 1 січня 2002 р. № 2768</i> 1. Земля стає основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. 2. Гарантовано право власності на землю і водночас поза правовим полем опинилася колективна форма власності. 3. Дано визначення земельних відносин, розкрито зміст права власності на землю як право володіти, користуватися і розпоряджатися земельною ділянкою. 4. Визначено склад земель фермерського господарства, які: а) належить йому на праві власності як юридичній особі; б) належать громадянам-членам ФГ на праві приватної власності; в) використовуються ФГ на умовах оренди. Для них скасовано право постійного користування землею. 5. Заборонено до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 р.: а) внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств; б) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб	<i>Не відповідають.</i> Відбувся перерозподіл земельного фонду: у приватній власності - 52,2%, державній - 47,6, колективній і комунальній - по 0,1%. Подрібнення земельних масивів ускладнює їх обробіток в єдиному масиві. Фермерський рух, кооперація, малі форми агробізнесу не виправдали завищених очікувань. Як наслідок, концентрація земель сільськогосподарського призначення в агрохолдингах і привласнення ними неконтрольованих рентних доходів; має місце сировинна експлуатація галузі, домінують монопольні практики торгівельних мереж на продовольчому ринку; рівень валового виробництва у 2017 р. не досяг навіть кризового 1990 р., особливо у тваринництві; не дотримуються засади сталого сільського розвитку через різноманітні мікро-, макро- та галузеві диспропорції, розшарування домогосподарств за майновим станом і доходами й занепад соціальної інфраструктури, загострення демографічної й екологічної кризи

Джерела: узагальнено за даними Держстату, Держгеокадастру та [6].

На нашу думку, упродовж досліджуваного періоду в Україні аграрні відносини не відповідали рівню і характеру продуктивних сил, сповільнюючи у цілому розвиток агропромислового виробництва.

Агрохолдинги, які орієнтовані на експорт зернових і технічних культур, відчуючи гостріше зміни в глобальному конкурентному середовищі, знають, що розмір має значення. Тому всіма засобами з року в рік нарощують так звані земельні банки. До п'яти найбільших серед 100 компаній входять: Кернел - 604,5 тис. га, UkrLandFarming - 570, Агропросперіс (NCH) - 430, Миронівський хлібопродукт - 370 і Астарта-Київ - 250 тис. га [12].

Навіть побіжний економіко-історичний аналіз земельних реформ, які проводилися в Україні за останні півтора століття, свідчить про те, що економічними закономірностями можна свідомо нехтувати, їх можна

не знати, але вони «працюють» всупереч волонтаристським діям регуляторних державних органів за квазіринковими і корупційними схемами. Адже їх рушієм є матеріальні потреби й інтереси, які в кінцевому підсумку і визначають поведінку й напрями діяльності суб'єктів аграрного бізнесу та інших набувачів бюрократичної ренти.

Висновки. 1. Не ідеалізуючи реформи у сфері земельних відносин до 1917 р. маємо зазначити таке:

а) реформи переважно спрямовувалися на приведення у відповідність аграрних відносин до рівня і характеру розвитку продуктивних сил, про що свідчить прогрес у сільському господарстві, зародження переробної промисловості вказує на появу додаткових можливостей для розвитку фермерства;

б) реформи, як правило, здійснювалися за ініціативою «знизу» селянськими повста-

нськими рухами, а тому їх соціальною опорою були малоземельні і безземельні селяни, прогресивно налаштована інтелігенція та іноземні компанії, які шукали ринки збуту своєї продукції, особливо виробничого призначення, взамін на продовольство;

в) аграрні перетворення доповнювалися радикальними змінами адміністративно-територіального устрою й місцевого самоврядування, створенням фінансово-кредитних установ, а також судовими, освітніми, медичними, культурно-просвітницькими й іншими реформаторськими заходами, організованим переселенням мало- і безземельних українських селян у необжиті регіони Росії.

2. Період після жовтневих подій 1917 р., централізовано-планової економіки і до тепер засвідчив:

а) навіть за короткий період НЕПу об'єктивні закони ринкової економіки розкрили потенціал землевласників і землекористувачів щодо концентрації земельних угідь, модернізації засобів сільськогосподарського виробництва, запровадження нових технологій, поширення еквівалентних товарно-грошових відносин між сільським господарством і промисловістю, так званої, «змички» між містом і селом. Водночас вільний ринок супроводжувався явищами, від яких у нього не має вродженого імунітету - масовим обезземеленням малих селянських господарств, появою найманих працівників і безробітних, розшаруванням домогосподарств за майновим станом, масовою трудовою еміграцією селян у міста й за кордон, погіршенням демографічної й соціально-психологічної ситуації, загостренням соціальної несправедливості, посиленням злочинності тощо;

б) суцільну колективізацію селянських господарств 1930-х рр. здійснено за ініціативою «зверху» всупереч дії економічних закономірностей. Репресивні акції проти селян, експропріація засобів виробництва й продовольства державними каральними органами призвели до штучних голодоморів. Так було знищено потенціал середнього й заможного селянства для побудови Незалежної Української Держави. Натомість запровадивши всезагально одержавлену колгоспно-радгоспну систему, Україна на 70 років стала державою, де знищувався приватний аграрний виробник, проводилися руйнівні соціально-економічні, територіально-адміністративні, демографічні, міграційні, екологічні та інші експерименти;

в) роздержавлення колгоспів і радгоспів з початку 1990-х рр., з огляду на нинішні мікро-, мезо- та макроекономічні диспропорції й відставання аграрного сектора за продуктивністю задіяних ресурсів від багатьох країн світу, свідчить також і про задану невідповідність земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил. Звідси можна передбачити, що будь-яка модель ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення не зупинить об'єктивний процес концентрації земельних угідь у надпотужних компаній, що вже довели свою конкурентоспроможність на внутрішньому і глобальному агропродовольчих ринках, а головне - мають представників у законодавчій, виконавчій і судовій гілках державної влади для захисту своїх інтересів. До речі, такий поділ функцій серед державних органів вважається довершеною формою демократії;

г) на противагу ринковій стихії, держава може, як продемонструвати політичну волю й надати пріоритетне право на придбання земельних ділянок сімейними фермами та іншим малим формам агробізнесу, так і протегувати концентрації земель у великих землекористувачів, сприяючи ще більшому посиленню монопольних позицій великого капіталу. Проблема полягає у тому, що і за першого варіанта без реальної збалансованості інтересів усіх суб'єктів земельних відносин, місцевих громад і держави, створення належних конкурентних умов і дієвої антимонопольної політики, результат буде однаковий - витіснення із земельного ринку малих і середніх господарств й перерозподіл природно-ресурсної ренти на користь великого капіталу. Практика оренди земельних паїв це підтвердила. В умовах все більш наступальної глобалізації факторів виробництва і державної політики невтручання, це вже стало загальносвітовим явищем, особливо для країн із перехідними економіками.

3. Селянин з його потребами й інтересами одночасно перебуває в епіцентрі як земельних відносин, так і продуктивних сил, а тому покладатися лише на причинно-наслідкові економічні закономірності щодо їх адекватного розвитку без урахування багатоаспектності порушеної нами проблеми, означає ще більше віддалятися від істини. На стан земельних відносин у такій самій мірі впливають різноманітні неекономічні (політичні, правові, соціальні, психологічні, соціально-

психологічні, соціологічні, демографічні, культурно-історичні, ментальні, релігійні та інші чинники. Звідси впливає нагальна потреба у комплексних дослідженнях, що

об'єднують усі складові цілісного й системного явища, з метою вироблення відповідних інструментів суспільного впливу.

Список бібліографічних посилань

1. Борисенко В. Й. Скасування кріпацтва та демократичні реформи другої половини XIX ст. URL : <http://borysenko.npu.edu.ua/teksts/28-lekcia-25> (дата звернення: 02.08.2018).
2. Гайдучий П. І. Незалежна економіка України : наук.-публіц. вид-ня. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2014. 528 с.
3. Енциклопедія сільського господарства. Наук.-попул. порадник для сільських господарств України / за ред. проф. А. Терниченка. Київ : Книгоспілка, 1927. 718 с.
4. Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма : монографія. Київ : ДІА, 2016. 416 с.
5. Український історик. Колективізація сільського господарства. URL : <http://istoryk.in.ua/kolektivizatsiya-silskogo-gospodarstva> (дата звернення: 03.08.2018)
6. Кулинич П. Ф. Земельні кодекси УСРР-УРСР / Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / редкол.: Смолій В. А. (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка. 2005. 672 с. URL : <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 03.08.2018).
7. Липинський В. «Листи до братів-хліборобів». Райхенау, 1926. 580 с.
8. Новаковський Л. Я., Третяк А. М. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні. Київ : Центр земельної реформи, 2000. 96 с.
9. Онищенко О. М. Теоретичні основи власності та методологія її приватизації. *Власність у сільському господарстві* : наук. вид. / [В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та ін.]. Київ : Урожай, 1993. С. 10-48.
10. Священко З. В. Програма аграрної реформи уряду С. Вітте. *Гілея* : наук. вісник. URL : <http://gileya.org> (дата звернення: 02.08.2018).
11. Історія Росії 1861-1917. Столипінська аграрна реформа в Україні та її наслідки. URL : <http://stud.com.ua> (дата звернення: 02.08.2018).
12. Latifundist.com. Топ 100 латифундистів України. URL : <https://latifundist.com/rating/top100#171> (дата звернення: 03.08.2018).
13. Федоров М. М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 263 с.
14. Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я. Реформування земельних відносин і механізм їх регулювання. *Розвиток форм господарювання на селі* : наук. вид. [В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, М. Й. Малік та ін.]. Київ : Урожай, 1993. С. 28-39.
15. Хміль І. В. Декрет про землю / Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: Смолій В. А. (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка. 2004. 688 с. URL : <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 03.08.2018).
16. Ходаківська О. В. Орендні земельні відносини: досвід країн ЄС та вітчизняна практика. *Економіка і організація управління*. 2014. № 1(17) - 2 (18). С. 297-303.
17. Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та нео-лібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5-17.
18. Чаянов А. В. Избранные произведения : сборник / сост. Е. В. Серова. Москва : Моск. рабочий, 1989. 368 с.

References

1. Borysenko, V.Y. (n.d.). Skasuvannia kripatstva ta demokratychni reformy druhoi polovyny XIX st. [Abolition of serfdom and democratic reforms of the second half of the nineteenth century]. *Lektsiia No. 25*. Retrieved from: <http://borysenko.npu.edu.ua/teksts/28-lekcia-25> [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2014). *NeZalezhna ekonomika Ukrainy : nauk.-publits. vyd-nia* [Independent economics of Ukraine: scientific journalistic publication]. Kyiv: TOV "Informatsiini systemy" [In Ukrainian].
3. Ternychenko, A. (Ed.) (1927). *Entsyklopediia silskoho hospodarstva. Nauk.-popul. poradnyk dlia silskykh hospodarstv Ukrainy* [Encyclopedia of agriculture. Popular science adviser for Ukrainian rural households]. Kyiv: Knyhospilka [In Ukrainian].
4. Kovaliv, O.I. (2016). *Zvershennia zemelnoi reformy v Ukraini: nova paradyhma : monohrafiia* [Completion of land reform in Ukraine: a new paradigm: a monograph]. Kyiv: DIA [In Ukrainian].
5. Kolektivizatsiia silskoho hospodarstva [Collectivization of agriculture]. (n.d.). *Ukrainskyi istoryk*. Retrieved from: <http://istoryk.in.ua/kolektivizatsiya-silskogo-gospodarstva> [In Ukrainian].
6. Kulynych, P.F. (2005). *Zemelni kodeksy USSR-URSR* [Land codes of the USSR and URSR]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-I - Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 3: E-Y*. Kyiv: Nauk. dumka. Retrieved from: <http://www.history.org.ua> [In Ukrainian].
7. Lypynskyi, V. (1926). *Lysty do brativ-khliborobiv* [Letters to brothers-farmers]. Raikhenau [In Ukrainian].
8. Novakovskiy, L.Ya. & Tretiak, A.M. (2000). *Osnovni polozhennia kontseptsii rozvytku zemelnoi reformy v Ukraini* [The main provisions of the concept of land reform in Ukraine]. Kyiv: Tsentr zemelnoi reform [In Ukrainian].
9. Onyshchenko, O.M. (1993). *Vlasnist u silskomu hospodarstvi* [Property in agriculture]. *Teoretychni osnovy vlasnosti ta metodolohiia yii pryvatyzatsii: nauk. vyd. - Theoretical foundations of ownership and methodology of its privatization: scientific publication*. (pp. 10-48). Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
10. Sviashchenko, Z.V. (n.d.). *Prohrama ahrarnoi reformy uriadu S. Vitte* [Program of agrarian reform of the government of S. Vitte]. *Hileia: nauk. visnyk*. Retrieved from: <http://gileya.org> [In Ukrainian].
11. Istoriia Rosii 1861-1917. Stolypinska ahrarna reforma v Ukraini ta yii naslidky [History of Russia 1861-1917. Stolypin's agrarian reform in Ukraine and its consequences]. (n.d.). *Stud.Com.Ua*. Retrieved from: <http://stud.com.ua> [In Ukrainian].
12. Top 100 latyfundystiv Ukrainy [Top 100 latifundists of Ukraine]. (2014). *Latifundist.Com*. Retrieved from: <https://latifundist.com/rating/top100#171> [In Ukrainian].
13. Fedorov, M.M. (1998). *Ekonomichni problemy zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi : monohrafiia* [Economic problems of land relations in agriculture: monograph]. Kyiv: IAE UAAAN [In Ukrainian].
14. Fedorov, M.M. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (1993). *Rozvytok form hospodariuvannia na seli* [Development of forms of farming in rural areas]. *Reformuvannia zemelnykh vidnosyn i mekhanizm yikh rehuliuivannia: nauk. vyd. - Reforming of land relations and the mechanism of their regulation: scientific publication*. (pp. 28-39). Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
15. Khmil, I.V. (2004). *Dekret pro zemliu* [Decree on land]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 2: H-D - Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 2: H-D*. Kyiv: Nauk. dumka. Retrieved from: <http://www.history.org.ua> [In Ukrainian].
16. Khodakivska, O.V. (2014). *Orendni zemelni vidnosyny: dosvid krain YeS ta vitchyzniana praktyka* [Renting land relations: experience of EU countries and domestic practice]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 1(17) - 2 (18), pp. 297-303 [In Ukrainian].

nosyny: poshuk balansu interesiv mizh derzhavnym rehuliuvanniam ta neoliberalizmom [Land relations: the search for a balance of interests between state regulation and neoliberalism]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-17 [In Ukrainian].

18. Chajanov, A.V. (1989). *Izbrannye proizvedeniya: sbornik* [Selected works: collection]. E.V. Serova (Ed.). Moskva: Mosk. rabochij [In Russian].

17. Khodakivska, O.V. & Levek, R. (2018). *Zemelni vid-*

Mohylnyi O.M. Assessment of conformity of land relations to the level and nature of the productive forces' development

The purpose of the article is to carry out an economic and historical review of agrarian reforms, starting with the abolition of serfdom and to current date, assess conformity of the mechanisms of land reform with the level and nature of the productive forces' development, and determine socio-economic consequences of neglecting this requirements for balanced rural development.

Research methods. The theoretical basis for the study was formed according to basic provisions of political economy. Dialectical method has been used for discovery of nature and consequences of the contradictions between elements of agrarian relations and the productive forces' development; historical approach has been applied in the process of retrospective review of the implementation of agrarian reforms and institutional transformations aimed at regulating land relations and related spheres of life of rural society in various socio-political formations; analysis and synthesis has been used for assessing compliance of land legislation with trends that manifest themselves through economic patterns, as well as in the formulation of conclusions to the article.

Research results. The retrospective of development of land relations and mechanisms of realization of agrarian policy from the abolition of serfdom and to the present have been covered. Socio-economic, demographic, and migration consequences of the destruction of communal land use have been described. The preconditions and means of carrying out the policy of "military communism" and introduction of the new economic policy have been considered. The state of land relations and productive forces to the continuous collectivization, as well as in the period of establishment of the collective farm system, has been investigated. The reasons for exhausting the potential of administrative-command methods of management of the agrarian sector have been highlighted. The socio-economic results of the transition period to the market economy have been estimated. The consequences of the moratorium on the market turnover of agricultural land have been analyzed. The economic regularity of the concentration of land resources has been proved. The conformity of land relations to the level and nature of the productive forces' development has been generalized. The implications of introduction of the land market in terms of imperfect state organizational and economic mechanism aimed at preventing excessive concentration of agricultural land "in one's hands" and the lack of proper antimonopoly regulation in this area have been projected.

Elements of scientific novelty. The retrospective political and economic review of land relations in Ukraine has been applied regarding their compliance to the level and nature of the productive forces' development of agrarian production.

Practical significance. The research results can be used in the process of developing an organizational and economic mechanism for introduction of the agricultural land market. Tabl.: 1. Refs.: 18.

Keywords: agrarian reforms; land relations; productive forces; new economic policy; continuous collectivization; denationalization; market turnover of land plots.

Mohylnyi Oleksii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of theoretical and applied economics, Ukrainian State Employment Service Training Institute (17, Novovokzalna st., Kyiv)
E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

Могильный А.Н. Оценивание соответствия земельных отношений уровню и характеру развития продуктивных сил

Цель статьи - осуществить экономико-исторический обзор аграрных реформ, начиная с отмены крепостничества и до настоящего времени, оценить соответствие механизмов реформирования земельных отношений уровню и характеру развития производительных сил и определить социально-экономические последствия пренебрежения этим требованием для сбалансированного сельского развития.

Методика исследования. Теоретической основой исследования были базовые положения политической экономии. Дialectический метод способствовал раскрытию природы единства и противоречий между элементами аграрных отношений и развитием производительных сил; логико-исторический подход использован при ретроспективном рассмотрении аграрных реформ и институциональных трансформаций, направленных на регулирование земельных отношений и смежных сфер жизнедеятельности сельского социума в разных общественно-политических формациях; абстрактно-логический - при оценке соответствия земельного законодательства тенденциям, проявляющимся через экономические закономерности, а также при формулировании выводов к статье.

Результаты исследования. Освещены ретроспектива развития земельных отношений и механизмы реализации аграрной политики от отмены крепостничества и до настоящего времени. Охарактеризованы социально-экономические, демографические и миграционные последствия разрушения общинного землепользования. Рассмотрены условия и средства проведения политики «военного коммунизма» и введения НЭПа. Исследовано состояние земельных отношений до проведения сплошной коллективизации, а также в период утверждения кооперативно-колхозной системы хозяйствования. Показано исчерпание потенциала административно-командных методов управления аграрным сектором. Оценены результаты переходного периода к рыночной экономике. Проанализированы последствия моратория на рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения. Доказана экономическая закономерность сверхконцентрации земельных ресурсов. Обобщены противоречия как следствие несоответствия земельных отношений уровню и характеру развития производительных сил. Спрогнозированы последствия введения рынка земель в случае несовершенства государственного организационно-экономического механизма, направленного на предупреждение чрезмерной концентрации сельскохозяйственных угодий «в одних руках» и отсутствия надлежащего антимонопольного регулирования в этой сфере.

Элементы научной новизны. Применён ретроспективный подход к развитию земельных отношений в Украине на их соответствие уровню и характеру развития производительных сил аграрного производства.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы в процессе разработки организационно-экономического механизма введения рыночного оборота сельскохозяйственных угодий. Табл.: 1. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: аграрные реформы; земельные отношения; производительные силы; новая экономическая политика; сплошная коллективизация; разгосударствления; рыночный оборот земельных участков.

Могильний Алексей Николаевич - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры теоретической и прикладной экономики, Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины (г. Киев, ул. Нововокзальная, 17)
E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.08.2018 р.

Фахове рецензування: 20.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Могильний О.М. Оцінювання відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 5 – 16.

* * *

Новини АПК

Стартова модель ринку землі має бути вкрай консервативною, з можливістю подальшої лібералізації

Впровадження в Україні ринку землі має базуватись на низці запобіжників, подібних до тих, що діють в країнах Європейського Союзу. Про це наголосив заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань розвитку фермерства Віктор Шеремета під час виступу на круглому столі на тему "Пріоритетні завдання Комітету Верховної Ради з питань аграрної політики та земельних відносин на період роботи дев'ятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання".

На його думку, за виконання цих умов та впровадження механізмів пільгового кредитування невеликих гравців для викупу земельних ділянок, навіть та частина сільгосптоваровиробників, які зараз з пересторогою ставляться до скасування мораторію, не будуть чинити супротиву запуску ринку.

«Нам треба готуватись до ринку землі. Розумію, що не всі мої колишні колеги-фермери підтримують ринок, але якщо відпрацювати механізм іпотеки і дати фінансовий ресурс, запровадити запобіжники, які існують в ЄС, та перенести їх у наші реалії, то вважаю, що супротиву ринку землі не буде», - сказав Віктор Шеремета. Він додав, що на старті модель ринку землі має бути максимально виваженою, «щоб не наламати дров», а згодом можна буде її лібералізувати та поступово відпускати ринок.

Нагадаємо, що концепція національної моделі обігу земель сільськогосподарського призначення була напрацьована робочою групою під керівництвом першого заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Максима Мартинюка в тісній співпраці з науковцями, учасниками ринку, фермерською спільнотою, експертним середовищем, представниками Стратегічної групи радників з підтримки реформ в Україні, Офісу реформ, народних депутатів України. Відповідна робоча група була утворена наказом Мінагрополітики від 30.05.2017 р. № 275.

Серед базових положень концепції:

- Набувачами земель сільськогосподарського призначення є виключно громадяни України. Іноземні громадяни та особи без громадянства не мають права набувати землі сільськогосподарського призначення у власність.

- Передбачено встановлення граничних розмірів земель сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності однієї особи та антиспекулятивних механізмів (стягнення державного мита) у випадку перепродажу земельної ділянки протягом перших трьох років.

- Поточним користувачам гарантується збереження земельного банку у випадку зміни власника земельної ділянки.

- Вводять цінові індикативи на земельні ділянки протягом перших двох років після скасування мораторію на рівні не нижче нормативної грошової оцінки. Ціни всіх угод купівлі/продажу, за якими реєструються права власності, підлягають державній реєстрації, що дозволить НБУ проводити регулювання ринку іпотеки.

- Створюються преференційні умови для купівлі землі невеликими гравцями, в першу чергу - фермерськими господарствами, зокрема, через механізм часткового гарантування кредитів.

Також, враховуючи рекордну заполітизованість питання ринку землі в Україні та існування в суспільстві багатьох міфів, що свідомо культивуються деякими політиками, урядова команда за підтримки міжнародних донорів та інституцій, громадських організацій проводить послідовну роботу щодо зміни суспільної думки щодо ринку землі в Україні.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 620.95 (477)

В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, доцент
М.Я. ГУМЕНТИК, кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник

Стратегія та пріоритети розвитку біоенергетики в Україні

Мета статті - обґрунтувати основні концептуальні засади стратегії й реальні показники розвитку біоенергетики в Україні на період до 2030 р. та напрями створення її матеріально-технічної бази; розрахувати витрати на виробництво різних видів біопалива, прибутковість і строки окупності інвестицій у біоенергетику.

Методика дослідження. Використано такі загальнонаукові методи: системного аналізу щодо тенденцій розвитку біоенергетики у світі та в Україні; рядів динаміки виробництва і використання біопалива в Україні за 2007-2016 рр.; експертних оцінок фактичного виробництва біопалива у світі та в Україні; комп'ютерної обробки розмірів посівних площ, урожайності та валових зборів біосировини; прогнозування обсягів виробництва біопалива на 2020-25-30 рр. та витрат на розвиток матеріально-технічної бази.

Результати дослідження. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку біоенергетики в Україні. Встановлено, що вона є енергозалежною державою, яка 35 % від загального обсягу енергоносіїв імпортує поки що з-за кордону. Крім того, має економічно доступний потенціал для виробництва ВДЕ на рівні 20 млн м³ н.е. за рік, а виробляє тільки 1,47 %, або 1374 ГВт від загального обсягу, з яких 81 % припадає на біоенергетику. Надто низькі темпи розвитку біоенергетики в попередні роки спонукали ряд дослідників та наукових установ спрогнозувати дуже песимістичний варіант розвитку біоенергетики до 2030 р. - на рівні 2,2 млн т н.е. за рік. Однак поживлення розвитку біоенергетики в останні 2-3 роки, будівництво низки великих біоенергетичних комплексів європейського рівня та сотень середніх і дрібних біопідприємств, а також загальний ріст економіки країни дають підстави для більш реального прогнозу розвитку біоенергетики України до 2030 р., а саме - на рівні 8,5 млн т н.е., зокрема для виробництва твердого біопалива - 4,5, рідкого - 1,0, біогазу - 3,0 млн т н.е. Зроблено висновки, що для цього необхідно: 1) створити міцну матеріально-технічну базу з виробництва сировини та її переробки і використання, а також значно удосконалити нормативно-правове, науково-технічне й фінансове забезпечення галузі; 2) будувати заводи для виробництва твердих палив, індивідуальні та великі котельні; для виробництва рідких добрив використати існуючі спиртові, пивоварні та цукрові заводи; для виробництва сировини - понад 500 тис. га незадіяних земель; 3) інвестувати в розвиток біоенергетики; 4) залучити кошти не тільки з державного бюджету, а й приватний капітал, запровадити пільгові механізми кредитування, стимулювання залучених коштів з фондів ринків та акціонування, а також страхування продукції біоенергетики. Без вкладення великих іноземних інвестицій і проведення радикальних реформ в Україні такий проект здійснити буде неможливо.

Елементи наукової новизни. Запропоновано концептуальні засади і спрогнозовано показники розвитку біоенергетики в Україні на період до 2030 р.

Практична значущість. Зазначені підходи можуть бути використані органами державної влади при плануванні та прогнозуванні стратегії розвитку біоенергетики в Україні та шляхів формування її матеріально-технічної бази, яка забезпечить підвищення економічної ефективності й конкурентоспроможності галузі. Табл.: 3. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: біоенергетика; види біопалива; матеріальна база; витрати; прибутковість; окупність.

Бондар Володимир Сергійович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії досліджень з економіки, маркетингу та планування, Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН (м. Київ, вул. Клінічна, 25)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Фурса Анатолій Васильович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фіскальної політики і страхування, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Гументик Михайло Ярославович - кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії технології вирощування і перероблення біоенергетичних культур на біопаливо, Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН (м. Київ, вул. Клінічна, 25)
E-mail: gtyu@ukr.net

Постановка проблеми. Україна є поки що енергозалежною державою, яка лише частково забезпечує себе енергоресурсами і змушена імпортувати майже 35 % викопних енергоносіїв на десятки мільярдів доларів США за рік. Це переважно природний газ, нафтопродукти, кам'яне вугілля, ціни на які в міру зменшення обсягів видобутку будуть збільшуватися.

Крім того, темпи збільшення обсягів використання відновлювальних джерел енергії, на які багата Україна, тривалий період були невисокими. Якщо у 2010 р. обсяги заміщення природного газу біопаливом становили 1,1 млрд м³, то у 2016 р. - 3,5 млрд м³, або 3,3% від обсягів кінцевого споживання енергії [4]. З такими темпами у 2025 р. Україна вийде на 5,5 млрд м³, а у 2030 р. - на 7 млрд м³, що недостатньо. У той самий час, у 2014 р. частка біоенергетики у загальній структурі світового енергоспоживання становила 14% [15, с. 15], а у ряді скандинавських країн - 17-40 %. І це при тому, що Україна багата на біоенергетичні ресурси, особливо такі, як деревна біомаса, відходи сільськогосподарського виробництва - солома, стебла і стержні кукурудзи, стебла і кошики соняшнику, лушпиння соняшнику, жом буряків цукрових і меляса, силос кукурудзи, гній тваринництва та послід птахівництва, побутові відходи, стічні води та інші джерела.

В Україні значні площі малопродуктивних для виробництва так званих маргінальних земель, на яких можна одержувати значні обсяги біомаси таких біоенергетичних культур, як верба, міскантус, тополя, просо прутоподібне, сорго та ін. Загальний потенціал біомаси, доступний для біоенергетики, становить 89950 тис. т, а використовується - 10466 тис. т, або 11,6 %. Потенціал виробництва біогазу - 20,6 млрд м³ за рік.

Все ж таки необхідно відмітити, що в останні 3-4 роки в Україні у галузі біоенергетики розпочалося поживавлення. Здійснено низку біоенергетичних, у першу чергу, біогазових проектів європейського рівня, зокрема у компаніях - «Астарта», «Гудвеллі Україна», «Екопрод», «Рокитне», «Славута», «Нива», «Дніпровська», «Гнідавський цукровий завод» та ін. Крупна аграрна компанія «Миронівський хлібопродукт» будує під Ладжином Вінницької області потужний біогазовий комплекс на 20 МВт/г [8].

Ухвалено необхідні нормативно-правові акти, що регулюють і стимулюють виробни-

цтво електроенергії з альтернативних джерел, зокрема державою гарантовано «зелений тариф», відповідно до курсу євро і купівлю електроенергії до 2030 р., вдвічі збільшено інвестиції у відновлювальні джерела енергії, відбувається заохочення приватних фермерських господарств щодо постачання енергії в агросектор та ін.

Однак невирішених і складних проблем в українській біоенергетиці значно більше. Практично відсутня чітка стратегія розвитку біоенергетики на державному рівні, пов'язана з регіональним розвитком біоенергетичних структур, особливо на рівні об'єднань територіальних громад сіл і селищ. У країні відчувається сильна протидія провідних енергетичних компаній і їх лобі застосуванню біологічних видів палива, особливо біоетанолу і біогазу, які становлять для них небезпечну конкуренцію.

Недостатній ще обсяг державних і приватних інвестицій у біоенергетику, особливо в науково-технічну сферу, існують певні бар'єри при входженні виробників в ринок і непрозорі правила гри на ньому, невідпрацьовані чітко тарифи на біоенергетику, ціни та умови за підключення до системи передачі й систем розподілу і т.п. Найістотнішим недоліком є величезна прірва між пропагандою значення біоенергетики, потенційними можливостями окремих біоенергетичних культур і видів палива [13, 14] і реальним втіленням цих можливостей у життя. Практично не опрацьованими залишаються економічні проблеми біоенергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями біоенергетики найбільш предметно займаються: Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України, Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, Інститут продовольчих ресурсів НААН, Біоенергетична асоціація України та інші установи й організації. Інститут біоенергетичних культур, зокрема розробив інтродукцію ряду біоенергетичних культур таких як міскантус, енергетична верба, просо прутоподібне, цукрове сорго та ін.; вивів багато сортів цих культур, створив дослідницькі плантації, обґрунтував технології вирощування і збирання. Керівником проблем із біоенергетики є директор Інституту академік НААН М.В. Роїк. Значний внесок у розвиток біоенергетики належить кандидату технічних наук Г.Г. Гелетусі [7, 10, 11], особливо з технічних, те-

хнологічних і організаційних питань і проблем. Слід відмітити також праці академіка НААН Г.М. Калетніка [6]. Однак поряд із висвітленням у науковій літературі певних досягнень із технології виробництва біосировини [3], потенційних можливостей окремих культур і видів палива, недостатньо проводяться розрахунки вартості їх переробки і використання, показники прибутковості, строків окупності об'єктів біоенергетики та ін. Разом із тим біоенергетика потребує досить значних матеріально-грошових витрат, інвестицій та інновацій. Для прикладу, з літературних джерел можна дізнатися, що гектар зеленої маси кукурудзи може дати 8600 м³ біогазу, але практично важко знайти дані про те, що при скошуванні зеленої маси та її переробці вихід біогазу зменшиться на 20 % - до 6880 м³, і нечистого газу, а суміші газів, яку потрібно очистити й одержати в результаті близько 5000 м³ нормального.

Потрібно також враховувати, що очисних установок на полі немає, необхідне відповідне обладнання дороге коштує, а також обладнання для транспортування газу і підключення до системи передачі й розподілу, витрати на вирощування і транспортування сировини. У результаті, за величиною загальні витрати будуть такими, як і вартість одержаного й реалізованого за існуючою ціною природного біогазу (близько 25,5-30,0 тис. грн у розрахунок на 1 га). Тому в галузі біоенергетики вкрай потрібні глибокі і більш чіткі економічні дослідження.

Мета статті - обґрунтувати основні концептуальні засади стратегії й реальні показники розвитку біоенергетики в Україні на період до 2030 року та напрями становлення її матеріально-технічної бази; розрахувати витрати на виробництво різних видів біопалива, прибутковості і строки окупності інвестицій у біоенергетику.

Виклад основних результатів дослідження. Установлено, що за своїми природними можливостями Україна здатна виробити

ти - 49 млн т умовного палива (ум.п.) за рік. Економічний рівень оцінюється експертами у 20-25 млн т ум.п. [12, с. 10]. Однак нерозвиненість матеріально-технічної бази біоенергетики, надто низькі темпи збільшення частки виробництва електроенергії з відновлювальних джерел взагалі є причиною того, що багато дослідників і наукових закладів дають дуже песимістичний прогноз розвитку біоенергетики на період до 2030 року [9, с. 68] - на рівні 2,2 млн т у нафтовому еквіваленті (н.е.) і приблизно 4 млн т н.е. для 2050 р. Дійсно, за даними української асоціації відновлювальної енергетики частка ВДЕ [2] у загальному обсязі виробництва електроенергії за період з 2012 по 2017 р. зросла всього від 0,43 до 1,47 % і становила 1374,712 ГВт проти 93517,823 ГВт. Однак частка біомаси при цьому дорівнювала 80%. Це означає, що біоенергетика є провідною ланкою в ланцюгу ВДЕ порівняно з вітровою, сонячною і гідроенергією.

В Україні в 2017 р. працювало кількості підприємств з виготовленням пелет, тисячі малих, середніх і великих котлів на деревних відходах, дровах, трісці, гранулах, понад 200 котлів і генераторів на тюкованій соломі, лушпинні, стеблах і кошиках соняшнику, стеблах кукурудзи та ін. агросировині. Для біогазу використовується силос кукурудзи (зелений), жом буряків цукрових, гній тваринництва, послід птахівництва та ін. Вже висаджуються плантації енергетичної верби, міскантусу, проса прутноподібного, сорго та інших культур. На цукрових заводах виробляються біоетанол із меляси, а також органічні розчинники, кормові добавки, органічні добрива з барди, мікробіологічні препарати та інша продукція.

Такі реальні факти пожвавлення в розвитку біоенергетики та крайня необхідність у якомого більшому обсязі використання відновлювальних джерел енергії на заміну викопним та привозним її видам дало змогу авторам запропонувати більш реальний варіант її розвитку (табл. 1).

1. Прогноз розвитку біоенергетики в Україні на період до 2030 року

Види палива	2016 р.		2020 р.		2025 р.		2030 р.	
	млн т н.е.	%	млн т н.е.	%	млн т н.е.	%	млн т н.е.	%
Тверді	2,07	73,2	2,69	65,8	3,5	56,5	4,5	52,9
Рідкі	0,27	9,5	0,40	9,8	0,7	11,3	1,0	11,8
Біогаз	0,49	17,3	1,0	24,4	2,0	32,2	3,0	35,3
Всього	2,83	100	4,09	100	6,2	100	8,5	100

Джерело: Власні розрахунки.

При визначенні обсягів виробництва на перспективу в цілому і в розрізі окремих видів палива враховувалися не тільки тенденції розвитку біотехнологій, що склалися в попередні роки, а й реальні позитивні зміни за період 2012-2017 рр., та стратегічні виклики і проблеми, які стоять перед біоенергетичною галуззю на наступні 12 років. Так, обсяги загального постачання первинної енергії з низки об'єктивних і суб'єктивних причин в Україні зменшилися за період з 2007 по 2016 р. на 34,2 % від 139,3 до 91,7 млн т н.е. Змінилася структура імпорту. Якщо закупівля вугілля за останні роки збільшилася на 16 % і нафтопродуктів на 9 %, то практично призупинено імпорт сирої нафти, а також істотно (майже на 70 %) зменшено обсяги купівлі природного газу - тільки за 2016 рік на 15 %. Разом з цим Україна знизилася експорт енергії на 1,4 тис. т н.е., що становить 20,5 % від обсягів 2014 р. Відчутно зменшилися загальні обсяги використання енергії, які становили у 2016 р. 51,6 млн т н.е. [4].

За даних обставин роль біоенергетики значно підвищується, у той самий час темпи її розвитку і внутрішні суперечності такі, що не можуть поки що задовольнити ні державу, ні громадянське суспільство. Основними проблемами, які потрібно невідкладно вирішити, слід назвати оновлення державної стратегії розвитку цієї галузі на середню (20 років) і оглядову (50 років) перспективу; визначити пріоритети з виробництва окремих видів біопалива і здійснити розрахунки щодо створення для цього відповідної матеріально-технічної бази - визначити типи й кількість біоенергетичних комплексів, їх вартість і строки окупності та фінансове забезпечення. Необхідно усвідомити, що біоенергетика на майбутнє може стати, якщо не головним, то вирішальним чинником енергетичної незалежності і безпеки держави у жорстких умовах конкуренції. З цієї точки зору найбільш істотними концептуальними положеннями у розвитку біоенергетики, на думку науковців, мають стати такі.

1. Доведення у період до 2030 р. загальних обсягів виробництва біопалива в Україні до 8,5 млн т н.е., що становитиме близько 10 % від загального виробництва первинної енергії. З них 4,5 млн т н.е., або 52,9 % має бути твердого палива, 1,0 млн т н.е., або 11,8 % - рідкого, 3,0 млн т н.е., або 35,3 % - біогазу. Вихід у 2040 р. на виробництво 13 млн т н.е. біопалива, а у 2050 р. - 19 млн т н.е., що стано-

витиме близько 20 % від загального обсягу виробництва енергії.

2. Закладення у період до 2030 р. фундаменту матеріально-технічної бази вітчизняної біоенергетики, а саме:

- будівництво додатково до існуючих підприємств з виготовлення твердих видів палива 723 заводів потужністю 7920 т за рік і 127 заводів потужністю 3300 т за рік;

- використання для виготовлення рідких видів палива наявних в Україні спиртових і пивоварних заводів, а також цукрових заводів із відповідним обладнанням для вироблення біоетанолу, кормових добавок, органічних добрив та ін.;

- доведення кількості біогазових установок (БГУ) в Україні до 304 у 2020 р., 525 - у 2025 р., 665 - у 2030 році загальною тепловою потужністю відповідно 207, 357 і 452 МВт;

- здійснення у галузі муніципальної біоенергетики [5] реконструкції 4500 існуючих індивідуальних котлів вітчизняного виробництва, 1000 середніх вітчизняних котлів з механічною подачею гранул, будівництво 1500 нових індивідуальних котелень з імпортними котлами, 100 крупних котелень із спеціалізованими котлами, паливними складами і системами газоочистки.

3. Створення до 2030 р. міцної сировинної бази біоенергетики - закладення близько 500 тис. га плантацій біоенергетичних культур на незадіяних для сільськогосподарського виробництва землях; використання відходів сільськогосподарських культур із площі близько 8 млн га.

4. Дотримання директиви ЄС щодо сприяння виробництву енергії з відновлювальних джерел із метою зниження використання в Україні обсягів викопних енергоресурсів на 30 %, що дасть змогу державі позбутися залежності від імпортованих енергоносіїв; розроблення і контролювання державної і регіональних програм розвитку біоенергетики та місцевих видів палива; спрощення процедури отримання «зеленого тарифу» та удосконалення механізмів тарифоутворення з метою стимулювання місцевих альтернативних видів палива; розробка і впровадження системи субсидування внутрішніх цін на газ для населення і ЖКГ у низових ланках його використання.

5. Підтримка наукового забезпечення та інноваційної діяльності в галузі розвитку біоенергетики, найперше у сфері селекції,

насінництва і розсадництва біоенергетичних культур і підвищення їх урожайності; класифікації й обліку маргінальних земель, закладання на них великих біоенергетичних плантацій; покращання технологій вирощування і переробки біомаси на біопаливо; вивчення теплотворних властивостей усіх видів біопалива, їх хімічного складу і впливу на довкілля; обґрунтування найефективніших способів переробки біосировини [1]; методів спалювання біопалива, переробки тепла на електроенергію та ін.

6. Забезпечення фінансової підтримки біоенергетики, шляхом інвестування у галузь коштів із державного бюджету та шляхом залучення приватного капіталу, запрова-

дження пільгових механізмів кредитування, стимулювання залучених коштів із вітчизняних й іноземних фондових ринків та акціонування, податкового стимулювання, розвитку страхування продукції біоенергетики, а також ринку фінансових послуг через формування кредитної інфраструктури й поліпшення кредитних механізмів.

На основі викладених вище підходів науковцями Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН розроблено проект концепції розвитку біоенергетики в Україні на період до 2030 р. і здійснено попередні розрахунки, які можуть стати індикаторами відповідної державної програми. Окремі з них наводяться нижче (табл. 2).

2. Прогнозні обсяги виробництва біосировини для виготовлення біопалива на період до 2030 р.

Одиниці виміру	Обсяги виробництва		
	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Тверді палива			
Млн т	4,923	6,405	8,235
Млн т н.е.	2,69	3,50	4,50
Рідкі види палива			
Млн т	0,588	1,029	1,470
Млн т н.е.	0,40	0,70	1,0
Біогаз			
Млн м ³	854,7	1709,4	2564,1
Млн т н.е.	1,0	2,0	3,0
Всього, млн т н.е.	4,09	6,2	8,5

Джерело: Власні розрахунки.

Наведені в табл. 2 показники одержано на основі розрахунків необхідних площ посіву і посадки ряду біоенергетичних культур, урожайності й валових зборів їх сухої маси.

Розраховано також загальний обсяг витрат на розвиток біоенергетики за видами палива (табл. 3).

Показники табл. 3 свідчать про те, що на створення місцевої матеріально-технічної бази, як основи розвитку вітчизняної біоенергетики, необхідно вкласти на період до 2020 р. 26,9 млрд грн, у наступні 5 років -

33,1, а з 2025 по 2030 р. - 39,6 млрд грн, відповідно у дол. США - 1024 млн, 1258 і 1506 млн.

При цьому перевага в розвитку складових біоенергетики має надаватися будівництву біоенергетичних комплексів і підприємств із виробництва твердих видів палива та БГУ, як основних генераторів теплоенергії, що легко перетворюється в електричну та сприяє зменшенню викидів парникових газів у атмосферу, і є значним резервом для розширення робочих місць, особливо у невеликих містах, селах і селищах.

3. Прогноз витрат на розвиток біоенергетики України на період до 2030 р.

Показники	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Тверді види палива			
Витрати на вирощування сировини, млн грн	4390	6341	8528
Вартість переробки, млн грн	2098	3048	4146
Вартість будівництва підприємств для твердого палива, млн грн	2216	1652	2926
Загальні витрати на тверді види палива, млн грн	8704	11041	15600
Рідкі види палива			
Витрати на виробництво біосировини, млн грн	557	1132	1975
Вартість переробки, млн грн	238	484	568
Загальні витрати на рідкі палива, млн грн	795	1616	2543

Біогаз			
Вартість біосировини, млн грн	1338	3095	3919
Вартість будівництва БГУ, млн грн	9233	7648	5068
Вартість переробки сировини на біогаз, млн грн	536	1237	1567
Загальні витрати на біогаз, млн грн	11107	11980	10554
Витрати на реконструкцію і будівництво комунальних котлів і котельень, млн грн	5613	7041	8725
Витрати на спалювання твердого палива в котлах і котельнях, млн грн	703	1409	2189
Всього витрат, млн грн / млн \$ США	26922	33087	39611
	1024	1258	1506
Можлива виручка, (315 \$ за 1 т н.е.), млн \$ США	1288	1953	2678
Прибуток, млн \$ США	264	695	1172
Рівень рентабельності, %	25,8	55,2	77,8
Чистий прибуток, млн \$ США	217	570	961
Строк окупності витрат, років	4,7	2,2	1,6

Джерело: Власні розрахунки.

Найбільший прорив в застосуванні біопалива може бути здійснений у муніципальній сфері, 16 тисяч котельень якої, або 67% від загальної кількості, працює поки що на природному газі. Саме вони витрачають на нагрівання води майже 8 млрд м³ природного газу. Підраховано також, що при переводі умовного палива в теплову енергію (за показником 1 кг у.п. = 42 МДж) в Україні у 2020 р. може бути одержано 18,1 ГДж енергії, у 2025 р. - 26, у 2030 р. - 35,7 ГДж.

Розширення обсягів використання біопалива приведе до значного зменшення викидів забруднюючих речовин у повітря, таких як сполуки сірки, фтору і хлору, азоту, вуглецю, отруйних аерозолей, ртутних сполук, радіоактивного пилу. Лише зменшення викидів CO₂ з біогазових установок становитиме у 2020 р. - 2554 тис. т за рік, у 2025 р. - 4410, у 2030 р. - 5586 тис. т за рік.

Заміна бензину і дизельного палива на біогаз і біодизель сприятиме зменшенню викидів парникових газів у 1,5-2,0 рази; спалювання пелетів при виробництві електроенергії зменшить викиди парникових газів у 12 раз порівняно із спалюванням кам'яного вугілля; а застосування рідкого палива у двигунах внутрішнього згоряння як добавки до бензину істотно знизить викиди у довілля шкідливого свинцю, вуглеводів і метанолу; вмісту сірки в біодизелю у 10 раз менший, ніж у дизтоптиві.

Таким чином, становлення і успішний розвиток біоенергетики в Україні принесе не лише пряму економічну вигоду від економії коштів на викопні види палива, а й забезпечить відчутне оздоровлення довкілля як основної складової екологічної безпеки краї-

ни. Щодо загальних показників економічної ефективності функціонування суб'єктів біоенергетики в Україні до 2030 р., приведених у табл. 3, то вони свідчать про те, що розвиток біоенергетики дасть значну вигоду як державі, так і виробникам. Так, уже у 2020 р. прогнозується виручка від реалізації 4,09 млн т н.е. палива на суму 33,9 млрд грн при собівартості 26,9 млрд грн, рівні рентабельності виробництва 25,8% і окупності витрат 4,7 року. Такий строк окупності пов'язано з великими витратами на початкових фазах формування багаторічних плантацій біоенергетичних культур, які почнуть давати врожай і віддачу з 2 і 3-го років вегетації, а деякі ще пізніше. Однак у 2025 р. прибуток збільшиться до 51,4 млрд грн, витрати - до 33,1 млрд грн, рівень рентабельності - до 55,2 %, окупність витрат знизиться до 2,2 року. У 2030 р. відповідно - виручка - 70,5 млрд грн, собівартість - 39,6 млрд грн, рівень рентабельності - 77,8 %, строк окупності - 1,6 року (вартість 1 т н.е. = 315 дол. США). Звичайно, за нинішніх умов такий прогноз може бути нездійсненним. Автори стверджують, що створення досить потужної біоенергетичної галузі можливе лише за умови залучення крупних іноземних інвестицій і проведення радикальних реформ в Україні, основними з яких є судова, земельна, адміністративно-управлінська, а також припинення воєнних дій. Однак в Україні вже є очевидними ряд ознак поживавлення і прогресивних дій у кожній із даних сфер, що може стати запорукою у розвитку біоенергетики. Слід враховувати й інші погляди на дану проблему, які потрібно розглянути і знайти спільну обґрунтовану стратегію.

Висновки. 1. В Україні є всі необхідні природні умови для прискореного розвитку біоенергетики, який стримується з об'єктивних і суб'єктивних причин, основними з яких є розпорошеність сил і засобів, нечіткість стратегії розвитку виробництва біосировини, її переробки й ефективного використання, недосконалість нормативно-правового, науково-технічного та фінансового забезпечення.

2. Україна має реальну можливість значно прискорити темпи розвитку біоенергетики і виробляти у 2020 р. - близько 4 млн т н.е. - біопалива, у 2025 р. відповідно - 6,2 млн т н.е., у 2030 р. 8,5 млн т н.е.; при співвідношенні твердого та рідкого видів палива і біогазу, як 52,9%, 11,8 і 35,3%.

3. За період до 2030 р. повинен бути закладений фундамент міцної матеріально-технічної бази біоенергетики: побудовано до 2030 р. вже до існуючих виробництв 723 середніх заводів із виготовлення пелет потужністю 7 920 т за рік і 127 заводів потужністю 33 000 т за рік; доведена кількість БГУ до 304 у 2020 р., 525 - у 2025 р. і 665 - у 2030 р. загальною тепловою потужністю відповідно 207, 357 і 452 МВт; для виготовлення рідких видів використані існуючі в Україні спиртові й пивоварні заводи.

4. У галузі муніципальної біоенергетики необхідно реконструювати 4 500 існуючих індивідуальних котелень вітчизняного виробництва, 1 000 середніх вітчизняних котелень з механічною подачею гранул; побудувати 1 500 нових індивідуальних котелень з імпортними котлами, 100 крупних котелень із спеціалізованими котлами, паливними складами і системами газоочистки.

5. Створити до 2030 р. потужну сировинну базу біоенергетики, закласти на площі близько 500 тис. га плантації біоенергетичних культур на незадіяних сільськогосподарських землях, використати відходи сільськогосподарських культур з площі близько 8 млн га. Витратити на вирощування сировини, будівництво заводів, переробку і використання всіх видів палива довести у 2020 р. до 0,975 млрд грн, у 2025 р. - до 1,610 і у 2030 р. - 2,543 млрд грн. Загальні витрати на біоенергетику - відповідно до 26,9 млрд грн, 33,1 і 39,6 млрд грн. Можливий прибуток має становити - 33,9 млрд грн, 51,4 і 70,5 млрд грн при рівні рентабельності виробництва відповідно 25,8%, 55,2 і 77,8% і окупності витрат за 4,7, 2,2 і 1,6 року.

Список бібліографічних посилань

1. Бондар В. С., Фурса А. В. Економічне обґрунтування технологій вирощування і переробки рослинної біосировини на тверді види палива. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 22-27.
2. Відновлювана енергетика в Україні: сьогодення та перспективи. Українська асоціація відновлюваної енергетики. URL : <https://vse.energy/docs/OEW-orgel.pdf> (дата звернення: 02 липня 2018).
3. Енергетична верба: технологія вирощування та використання / М. В. Роїк та ін. ; за заг. ред. В. М. Сінченка. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 340 с.
4. Енергетичний баланс України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2018/2_03_08_03_2018.htm (дата звернення: 14 червня 2018).
5. Ігнатенко О. П. Використання біомаси у муніципальному секторі : практ. посіб. Проект ПРООН/ГЕФ «Розвиток та комерціалізація біоенергетичних технологій у муніципальному секторі України». Київ, 2016. 168 с.
6. Калетнік Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні. *Біоенергетика*. 2013. № 1. С. 11-16.
7. Комплексний аналіз українського ринку пелет з біомаси / Гелетуша Г. та ін. Київ : Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, 2016. 334 с.
8. Пасхвер А. Горючее предложение. *Новое время страны*. 2018. № 7. (22 февр.) С. 34-37.
9. Перехід України на відновлювальну енергетику до 2050 року: звіт за результатами моделювання базового та альтернативних сценаріїв розвитку біоенергетичного сектору / Дячук О. та ін. ; за заг. ред. Ю. Огаренко, О. Алієвої. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА». 2017. 88 с.

References

1. Bondar, V.S., & Fursa A.V. (2015). Ekonomichne obgruntuvannya tekhnolohii vyroshchuvannya i pererobky roslinnoi biosyrovyny na tverdi vydy palyva [Economic substantiation of technologies of cultivation and processing of vegetative bios raw materials for solid fuels]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 22-27 [In Ukrainian].
2. Vidnovliuvana enerhetyka v Ukraini: sohodennia ta perspektyvy [Renewable energy in Ukraine: present and future]. (n.d.). *Ukrainska asotsiatsiia vidnovliuvanoi enerhetyky*. Retrieved from: <https://vse.energy/docs/OEW-orgel.pdf> [In Ukrainian].
3. Roik, M.V., et al. (2015). *Enerhetychna verba: tekhnolohiia vyroshchuvannya ta vykorystannia [Energy willow: technology of cultivation and use]*. V.M. Sinchenko (Ed.). Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" [In Ukrainian].
4. Enerhetychnyi balans Ukrainy [Energy balance of Ukraine]. *State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2018/2_03_08_03_2018.htm [In Ukrainian].
5. Ihnatenko, O.P. (2016). *Vykorystannia biomasy u munitsypalnomu sektori: praktychnyi posibnyk [Use of biomass in the municipal sector: practice. manual]*. Kyiv [In Ukrainian].
6. Kaletnik, H.M. (2013). Rozvytok rynku biopalyv v Ukraini [Development of biofuel market in Ukraine]. *Bioenerhetyka*, 1, pp. 11-16 [In Ukrainian].
7. Heletukha, H., Kramar, V., Epik, O., Antoshchuk, T., & Titkov, V. (2016). *Kompleksnyi analiz ukrainskoho rynku pelet z biomasy [Comprehensive analysis of the Ukrainian market of biomass pellets]*. Kyiv: Prohrama rozvytku Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [In Ukrainian].

10. Перспективи розвитку біоенергетики як інструмента заміщення природного газу в Україні / Гелету́ха Г. Г. та ін. Біоенергетична асоціація України, 2015. URL : <http://uabio.org/img/files/docs/position-paper-uabio-12-ua.pdf> (дата звернення: 02 липня 2018).

11. Проведення комплексного дослідження ринку котлів, що працюють на біомасі в Україні / Гелету́ха Г. Г. та ін. Київ : Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, 2016. 212 с.

12. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні / Гелету́ха Г. Г. та ін. URL : <http://www.uabio.org/img/files/docs/position-paper-uabio-9-ua.pdf> (дата звернення: 19 червня 2018).

13. Giampietro M., Ulgiati S. Integrated Assessment of Large-Scale Biofuel Production (2005). *Critical Reviews in Plant Sciences*. URL : <https://doi.org/10.1080/07352680500316300> (дата звернення: 14 червня 2018).

14. Keoleian G., Volk T. Renewable Energy from Willow Biomass Crops: Life Cycle Energy, Environmental and Economic Performance (2005). *Critical Reviews in Plant Sciences*. URL : <https://doi.org/10.1080/07352680500316334> (дата звернення: 14 червня 2018).

15. WBA Global Bioenergy Statistics, 2017. URL : https://worldbioenergy.org/uploads/WBA%20GBS%202017_hq.pdf (дата звернення: 02 липня 2018).

8. Paskhover, A. (2018). Gorjuchee predlozhenie [Fuel supply]. *Novoe vremya strany*, 7, pp. 34-37 [In Russian].

9. Diachuk, O., Chepeliev, M., Pomolets, R., Trypolska, H., Venher, V., Saprykina, T., & Yukhymets, R. (2017). *Perekhid Ukrainy na vidnovliuvannu enerhetyky do 2050 roku: zvit za rezultaty modelivannia bazovoho ta alternatyvnykh stseneriiv rozvytku bioenerhetychnoho sektoru [Ukraine's transition to renewable energy by 2050: report on the results of simulation of the basic and alternative scenarios for the development of the bioenergy sector]*. Yu. Oharenko & O. Aliieva (Eds.). Kyiv: TOV "ART KNYHA" [In Ukrainian].

10. Heletukha, H.H., Zheliezna, T.A., Kramar, V.H., & Kucheruk, P.P. (2015). Perspektivy rozvytku bioenerhetyky yak instrumentu zamishchennia pryrodnoho hazu v Ukraini [Prospects for the development of bioenergy as a tool for replacing natural gas in Ukraine]. *Bioenerhetychna asotsiatsiia Ukrainy*. Retrieved from: <http://uabio.org/img/files/docs/position-paper-uabio-12-ua.pdf> [In Ukrainian].

11. Heletukha, H., Oliinyk, Ye., Antonechko, V., Chaplyhin, S., Hubenko, V., & Radchenko, S. (2016). *Provedennia kompleksnoho doslidzhennia rynku kotliv, shcho pratsiuut na biomasii v Ukraini [Comprehensive research of the market of boilers operating on biomass in Ukraine]*. Kyiv: Prohrama rozvytku Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [In Ukrainian].

12. Heletukha, H.H., Zheliezna, T.A., Kucheruk, P.P., & Oliinyk, Ye.M. (2014). Suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku bioenerhetyky v Ukraini [Current state and prospects of bioenergy development in Ukraine]. *Analitichna zapyska BAU No.9*. Retrieved from: <http://www.uabio.org/img/files/docs/position-paper-uabio-9-ua.pdf> [In Ukrainian].

13. Giampietro, M., & Ulgiati, S. (2005). Integrated assessment of large-scale biofuel production. *Critical Reviews in Plant Sciences*, 24. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/07352680500316300> [In English].

14. Keoleian, G., & Volk, T. (2005). Renewable energy from willow biomass crops: life cycle energy, environmental and economic performance. *Critical Reviews in Plant Sciences*, 24. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/07352680500316334> [In English].

15. Kummamuru, B., et al. (2017). *WBA global bioenergy statistics 2017*. Retrieved from: https://worldbioenergy.org/uploads/WBA%20GBS%202017_hq.pdf [In English].

Bondar V.S., Fursa A.V., Humentyk M.Ya. Strategy and priorities of development of the bioenergetics in Ukraine

The purpose of the article is to substantiate basic conceptual foundations and real indicators of bioenergetics development in Ukraine for the period up to 2030 and directions of creation of its material and technical base, as well as to calculate costs for production of various types of biofuels, profitability and payback periods for investments in bioenergetics.

Research methods. In the research process have been used the common scientific methods, in particular: the system analysis of trends in bioenergetics development in the world and in Ukraine; the series of dynamics of production and usage of biofuels in Ukraine in the period between 2007 and 2016; the expert estimates of actual production of biofuels in the world and in Ukraine; the computer processing of the sown area plots, yield and gross volume of bio-raw materials; the forecasting of biofuel production for 2020, 2025, and 2030 and costs for development of material and technical base.

Research results. It has been analyzed the current trends of bioenergy development in Ukraine. It has been established, Ukraine was an energy-dependent state, which imported 35% of the total amount of energy imported from abroad. Meanwhile, it has economically affordable potential for RES production at the level of 20 million m³ of oil equivalent per year, and produces only 1,47 %, or 1374 gigawatts of the total, of which 81 % are bioenergy. The very slow pace of bioenergy development in the previous years prompted the plenty of researchers and scientific institutions to predict an extremely pessimistic version of the bioenergy development by 2030 - at 2,2 million of TOE per year. However, the revival of bioenergy development in the last 2-3 years, expressed in the construction of a number of large bioenergy complexes of European level and hundreds of medium-sized and small bio-enterprises, as well as the overall growth of the country's economy, provide the basis for more realistic forecast of bioenergy development in Ukraine by 2030, namely - at the level of 8,5 million of TOE, including for the production of solid biofuels - 4,5, liquid - 1,0, biogas - 3,0 million of TOE. It is concluded that for this purpose it is necessary: 1) to create a solid material and technical base for the production of raw materials and its processing and usage, as well as to significantly improve regulatory, scientific, technical and financial support; 2) to build factories for the production of solid fuels, individual and large boiler houses; it should be used existing alcohol, breweries and sugar factories for the production of liquid fertilizers; more than 500 thousand hectares of undeveloped land - for the production of raw materials; 3) to invest into the development of bioenergy; 4) to attract funds not only from the state budget, but also private capital, to introduce the preferential mechanisms of lending, the stimulation of attracted funds from stock markets and corporatization, as well as the insurance of bioenergy products. Such a project will not be possible without the involvement of large foreign investments and the implementation of radical reforms in Ukraine.

Elements of scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in the proposed conceptual bases and concrete indicators of bioenergetics development in Ukraine for the period up to 2030.

Practical significance. Research results can be used by public authorities for planning and forecasting the bioenergetics development strategy in Ukraine and ways of creating its material and technical base that will ensure increasing of economic efficiency and competitiveness of the industry. Tabl.: 3. Refs.: 15.

Keywords: bioenergetics; types of biofuels; material base; costs; profitability; payback.

Bondar Volodymyr Serhiiovych - candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the laboratory of research on economics, marketing, and planning, Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS (25, Klinichna st., Kyiv)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Fursa Anatolii Vasylovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of fiscal policy and insurance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Humentyk Mykhailo Yaroslavovych - candidate of agricultural sciences, senior research fellow, head of the laboratory of bioenergetic crop growing and processing for biofuels, Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS (25, Clinichna st., Kyiv)
E-mail: gmy@ukr.net

Бондарь В.С., Фурса А.В., Гументик М.Я. Стратегия и приоритеты развития биоэнергетики в Украине

Цель статьи - обосновать основные концептуальные основы стратегии и реальные показатели развития биоэнергетики в Украине на период до 2030 г. и направления создания ее материально-технической базы; рассчитать затраты на производство различных видов биотоплива, доходность и сроки окупаемости инвестиций в биоэнергетику.

Методика исследования. Использованы общенаучные методы: системный анализ о тенденциях развития биоэнергетики в мире и в Украине; рядов динамики производства и использования биотоплива в Украине за 2007-2016 гг.; экспертных оценок фактического производства биотоплива в мире и в Украине; компьютерной обработки размеров посевных площадей, урожайности и валовых сборов биосырья; прогнозирования объемов производства биотоплива на 2020-25-30 гг. и затрат на развитие материально-технической базы.

Результаты исследования. Проанализированы современные тенденции развития биоэнергетики в Украине. Установлено, что Украина является энергозависимым государством, 35% от общего объема энергоносителей импортирует пока из-за рубежа. Кроме того, имеет экономически доступный потенциал для производства ВИЭ на уровне 20 млн м³ н.э. в год, а производит только 1,47%, или 1374 ГВт от общего объема, из которых 81% приходится на биоэнергетику. Слишком низкие темпы развития биоэнергетики в предыдущие годы, побудили ряд исследователей и научных учреждений спрогнозировать очень пессимистический вариант развития биоэнергетики в 2030 г. - на уровне 2,2 млн т н.э. в год. Однако оживление развития биоэнергетики в последние годы, выразившееся в строительстве ряда крупных биоэнергетических комплексов европейского уровня и сотен средних и мелких биопредприятий, а также общий рост экономики страны дают основания для более реального прогноза развития биоэнергетики Украины до 2030 г., а именно - на уровне 8,5 млн т н.э., в т.ч. для производства твердого биотоплива - 4,5, жидкого - 1,0, биогаза - 3,0 млн т н.э. Сделаны выводы, что для этого необходимо: 1) создать прочную материально-техническую базу по производству сырья и его переработки и использования, а также значительно усовершенствовать нормативно-правовое, научно-техническое и финансовое обеспечение отрасли; 2) строить заводы для производства твердого топлива, индивидуальные и большие котельные; для производства жидких удобрений использовать существующие спиртовые, пивоваренные и сахарные заводы; для производства сырья - более 500 тыс. га незадействованных земель; 3) инвестировать в развитие биоэнергетики; 4) привлечь средства не только из государственного бюджета, но и частный капитал, ввести льготные механизмы кредитования, стимулирования привлеченных средств с фондовых рынков и акционирования, а также страхование продукции биоэнергетики. Без вложения крупных иностранных инвестиций и проведения радикальных реформ в Украине такой проект осуществить будет невозможно.

Элементы научной новизны. Предложены концептуальные основы и конкретные показатели развития биоэнергетики в Украине на период до 2030 года.

Практическая значимость. Указанные подходы могут быть использованы органами государственной власти при планировании и прогнозировании стратегии развития биоэнергетики в Украине и пути создания ее материально-технической базы, которые обеспечат повышение экономической эффективности и конкурентоспособности отрасли. Табл.: 3. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: биоэнергетика; виды биотоплива; материальная база; расходы; доходность; окупаемость.

Бондарь Владимир Сергеевич - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующий лабораторией исследований по экономике, маркетингу и планированию, Институт биоэнергетических культур и сахарной свеклы НААН (г. Киев, ул. Клиническая, 25)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Фурса Анатолий Васильевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры фискальной политики и страхования, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Гументик Михаил Ярославович - кандидат сельскохозяйственных наук, старший научный сотрудник, заведующий лабораторией технологии выращивания и переработки биоэнергетических культур на биотопливо, Институт биоэнергетических культур и сахарной свеклы НААН (г. Киев, ул. Клиническая, 25)
E-mail: gmy@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 09.07.2018 р.

Фахове рецензування: 20.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Бондар В. С., Фурса А. В., Гументик М. Я. Стратегія та пріоритети розвитку біоенергетики в Україні. Економіка АПК. 2018. № 8. С. 17 — 25.

*

O.A. KOZAK, candidate of economic sciences,
senior research fellow
O.Yu. HRYSHCHENKO
O.M. VASYLCHENKO

Milk production in Ukraine: trends and perspectives

The purpose of the article is to analyze the main trends in milk production development in different groups of producers in Ukraine and elaborate the 2030 dairy outlook.

Research methods. The following scientific methods have been used in the article: analysis and synthesis for characterization of the peculiarities of functioning of dairy sector; abstract and logical method for summarizing the research results and making conclusions; empirical method for estimation of trends of the dairy sector; grouping for identification of relationships between the factors affecting economic efficiency of milk production; induction and deduction for formation of the research results; comparisons for comparison of the objects; graphical and tabular methods for visual representation of the research results. In order to predict the volumes of milk production, analytical alignment of series of dynamics with different types of functions has used, depending on the nature of the dynamics.

Research results. The economic appraisal of features of milk production in different kinds of farms (production volumes, number of cows, milk yield, marketability, prices, quality of milk, profitability) has been carried out. The forecast for milk production development till 2030 has been developed taking into account economic and political drivers.

Elements of scientific novelty. On basis of the analyzed trends, the forecast of milk production by 2030 has been made for the first time.

Practical significance. The findings of this study will be useful for different groups of milk producers and stakeholders in dairy chain as a basis for further strategic planning. They can also serve as a guidance for government officials in the long-run planning of the dairy policy. Tabl.: 3. Figs.: 5. Refs.: 18.

Keywords: milk production; agricultural enterprises; households; trends; long-term outlook; Ukraine.

Kozak Olga Anatoliivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

Hryshchenko Olena Yuriivna - head of the sector of research informational support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: lana@iae.gov.ua

Vasylichenko Oleksii Mykolaiovych - deputy marketing director, STOV "Ahrofirma "Maiak" (Pishchane Village, Zolotoniskiy Raion, Cherkasy Oblast)

E-mail: vasylchenkoom@gmail.com

Scientific problem. Due to its exceptional significance for human life milk production is a strategically important area of agricultural producers' activity. Most of the countries recognize dairy farming as a priority sector of economy, so its development depends on the joint efforts of public administration bodies, public organizations and other institutions. Problems of dairy farmers are often considered at various meetings, conferences, forums in any part of the world. Leading international food and agricultural organizations periodically carry out long-term forecasts of milk production development for assessment of the world dairy sector. Ukraine tends to appear in all known world development forecasts as

a country with significant potential in milk production. Therefore, development of Ukraine's characteristics of milk production is timely more than ever before.

Analysis of recent researches and publications. Many researchers have devoted their studies to dairy production development and dairy outlook. In particular, they are: V. H. Andriichuk [2], O. V. Bodnar [1], V. I. Boiko [6], T. A. Hutsul [4], S. M. Kvasha [7], V. Ya. Mesel-Veseliak [12], Yu. O. Lupenko [12], B. Y. Paskhaver [10, 11], P. T. Sabluk [6], S. V. Tyvonchuk [13], O. M. Shpychak [1], foreign researchers [14-17] and many others. However, multidirectional development of milk production trends within the main groups of producers requires deeper analysis of each group and identifying the main factors forming the modern trends. In addition, there is

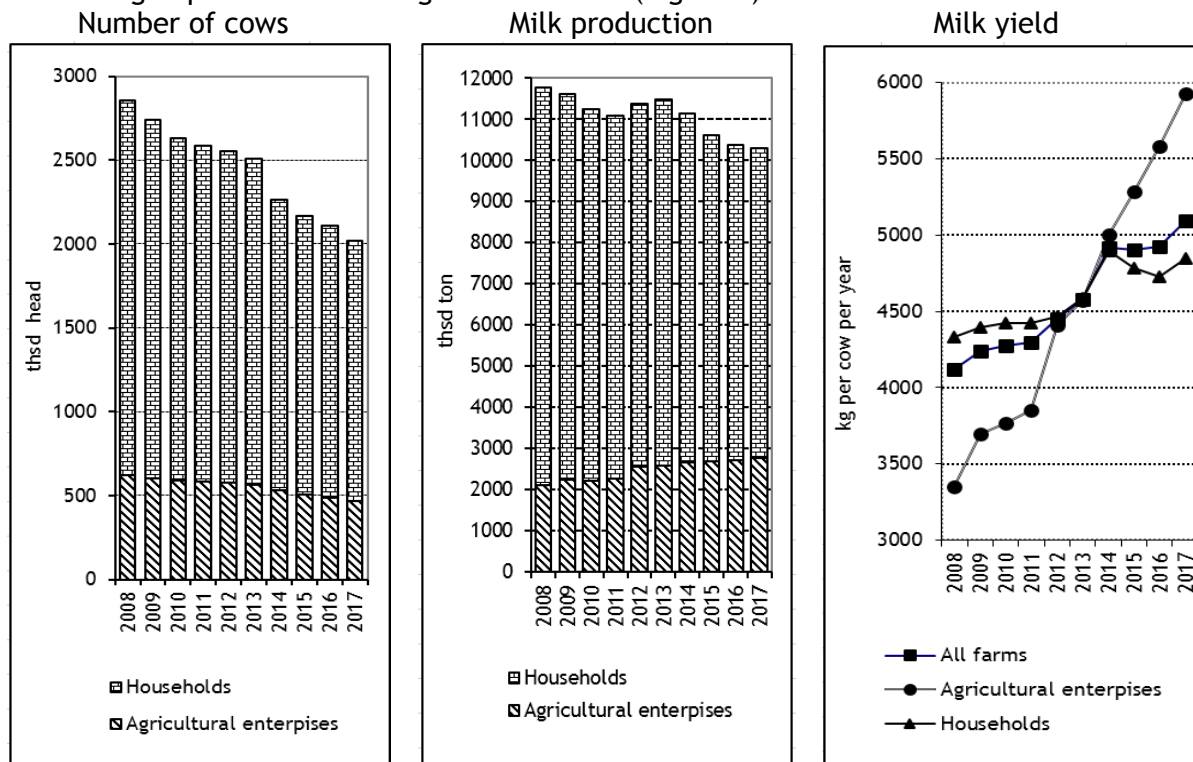
an urgent need in development of a long-term forecast of milk production in Ukraine that could become the basis of the Strategy of dairy development until 2030.

The objective of the article is to analyze the main trends of milk production development in different groups of producers in Ukraine and to elaborate a dairy outlook 2030 taking into account economic and political decisions and drivers.

Research methodology. Before identifying parameters of milk production forecast, the dairy sector trends in different groups of producers within the period of more than 10 years were analyzed. Analysis was carried out in the context of different groups of milk producers. The groups of dairy farms with up to 500 cows and 500 and more cows were considered in the group of agricultural enterprises. The milk production prognosis was preceded by calculation of cow's number and cow's yields for each of the defined group. To determine general ten-

dency of changes in the levels of the dynamic series in time, the analytical alignment of the dynamics series was used. Actual values were being changed by calculations based on a certain function (linear, quadratic, power), the choice of which depended on the prior data analysis. The coefficients of approximation were calculated to estimate the adequacy of each equation. Political and economic drivers that may affect milk production were taken into account making forecast.

Statement of the main results of the study. The main trend peculiar to Ukraine over the last decade is reduction in milk volume production driven by the decrease in milk production in household farms. Thus, over the past 10 years total annual milk production has decreased from 11.8 mill tons in 2008 to 10.3 mill tons in 2017, or by 12.7%. Herewith agricultural enterprises increased production by 32.3% while households decreased by 22.3% (Figure 1).

Figure 1. Number of cows, milk yield and milk production 2008-2017

Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5].

In 2017 the share of households remained high enough, 73.1% of total milk production, in agricultural enterprises 26.9%. It is well known that the poorer is the country, the bigger is share of population engaged in natural agriculture [10, c. 16]. The average farm size in agricultural enterprises has increased from 143 to 205 cows, and households remained at the level of 1-2 cows. Having a problem with

milk delivery, the majority of the households cannot afford to have more than 2 cows [1, p. 10]. Only about 30% of agricultural enterprises use grazing, the rest keep cows in stanchion barns or tied up. Households mostly (90%) use grazing.

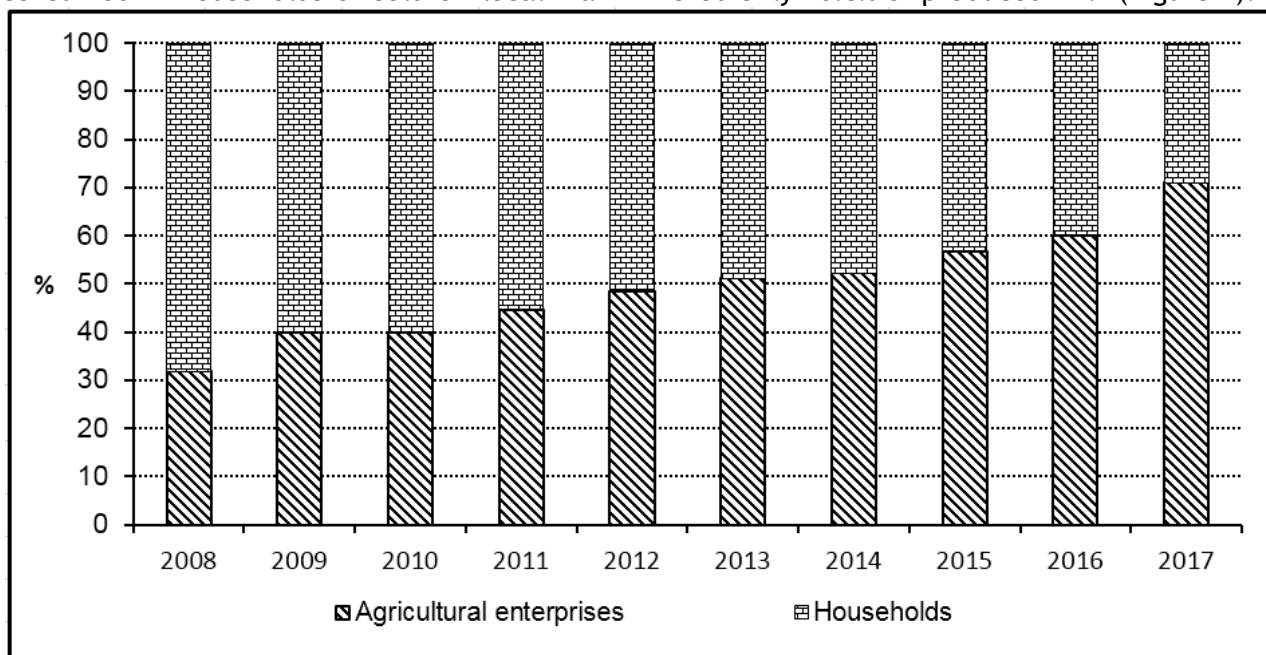
The number of cows is steadily decreasing in all types of producers (Fig. 1). Annual re-

duction rate in agricultural enterprises is 3.2%, in households 3.8%.

The milk yield is steadily increasing. In the period of 2008-2017, in agricultural enterprises it rose from 3348 kg to 5927 kg, or by 77%, in households - from 4333 kg to 4845 kg, or by 11.8% (Fig. 1). The annual growth rate in agricultural enterprises amounted to 6.6%, in households 2.4%. The reasons for growth were: improving the quality of local breed, using balanced feed, promoting animal welfare practices, etc.

A significant share of milk produced (57.7% in 2017) is not delivered to processing but consumed in households or sold on local mar-

kets. The milk supply analysis shows that although the lion's share of milk is produced by household farms, their share in the delivered milk is much smaller in comparison to agricultural enterprises [7, p. 40]. In addition, the share of milk supplied by dairy farms to processors is constantly increasing. The demand for quality raw milk by processing companies remains very high, so the share of milk delivered by agricultural enterprises to processing is constantly increasing. It almost reached its optimal level of 97.2%. In 2017, a large proportion of milk (71%) was purchased from agricultural enterprises. The households delivered only 16.5% of produced milk (Figure 2).

Figure 2. Share of milk delivered by different milk producers

Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5].

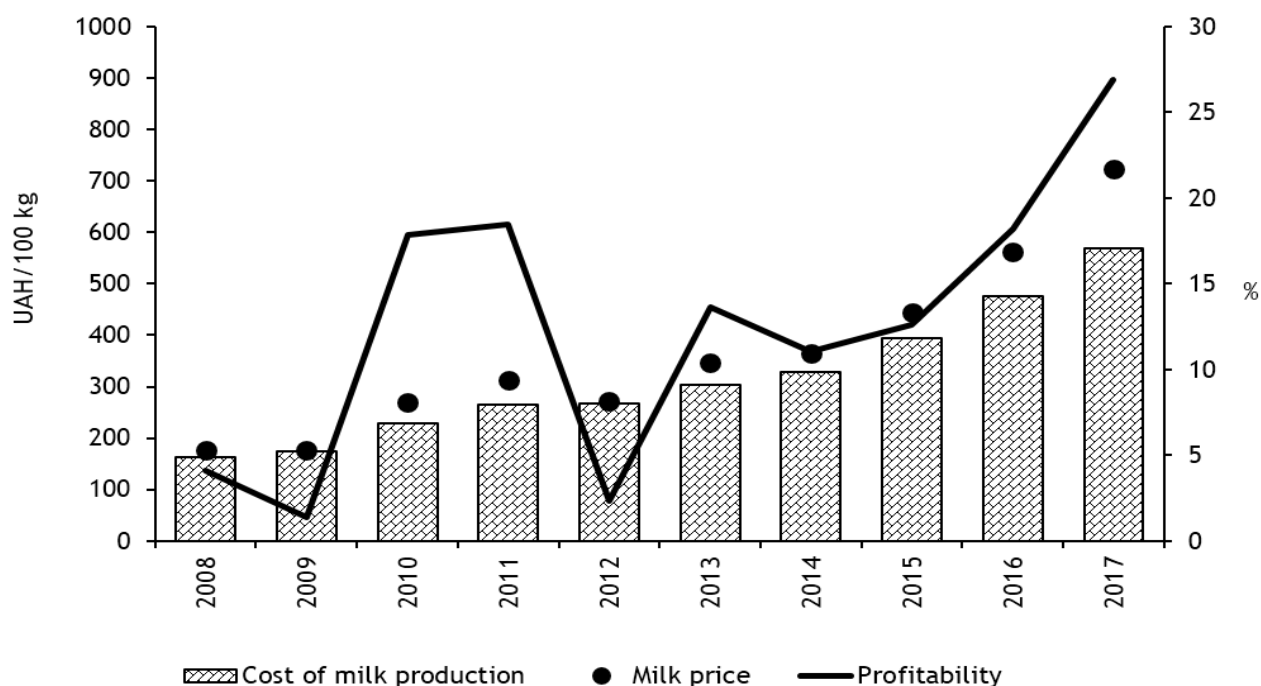
Milk production has been a profitable activity for 10 years and it is gradually turning into efficient business capable to provide competitive products rather than being a social project for saving jobs in rural areas (Figure 3).

Development of the world economy is characterized by increasing the level of concentration and specialization of production to ensure competitiveness [2, p. 5]. These trends are fully inherent in Ukrainian dairy farms. The grouping of agricultural enterprises by the level of specialization and concentration of milk production has confirmed that the group of farms with 500 and more cows is the most effective. Large-scale farms have the opportunity to introduce innovative technologies,

which ensure the growth of labor productivity and quality of milk produced. Concentration and specialization contribute to higher milk yield, reduction of costs, better milk prices and bigger rates of economic efficiency.

In 2016, farms with 500 and more cows held 43.5% of the total number of livestock in agricultural enterprises and produced 65% of total milk volume. Since 2010 this group has increased milk production by 53%. It should be noted that this group, unlike other milk producers, has been increasing the number of cows. The economic efficiency of dairy business is constantly high. However, the group produces only 15.2% of domestic demand (Table 1).

Figure 3. Milk production efficiency in the agricultural enterprises 2008-2017

Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5].

Table 1. The description of economic indicators in the group of farm size 500 and more cows

Indicator	2008	2010	2016	2016 to 2008, %
Farms number in the group	225	231	234	104,0
Cows number, thsd heads	197,2	218,8	251,2	127,4
Cows per farm, head	876,4	947	1074	122,5
Milk production - total, thsd ton	839,2	1028,3	1573,3	187,5
Milk production per farm, thsd ton	3,7	4,5	6,7	181,1
Milk yield per cow and year, kg	4255	4700	6262	147,2
Share in total cows number, %	33,4	41,1	54,1	-
Share in total milk production, %	42,3	48,5	60,4	-
Share in milk delivered, %	43,6	49,7	61,2	-

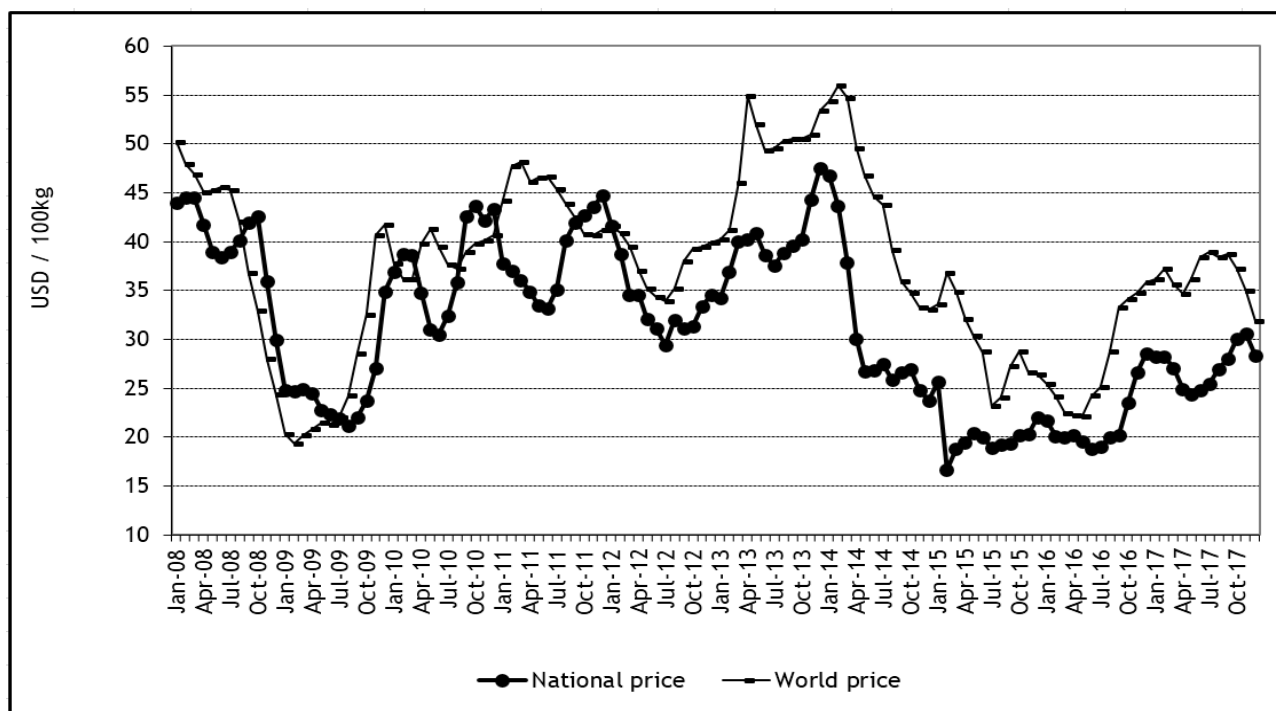
Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5].

National farm gate milk price for a long period has been following the world milk price. At the same time, since the beginning of the last economic crisis (since 2013), the milk price in Ukraine is characterized by certain lags with the world milk price (Figure 4).

The biggest problem that dairy sector is facing is raw milk quality (Table 2). In Ukraine only extra grade milk meets EU standards and in 2017 only 11.2% of milk delivered to processors achieved that level. However, the quality of raw milk supplied to processors by agricultural enterprises has improved in recent years. In 2010, the share of extra grade milk was 4.4%, the highest grade 31.3%, first grade 59.3%, second grade 4.1%, non-graded

0.9%. In 2017, these figures were respectively: 16.4%, 36.7%, 37.9%, 8.7% and 0.3%.

According to the EU-Ukraine Association Agreement, Ukraine should bring the requirements to quality of dairy raw materials in line with the EU Regulation No. 853/2004. Regarding this point, it is planned to take a set of measures to improve the quality of milk. In July 2018, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine stated that by January 1, 2020, second-grade milk will be accepted by processing enterprises for any purposes. From January 1, 2020 to January 1, 2022, a transitional period will be established during which the second grade milk will be used for fodder and casein production [8].

Figure 4. National and world monthly milk price 2008-2017

Source: World milk prices - IFCN data [14], national prices - calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5]; exchange rates - monthly data of National Bank of Ukraine [3].

Table 2. Raw milk quality delivered to the processors in 2017

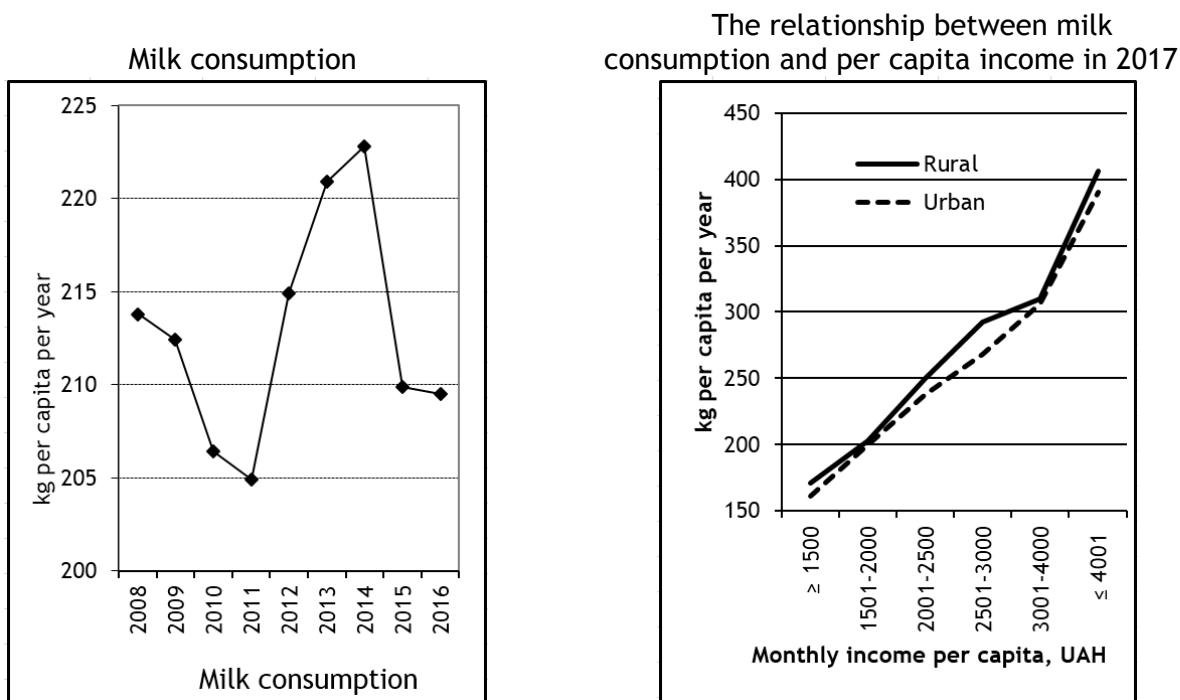
Grade	Agricultural enterprises		Households		All producers	
	Thsd ton	%	Thsd ton	%	Thsd ton	%
Extra	441,0	16,4	-	-	441,0	11,2
High	987,1	36,7	-	-	987,1	25,1
First	1018,1	37,9	110,4	8,9	1128,5	28,7
Second	234,7	8,7	1081,0	87,2	1315,7	33,5
Non-graded	7,5	0,3	47,9	3,9	55,4	1,4
Total	2688,4	100,0	1239,3	100,0	3927,7	100,0

Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5].

The economic crisis that has been taking place in Ukraine since 2014 has led to a decrease in milk consumption. Due to low purchasing power, the demand for milk is limited and tends to be reduced [4, p. 90]. As Academician Paskhaver B.Y. notes: "The main obstacle to economic (in particular, agrarian) development is the limited demand of the impoverished population" [11, p. 61]. In general, the milk consumption does not correspond to the defined standard (380 kg per capita per year) [12, p. 15]. Most of Ukrainians consume only 150-170 kg of milk and dairy products per year [13, p. 28]. The analysis proves that as soon as income grows, the consumption increases both in rural and urban areas (Figure 5).

Due to the exceptional importance of the dairy sector, it is necessary to elaborate a

scenario for its development in the long-term perspective. Ukraine appears in the world's long-term forecasts. In particular, according to FAO forecasts, in 2026 milk production in Ukraine will reach 11895.5 thsd tons [16]. The Food and Agricultural Policy Research Institute (FAPRI, USA) assumes production in Ukraine in 2026 at a level of 9949 thsd tons [17]. Milk production in 2030, according to the estimates of the International Dairy Farm Comparison Network (IFCN, Germany), will amount to 9603 thousand tons [15]. The overwhelming majority of countries will increase milk production. Global milk production and demand will increase by 35%, but Ukraine is among the few countries where production will be reduced [9].

Figure 5. Milk consumption and the the relationship between milk consumption and per capita income in 2007

Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5].

It is known that scientifically-based strategy for development of the agro-industrial complex and its main part - agriculture, can be elaborated only being based on prognosis [6, p. 213-214].

According to calculations, milk production in 2030 will have reached 8829,9 thousand tons, 14,1% lower compared to 2017 (Table 3). At the same time in agricultural enterpris-

es production will increase by 40.5%, in households will decrease by 33.6%. The authors' long-term outlook shows the most probable scenario in the next 13 years and provides all stakeholders of the dairy chain with clearer understanding of future developments. It also serves as guidance for governments to plan their agricultural policy in dairy sector.

Table 3. Milk production prognosis 2017-2030

Producer	2017			2030		
	Cows number, 1,000 head	Milk yield, kg/cow/year	Milk production, 1,000 ton	Cows number, 1,000 head	Milk yield, kg/cow/year	Milk production, 1,000 ton
Agricultural enterprises	471,2	5737	2703,5	434,2	8745	3797,6
included:						
- farm size before 500 cows	218,5	4983	1088,8	155,2	7713	1197,4
- farm size 500 and more cows	252,7	6398	1614,7	279,0	9392	2600,2
Households	1545,9	4903	7579,0	827,2	608,3	5032,3
All producers	2017,2	5097	10282,5	1261,5	7000	8829,9

Source: Calculated by the authors according to the data provided by the State Statistics Service of Ukraine [5]; prognosis are calculated by authors.

Conclusions. Therefore, the main trends in dairy production during the last 10 years are: reduction of milk production and number of cows and raising milk yield. The share of milk supplied to processing facilities by dairy farms

has increased to 71%. Milk production in agricultural enterprises becomes a business, not a social project. The level of concentration and specialization of farms is constantly increasing. Among the different groups of milk pro-

ducers, authors singled out the farms of size with 500 and more cows, which systematically increase production potential and show high rates of economic efficiency. National milk price has long been correlated with the world milk price. The quality of milk remains one of the main problems facing the dairy sector. Consumption of milk is limited by the low income of the population. The growth of per

capita income leads to increase of milk and dairy products consumption both in rural and urban areas. The calculated forecast for milk production up to 2030 shows that the total volume of production will be 8829,9 thousand tons, or decrease by 14,1% compared to 2017. Different groups of producers will show different development trends.

Literature

1. Аналіз поточної кон'юнктури і прогноз ринків тваринницької продукції в Україні: монографія / О. М. Шпичак, О. В. Боднар, С. О. Пашко та ін. ; за ред. О.М. Шпичака. Київ: ННЦ „ІАЕ”, 2017. 304 с.
2. Андрійчук В. Г., Сас І. С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 303 с.
3. Грошово-кредитна та фінансова статистика Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84961.
4. Гуцул Т. А. Розвиток ринку молока в Україні. 36. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія. Економічні науки. 2013. № 1(3). С. 89–94.
5. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: монографія / за ред. П. Т. Саблука і В. І. Бойка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 340 с.
7. Кваша С. М., Іванько А. В. Моделювання часткової рівноваги на ринку молока та молочної продукції в Україні. Економіка АПК. 2017. № 7. С. 37–46.
8. Ковальова О. В. З 1 липня ніяких заборон на закупівлю молока другого ґатунку не запроваджується. Мінагрополітики України. URL: <http://minagro.gov.ua/uk/node/25964>.
9. Козак О. А. До 2030 року виробництво молока в Україні буде скорочуватися. InfAgro, 21 червня 2018 року. URL: <http://infagro.com.ua/olga-kozak-predstavitel-ifcn-v-ukraine-vedushhiy-nauchnyy-sotrudnik-otdela-ekonomiki-agrarnogo-proizvodstva-i-mezhdunarodnoy-integratsii-nnts-institut-agrarnoy-ekonomiki-do-2030-goda-proizvod/>.
10. Пасхавер Б. Й. Концентрація та ефективність сільського господарства. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 16–23.
11. Пасхавер Б. Й. Платоспроможний продовольчий попит. Економіка АПК. 2016. № 9. С. 51–61.
12. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва України (методичні підходи та розрахунки) / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В. ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка В. Я. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 28 с.
13. Тивончук С. В., Тивончук Я. О., Павлоцька Т. П. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 25–31.
14. IFCN Monthly Public Indicators (latest update: 16.07.2018). URL: <https://ifcndairy.org/about-ifcn-neu/ifcn-dairy-research-center-method/>.
15. IFCN Dairy Outlook 2030. URL: <https://ifcndairy.org/wp-content/uploads/2018/06/IFCN-Dairy-Outlook-2030-Article-1.pdf>.
16. OECD/FAO (2017), OECD-FAO Agricultural Outlook 2017–2026, OECD Publishing, Paris. URL: http://dx.doi.org/10.1787/agr_outlook-2017-en.
17. The U.S. and World Agricultural Outlook (2017). URL: <https://www.fapri.missouri.edu/>.

References

1. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., Pashko, S.O., et al. (2017). *Analiz potочноi koniunktury i prohnaz rynkiv tvarynnyskoi produktsii v Ukraini: monohrafiia* [Analysis of current conjuncture and prognosis of livestock markets in Ukraine: monograph]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NSTs „IAE” [In Ukrainian].
2. Andriichuk, V.H. & Sas, I.S. (2017). *Kontsentratsiia v ah-rarnii sferi ekonomiky: problemni aspekty: monohrafiia* [Concentration in agrarian sector of economy: problem aspects: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
3. Hroshovo-kredytна та finansova statystyka Natsionalnoho banku Ukrainy [Monetary and financial statistics of the National Bank of Ukraine]. *National Bank of Ukraine*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84961 [In Ukrainian].
4. Hutsul, T.A. (2013). Rozvytok rynku moloka v Ukraina [Dairy market development in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, Vol 1(3), pp. 89–94 [In Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Sabluk, P.T., et al. (2005). *Ekonomika vyrobnytstva moloka i molochnoi produktsii v Ukraini: monohrafiia* [Economics of production of milk and dairy products: monograph]. P.T. Sabluk & V.I. Boiko (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
7. Kvasa, S.M. & Ivanko, A.V. (2017). Modeliuvannia chastkovoї rinvovahy na rynku moloka ta molochnoi produktsii v Ukraini [Modeling of the partial equilibrium at the milk and dairy market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 37–46 [In Ukrainian].
8. Kovalova, O.V. (2018). Z 1 lypnia niiakykh zaboron na zakupivliu moloka druhoho gatunku ne zaprovadzhuetsia [From 1 July, no bans on the purchase of the second grade milk will not be introduced]. *Minahropolityky Ukrainy*. Retrieved from: <http://minagro.gov.ua/uk/node/25964> [In Ukrainian].
9. Kozak, O.A. (2018). Do 2030 roku vyrobnytstvo moloka v Ukraini bude skorochuvatysia [Until 2030 milk production in Ukraine will be decreasing]. *InfAgro*. Retrieved from: <http://infagro.com.ua/olga-kozak-predstavitel-ifcn-v-ukraine-vedushhiy-nauchnyy-sotrudnik-otdela-ekonomiki-agrarnogo-proizvodstva-i-mezhdunarodnoy-integratsii-nnts-institut-agrarnoy-ekonomiki-do-2030-goda-proizvod/> [In Ukrainian].
10. Paskhaver, B.Y. (2013). Kontsentratsiia ta efektyvnist silskoho hospodarstva [Concentration and efficiency of agriculture]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 16–23 [In Ukrainian].
11. Paskhaver, B.Y. (2016). Platospromozhnyi prodovolchyi popyt [Solvent food demand]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 51–61 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., & Volosiuk, Yu.V. (2016). *Stratehichni napriamy rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy (metodychni pidkhody ta rozrakhunky)* [Strategic directions of agricultural production development in Ukraine (methodical approaches and calculations)]. Yu.O. Lupenko & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds.). Kyiv: NNTs “IAE” [In Ukrainian].
13. Tyvonchuk, S.V., Tyvonchuk, Ya.O., & Pavlotska, T.P. (2017). Rozvytok rynku vyrobnytstva moloka v Ukraini v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Development of the market of milk production in Ukraine in context of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 25–31 [In Ukrainian].

14. IFCN monthly public indicators. IFCN. Retrieved from: <https://ifcndairy.org/about-ifcn-neu/ifcn-dairy-research-center-method> [In English].

15. Wyrzykowski, L., Reincke, K., & Hemme, T. (2018). *IFCN long-term dairy outlook*. Kiel, Germany: IFCN Dairy Research Centre. Retrieved from: <https://ifcndairy.org/wp-content/uploads/2018/06/IFCN-Dairy-Outlook-2030-Article-1.pdf> [In English].

16. OECD-FAO agricultural outlook 2017-2026. (2017). Paris: OECD Publishing. Retrieved from: http://dx.doi.org/10.1787/agr_outlook-2017-en [In English].

17. The U.S. and world agricultural outlook. (2017). Food and Agricultural Policy Research Institute. Retrieved from: <https://www.fapri.missouri.edu> [in English].

Козак О.А., Грищенко О.Ю., Васильченко О.М. Виробництво молока в Україні: тенденції та перспективи

Мета статті - проаналізувати основні тенденції розвитку виробництва молока різними категоріями господарств в Україні та обґрунтувати прогноз до 2030 р.

Методика дослідження. Використовувалися такі методи: аналізу та синтезу - для характеристики особливостей функціонування молочного виробництва; абстрактно-логічний - при узагальненні результатів дослідження та формулюванні висновків; емпіричний - для оцінки тенденцій розвитку молочної галузі; групування - для виявлення зв'язку та залежності між факторами впливу на економічну ефективність виробництва молока; індукції та дедукції - при формуванні результатів дослідження, порівняння - для зіставлення об'єктів та явищ; графічний і табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження. Для прогнозування обсягів виробництва молока було застосовано аналітичне вирівнювання рядів динаміки з використанням різних типів функцій залежно від характеру динаміки.

Результати дослідження. Здійснено економічну оцінку особливостей розвитку виробництва молока у різних категоріях господарств (обсяг виробництва, поголів'я корів та їх продуктивність, товарність, закупівельні ціни, якість молочної сировини, ефективність виробництва). Розроблено прогноз розвитку виробництва молока у різних категоріях господарств до 2030 р., враховуючи економічні та політичні чинники.

Елементи наукової новизни. Уперше на основі проаналізованих тенденцій здійснено прогноз виробництва молока до 2030 року.

Практична значущість. Результати дослідження будуть корисними для різних груп виробників молока та зацікавлених сторін у молочному ланцюгу як основи для стратегічного планування. Вони також слугуватимуть орієнтиром для урядовців при розробці довгострокової політики у молочній галузі. Табл.: 3. Рис.: 5. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: виробництво молока; сільськогосподарські підприємства; господарства населення; тенденції; довгостроковий прогноз; Україна.

Козак Ольга Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

Грищенко Олена Юріївна - завідувач сектору інформаційного забезпечення досліджень, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: lena@iae.gov.ua

Васильченко Олексій Миколайович - заступник директора по маркетингу, СТОВ «Агрофірма «Маяк» (с. Піщане, Черкаська область, Золотоніський район)

E-mail: vasylchenkoot@gmail.com

Козак О.А., Грищенко Е.Ю., Васильченко А.Н. Производство молока в Украине: тенденции и перспективы

Цель статьи - проанализировать основные тенденции развития производства молока разными категориями хозяйств в Украине и обосновать прогноз до 2030 г.

Методика исследования. Использованы такие методы: анализа и синтеза - для характеристики особенностей функционирования молочного производства; абстрактно-логический - при обобщении результатов исследования и формулировании выводов; эмпирический - для оценки тенденций развития молочной отрасли; группировки - для выявления связи и зависимости между факторами влияния на экономическую эффективность производства молока; индукции и дедукции - при формировании результатов исследования; сравнения - для сопоставления объектов и явлений; графический и табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования. Для прогнозирования объемов производства молока было применено аналитическое выравнивание рядов динамики с использованием разных типов функций в зависимости от характера динамики.

Результаты исследования. Осуществлена экономическая оценка особенностей развития производства молока в разных категориях хозяйств (объем производства, поголовья коров и их продуктивность, товарность, закупочные цены, качество молочного сырья, эффективность производства). Разработан прогноз развития производства молока в разных категориях хозяйств до 2030 г., учитывая экономические и политические факторы.

Элементы научной новизны. Впервые на основе проанализированных тенденций осуществлен прогноз производства молока до 2030 г.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть полезными для разных групп производителей молока и заинтересованных сторон молочного звена в качестве основы для стратегического планирования. Они также будут служить ориентиром для чиновников при разработке долгосрочной политики в молочной отрасли. Табл.: 3. Илл.: 5. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: производство молока; сельскохозяйственные предприятия; хозяйства населения; тенденции; долгосрочный прогноз; Украина.

Козак Ольга Анатольевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

Грищенко Елена Юрьевна - заведующая сектором информационного обеспечения исследований, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: lana@iae.gov.ua

Васильченко Алексей Николаевич - заместитель директора по маркетингу, ООО «Агрофирма «Маяк» (с. Пещаное, Черкасская область, Золотоношский район)

E-mail: vasylchenkoom@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.08.2018 р.

Фахове рецензування: 17.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Kozak O. A., Hryshchenko O. Yu., Vasylichenko O. M. Milk production in Ukraine: trends and perspectives. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 26 – 34.

* * *

Новини АПК

За 6 місяців 2018 року український агроекспорт становив \$8,6 млрд

За результатами січня-червня 2018 року український аграрний експорт становив \$8,6 млрд. Загальний зовнішньоторговельний обіг продукції АПК досяг \$11,3 млрд, що більше на 3,5% порівняно з аналогічним періодом минулого року, та становить 23% від загального зовнішньоторговельного обігу України, про що повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань європейської інтеграції Ольга Трофімцева.

За словами заступника Міністра, товарами-лідерами українського аграрного експорту залишаються зернові культури з часткою 36,8%, рослинні олії - 26,2% та насіння олійних культур - 7,5%. При цьому, за перше півріччя поточного року найбільші темпи зростання експорту показали такі товарні групи як: яйця птиці - в 2,1 рази (на \$27,7 млн), яблука, груші та айва - в 5,3 рази (на \$6,7 млн), бобові овочі, лущені або нелущені - в 58,3 рази (на \$11 млн), масло вершкове та інші жири, вироблені з молока - на 65,2% (на \$29,2 млн) та інші.

За її словами, регіональна структура українського аграрного експорту не змінилась: перше місце посідають країни Азії з часткою - 43,2%, друге місце - країни Європейського Союзу - 30,4%, а третє місце зайняли країни Африки - 14,6%.

«ТОП-5 наших найбільших покупців в 2018 році очолює Індія, куди було експортовано аграрних та харчових товарів на суму понад \$1 млрд. Далі йдуть Єгипет - \$575,9 млн, Китай - \$526,6 млн, Нідерланди - \$525,3 млн, Іспанія - \$470,3 млн», - резюмувала заступник Міністра з питань євроінтеграції.

Прес-служба Мінагрополітики

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
В.Л. ГРИЦЕНКО, кандидат економічних наук

Організаційно-економічні засади функціонування ринку продукції бджільництва

Мета статті - узагальнити існуючі погляди вчених на теорію і практику функціонування ринку продукції бджільництва, обґрунтувати теоретико-методологічні основи та практичні рекомендації щодо удосконалення організаційно-економічних засад функціонування ринку продукції бджільництва в умовах глобалізаційних викликів та інтеграційних процесів.

Методика дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження є положення економічної теорії, інституціональної теорії та системний аналіз. Емпіричні дослідження функціонування ринку продукції бджільництва проводилися з використанням порівняльного аналізу, експертного опитування та рейтингового методу.

Результати дослідження. Оцінено динаміку світового виробництва меду та встановлено, що Україна входить до переліку п'яти найбільших країн-виробників меду у світі. Виявлено швидке збільшення обсягу експорту меду із України, що становив 67,8 тис. т у 2017 р. Доведено необхідність переорієнтації експорту меду як готового продукту в індивідуальній брендовій упаковці. Встановлено зростання чисельності експортерів меду. На основі порівняльного аналізу оцінено розвиток ринку продукції бджільництва в різних регіонах України. Виявлено відсутність закономірності створення компаній-експортерів в областях із найвищим обсягом виробництва меду. Встановлено, що за шість років імпорту меду в Україну підвищився в 59 разів і становив 118 т у 2015 р. На основі експертного опитування з використанням рейтингового методу визначено фактори, що чинять позитивний і негативний вплив на розвиток ринку продукції бджільництва, та сформовано матрицю вибору стратегічного напрямку подальшого розвитку.

Елементи наукової новизни. Викладено авторське тлумачення ринку продукції бджільництва як системи установ та економічних відносин, що забезпечують процеси виробництва, обміну і споживання продуктів харчування, використання сировини, а також надання послуг галузю бджільництва. За результатами оцінювання інституційного середовища функціонування ринку продукції бджільництва за авторською методикою визначено суму трансакційних витрат на ринку меду. Доведено, що значна сума трансакційних витрат впливає на зменшення прибутковості галузі бджільництва.

Практична значущість. Для вдосконалення організаційно-економічних засад функціонування ринку продукції бджільництва потрібно врахувати фактори зовнішнього середовища. Детермінантами розвитку виступають: кваліфікація кадрів; якість вітчизняної продукції та довіра до неї населення; рентабельність виробництва; його диверсифікація та географічне розташування України, а стримувальними чинниками: платоспроможність населення; недостатність наукових досліджень у галузі; відсутність достовірної статистичної інформації; високий рівень інфляції та неналежний ступінь інтеграційних формувань у бджільництві. Обґрунтовано необхідність розвитку кооперації як важливого організаційно-економічного заходу реалізації перспективних напрямів розвитку ринку продукції бджільництва, покращання її якості; забезпечення впевненості зовнішніх споживачів у відповідальному виконанні взятих зобов'язань; підтримання іміджу вітчизняних виробників. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: мед; ринок продукції бджільництва; експорт; імпорту; трансакційні витрати; організаційно-економічні засади.

Михайлова Любов Іванівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

Гриценко Вікторія Леонідівна - кандидат економічних наук, викладач-методист, голова циклової комісії обліково-фінансових та економічних дисциплін, Коледж Сумського національного аграрного університету (м. Суми, с. Веретенівка, 1)

E-mail: vicagritsenko@gmail.com

Постановка проблеми. Незважаючи на активний розвиток сучасних технологій, людство продовжує потребувати бджіл, їх діяльності і вироблених ними продуктів, які, завдяки своїм цілющим і смаковим якостям,

а також унікальному складу мікроелементів, не мають аналогів. Бджільництво має важливе міжгалузеве значення, оскільки від бджіл одержують мед, квітковий пилок, віск, прополіс, маточне молочко, що використовуються як у харчовій, так і у фармацевтичній промисловості. У медицині також

© Л.І. Михайлова, В.Л. Гриценко, 2018

застосовують бджолину отруту. Останнім часом на основі продуктів бджільництва виготовляють різні косметичні препарати, широкого розвитку набуває апітерапія. Україна є однією зі світових країн-лідерів у бджільництві, в якій ринок цієї продукції функціонує і для задоволення внутрішнього попиту, і на експорт.

Важливу роль відіграють бджоли і як запилювачі ентомофільних сільськогосподарських культур, що дуже необхідно для забезпечення продовольчої безпеки будь-якої країни. За перехресного запилення збільшується врожайність таких культур, поліпшується їх якість, підвищується вміст білка, вуглеводів та вітамінів. А постійне зменшення кількості бджіл у світі може навіть призвести до голоду. Тому питання розвитку ринку продукції бджільництва є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що питанням вивчення ринку аграрної продукції, підвищенню ефективності її виробництва приділяється увага у працях багатьох вітчизняних учених, а ґрунтовні дослідження щодо забезпечення ефективного функціонування галузі бджільництва та розвитку ринку її продукції на різних історичних етапах здійснили В.Л.Гриценко [1-3], Д.Б. Жученко [4], О.А. Христенко [8], С.А. Чехов [9], О.М. Яценко [10] та ін. Однак, незважаючи на існуючі наукові здобутки, сьогодні недостатньою мірою розглянуто питання формування організаційних передумов та економічних механізмів функціонування ринку продукції бджільництва в умовах глобалізаційних процесів і реалізації євроінтеграційних прагнень України у парадигмі сталого розвитку національної економіки. Саме зазначене вище і зумовлює актуальність дослідження, формулювання його мети і конкретизацію завдань.

Мета статті - узагальнити існуючі погляди вчених на теорію і практику ринку продукції бджільництва, обґрунтувати теоретико-методологічні основи та практичні рекомендації щодо удосконалення організацій-

но-економічних засад функціонування ринку продукції бджільництва в умовах глобалізаційних викликів та інтеграційних процесів.

Виклад основних результатів дослідження. Незважаючи на давню історію використання людством продукції бджільництва, у науковій літературі немає єдності у тлумаченні дефініцій «ринок», «аграрний ринок» та «ринок продукції бджільництва». Спираючись на перші тлумачення «ринку продукції бджільництва», що опрацьовували С.А. Чехов [9], О.М. Яценко [10], а також дослідження інших учених, будемо користуватися визначенням ринку продукції бджільництва як системи установ та економічних відносин, що забезпечують процеси виробництва, обміну і споживання продуктів харчування, використання сировини, а також надання послуг галуззю бджільництва [1, 2]. Викладений підхід дає змогу розглядати послуги із запилення сільськогосподарських культур та інші, що надаються за допомогою бджіл, як ринковий продукт, а специфікою ринку продукції бджільництва є необхідність в оцінці потреби в запиленні сільськогосподарських культур, а також дослідженні ринку послуг апітерапії.

Вважаємо доцільним зазначити, що із усіх видів продукції бджільництва, що існують, для дослідження виявилися доступними такі дані: щодо виробництва і реалізації меду, експортно-імпортних операцій воску, наявності сімей бджіл. Саме це і зумовлює зосередити увагу на дослідженні організаційно-економічних умов функціонування ринку меду як основного виду продукції бджільництва.

Згідно з проведеним нами аналізом, Україна належить до переліку топ-п'яти країн-виробників меду у світі, де вироблялося щороку у середньому 1,6 млн т. З динаміки світового виробництва меду простежується тенденція до його збільшення (за останні 10 років у 1,2 раза), що свідчить про посилення попиту на мед в усьому світі (табл. 1).

1. Виробництво меду у світі, тис. т

Країна	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Питома частка в 2016 р.
Всього	1448,9	1512,7	1500,8	1541,8	1615,7	1649,7	1636,9	1632,1	1825,8	1787,0	
Китай	357,2	407,2	407,4	409,1	446,1	462,2	461,4	474,8	488,7	502,6	28,1
Туреччина	73,9	81,4	82,0	81,1	94,2	89,2	94,7	103,5	107,7	105,5	5,9
Іран	47,0	40,7	46,4	45,0	50,7	71,1	74,6	77,8	79,0	80,6	4,5
США	67,3	74,3	66,4	80,0	67,3	64,5	67,8	80,9	71,0	73,4	4,1

Продовження табл. 1

Росія	53,7	57,4	53,6	51,5	60,0	64,9	68,4	74,9	67,7	69,8	3,9
Індія	51,0	55,0	55,0	60,0	60,0	60,0	61,0	61,0	61,1	61,3	3,4
Україна	67,7	74,9	74,1	70,9	70,3	70,1	73,7	66,5	63,6	59,3	3,3
Мексика	55,5	59,7	56,1	55,7	57,8	58,6	56,9	60,6	61,9	55,4	3,1
Аргентина	81,0	72,0	62,0	59,0	72,0	76,0	67,5	...*	58,2	51,4	2,9
Ефіопія	42,2	42,0	41,5	53,7	39,9	45,9	0,0	0,0	59,2	47,7	2,7
Бразилія	34,8	37,8	39,0	38,1	41,8	33,9	35,4	38,5	37,9	39,6	2,2
Канада	31,6	30,9	33,5	38,9	38,0	43,2	36,4	40,8	39,5	39,0	2,2
Іспанія	31,8	30,4	32,3	34,6	34,6	29,7	30,6	32,2	33,4	34,0	1,9
Танзанія	27,5	27,0	28,0	28,5	28,0	28,5	30,0	31,0	30,2	30,3	1,7
Угорщина	16,0	22,4	22,5	16,5	24,5	17,5	18,5	24,4	30,7	26,4	1,5
Кенія	14,7	12,0	69,6	8,9	9,8	11,7	8,3	29,7	34,8	25,6	1,4
Корея	26,5	26,0	28,0	23,0	18,8	22,9	22,9	23,9	24,4	23,8	1,3
Ангола	23,0	23,1	23,1	23,1	23,0	23,0	23,3	23,4	23,5	23,4	1,3
Німеччина	18,3	15,7	16,5	23,2	25,8	17,9	19,0	20,2	23,4	21,6	1,2
Румунія	16,8	20,0	19,9	22,2	24,1	23,1	26,7	18,0	27,9	21,2	1,2
Питома частка 20 країн-лідерів	78,5	80,0	83,8	79,3	79,6	79,6	78,0	78,6	78,0	77,9	

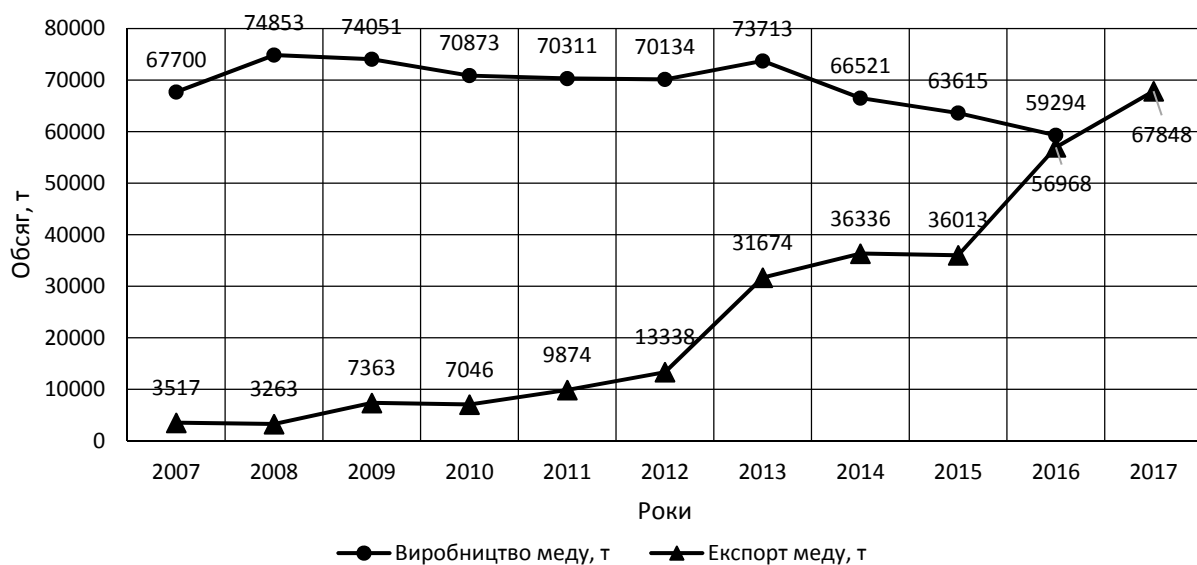
...* дані відсутні.

Джерело: Побудовано за даними FAOSTAT [6].

На обсяг виробництва та експорту меду, воску безпосередній вплив має кількість бджолосімей. Встановлено, що в Україні в останні роки зменшується кількість бджіл, і країна поки що посідає восьму сходинку в рейтингу країн світу, маючи в середньому за 2007-2016 рр. 3 млн сімей, що становить 3,6 % від загальної кількості сімей бджіл у світі. На першому місці цього рейтингу знаходяться Індія (11337 тис. сімей), далі - Китай (8939) і Туреччина (6278 тис. сімей).

Разом з тим за обсягами експорту меду Україна наближається до лідерських позицій

у світі. Так, за останні 10 років цей показник збільшився у понад 20 разів і становив 67,8 тис. т у 2017 р., що дало змогу Україні посісти перше місце серед країн Європи. Його експорт до країн ЄС в останні роки швидко збільшився, незважаючи на те, що безмитна квота ввезення меду до 2017 р. становила лише 5000 т. Решту меду до країн ЄС українські компанії експортують, сплачуючи 17 %-не мито. У 2016 р. в Україні вироблено 59 294 т меду, що на 4321 т, або на 6,8 %, менше ніж у 2015 р. (рис.).

Динаміка виробництва та експорту меду в Україні, т

Джерело: Побудовано автором за даними Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України [7].

Основні покупці українського меду - Німеччина, Польща, США. Частка цих імпортерів становить 70,1 % усього експортованого меду. В основному мед продається країнам-членам Європейського Союзу, і їхня частка - 71,9 % вивезеного за кордон меду. Ціну на мед, що продається Німеччині та Польщі, і визначає середню експортну ціну на нього. У 2011 р. ціна проданого меду досягла максимуму - 2830 дол. США/т. З 2012 р. відмічається зниження ціни до рівня 1973 дол. США/т у 2017 р. Дослідження показали, що для переходу вітчизняної продукції у наступну цінову категорію потрібно вирішити ряд організаційно-економічних проблем, пов'язаних із відповідністю якості

українського меду світовим стандартам. Важливою є необхідність у переорієнтації збуту не сировини, а готового продукту в індивідуальній брендовій упаковці.

Другою причиною, що вплинула на зниження ціни на український мед, можна назвати збільшення кількості експортерів, тобто підвищення пропозиції українського меду на світовому ринку. Всього нараховується 67 компаній, які зареєстровано експортерами продукції бджільництва. До компаній-лідерів у 2016 р. можна віднести ТОВ «ЮКРЕЙНІАН БІ» з обсягом продажів 8588 т меду, ТОВ «Агро Іст Трейд», що експортувало 5922 т і ТОВ «ГРУПА КОМПАНІЙ «СОДРУЖЕСТВО» з обсягом 5414 т (табл. 2).

2. Компанії-лідери за кількістю експортованого меду в 2016 р.

Місце у рейтингу	Назва експортера	Область	Кількість експортованого меду, т	Питома частка експорту меду, %
1	ТОВ «ЮКРЕЙНІАН БІ»	Хмельницька	8588,35	15,1
2	ТОВ «Агро Іст Трейд»	Миколаївська	5921,994	10,4
3	ТОВ «ГРУПА КОМПАНІЙ «СОДРУЖЕСТВО»	Херсонська	5413,876	9,5
4	ТОВ «Асканія-Пак»	Київська	4521,222	7,9
5	ТзОВ «Бартнік»	Хмельницька	3973,436	7,0
6	ТОВ «УКРАИНСКИЙ МЕД»	Донецька	3506,842	6,2
7	ТОВ «МЕДОВИЙ КРАЙ»	Рівненська	3220,703	5,7
8	Приватне підприємство «Джеса»	Одеська	2633,78	4,6
9	ТОВ «ЛУМЕЛІ»	Вінницька	2583,02	4,5
10	ТОВ «ГНУ ЕКСПОРТ»	Закарпатська	1829,1	3,2
	Інші		14795,251	26,0
	Всього		56987,574	100,0

Джерело: Складено за даними Державної фіскальної служби України [7].

Дещо закономірним є розташування цих компаній в областях, географічно наближених до кордону з європейськими країнами. Так, найбільша кількість експортерів розташовані в Київській області, а саме - 23 од., які вивезли за кордон 9487 т меду. При цьому в області вироблено всього 451 т. Далі за обсягом йдуть Закарпатська, Херсонська,

Хмельницька, Рівненська, Одеська, Кіровоградська та Миколаївська області, з яких також на експорт було відправлено меду більше, ніж його вироблено. А експорт із таких областей, як Житомирська та Запорізька, які є лідерами за обсягами виробництва, становить лише 2,2 та 7,5 % меду від виробленого (табл. 3).

3. Показники виробництва меду та його експорту по областях України в 2016 р.

Область	Зареєстровано експортних потужностей станом на 01.07.2017р., од.	Здійснювало діяльність компаній, од.	Експортовано меду, т	Питома частка області в загальному обсязі експорту, %	Вироблено меду, т	Частка експорту у виробництві області, %
Київська	9	23	9487	16,7	451	2103,6
Закарпатська	2	1	1829	3,2	185	988,7
Херсонська	4	3	5552	9,7	852	651,6
Хмельницька	4	3	12569	22,1	2224	565,1
Рівненська	4	2	3365	5,9	676	497,8
Одеська	5	3	3475	6,1	1544	225,0

Кіровоградська	9	7	4421	7,8	3525	125,4
Миколаївська	1	3	6277	11,0	5436	115,5
Вінницька	2	2	2743	4,8	4620	59,4
Донецька	1	1	3507	6,2	5994	58,5
Дніпропетровська	7	7	1860	3,3	4306	43,2
Львівська	4	3	249	0,4	705	35,4
Харківська	3	1	681	1,2	3031	22,5
Черкаська	2	3	292	0,5	1712	17,0
Чернівецька		1	55	0,1	700	7,8
Запорізька	2	2	342	0,6	4559	7,5
Івано-Франківська		1	41	0,1	1044	3,9
Житомирська		1	181	0,3	8074	2,2
Полтавська	3	1	42	0,1	2927	1,4
Сумська	1	-	-	0,0	2899	0,0
Луганська	-	-	-	0,0	1471	0,0
Чернігівська	-	-	-	0,0	1288	0,0
Тернопільська	-	-	-	0,0	867	0,0
Волинська	-	-	-	0,0	204	0,0
Всього	63	68	56967	100,0	59294	96,1

Джерело: Розраховано на основі даних Державної фіскальної служби України [7].

У результаті дослідження виявлено небажані процеси на вітчизняному ринку меду: імпорт меду за останні шість років збільшився в 59 разів у кількісному вираженні і становив 118 т у 2015 р., що свідчить про негативні тенденції, які виявляються у ввезенні в Україну значно дешевого та низькоякісного меду і використанні його у переробній промисловості. Установлено, що зі збільшенням обсягів експорту меду до Європи Україна почала експортувати й бджолиний віск. Тільки з 2015 р., після запровадження в дію зони вільної торгівлі України з ЄС, бджолиний віск став товарною експортною позицією, і Україна поступово почала підвищувати обсяги його експорту.

За результатами експертного опитування з'ясовано, які фактори чинять істотний вплив та визначають його напрям. Оцінку ступеня впливу експерти проводили рейтинговим методом за запропонованою шкалою: при здійсненні сприятливого впливу присвоюється індекс залежно від сили впливу від +1 до +5; при дії фактора, що сприяє занепаду розвитку ринку продукції бджільництва, індекс беремо від -5 до -1, за відсутності підстав для позитивної або негативної оцінки - 0. Виконання ряду перетворень і розрахунків, перевірка ступеня узгодженості думок експертів і врахування коефіцієнта конкордації застосовували для впевненості, що отримані результати мають сенс і можуть використовуватись у подальших дослідженнях. Визначено загальну середню оцінку усіх факторів, яка є негативною, хоча й

не досить значною: -0,23 бала. Частка факторів, що мали середню бальну оцінку більше нуля, становить всього 35,5%. Для ухвалення управлінських рішень щодо регулювання галузі бджільництва та ринку її продукції сформовано матрицю вибору стратегічного напрямку подальшого розвитку. Доведено, що ситуація, що склалася наразі в Україні, не сприяє розвитку ринку продукції бджільництва, а скоріше навпаки, зумовлює його занепад, і є нагальна потреба здійснювати дієві заходи для покращання організаційно-економічних засад функціонування ринку продукції бджільництва.

Зазначено фактори, на які передусім слід звернути увагу. Автори статті дійшли висновку, що експертна оцінка на проміжку (-2,5;2,5) свідчить про відсутність істотного впливу фактора; оцінка на проміжку [-5;-2,5] - фактор має істотний (детермінований) негативний вплив на функціонування ринку продукції бджільництва; а оцінка на проміжку [2,5;5] - істотний позитивний вплив. Детермінантами, що позитивно впливають на розвиток ринку продукції бджільництва, фахівці вважають такі: кваліфікація кадрів; якість вітчизняної продукції та довіра до неї населення; рентабельність виробництва; його диверсифікація та географічне розташування України, а негативними є: платоспроможність населення; недостатність наукових досліджень у галузі; відсутність достовірної статистичної інформації; високий рівень інфляції та неналеж-

ний ступінь інтеграційних формувань у бджільництві.

Визначено, що подальший розвиток організаційно-економічних засад функціонування ринку продукції бджільництва зумовлюється пропозицією та попитом, а також факторами зовнішнього середовища. За напрямом, який простежується на українському ринку меду (за даними Державної служби статистики України), обсяг попиту населення на український мед повністю задовольняється за рахунок «прихованої» пропозиції (дарують рідні, знайомі, які мають бджіл, або ж купують у знайомого пасічника, який офіційно не реєструє пасіку, виробляє мед для себе, а решту віддає, продає знайомим) та імпортованого меду. При цьому обсяги експорту меду будуть щороку збільшуватися до того часу, поки не будуть обмежені обсягами його виробництва в Україні.

Авторське дослідження дає підстави стверджувати, що реальний обсяг виробництва меду в Україні становить 90-100 тис. т у рік [5].

За результатами оцінки інституційного середовища функціонування ринку продукції бджільництва встановлено, що в Україні створено систему нормативних документів, що дає змогу стверджувати про достатній рівень регламентування виробництва та обігу продукції бджільництва, проте ще існують проблеми.

Відомо, що ефективні інститути та інституції знижують трансакційні витрати підприємців за допомогою стабілізаційних факторів в інституційному середовищі, забезпечують упевненість під час обміну правами власності та утворення стабільної структури для проведення трансакцій. Для оцінки трансакційних витрат на ринку продукції бджільництва, зокрема меду, трансакцію поділено на етапи та виявлено види витрат, яких зазнають учасники цієї угоди (1-й етап - до укладення угоди; 2-й етап - укладення угоди; 3-й етап - контроль за остаточним виконанням угоди). Апробація авторського методичного підходу щодо визначення трансакційних витрат дала змогу з'ясувати, що найбільший їх тягар теоретично мав би лягти на трейдерів, але частину своїх трансакційних витрат закупівельники меду перекладають на бджолярів. Ринок меду - це ринок покупця, який диктує ціни. Серед викремлених авторами трансакційних витрат (на пошук інформації до укладення угоди;

ведення переговорів; вимірювання; транспортних витрат; моніторинг та запобігання опортунізму, які можуть виникати після укладення угоди; витрати специфікації та захисту прав власності) найбільш затратною складовою є вартість лабораторних аналізів. Виявлено, що на трансакції з продажу меду трейдерам середньостатистичний пасічник ризикує втратити до 13 тис. грн на кожній тонні реалізованого меду. Можна припустити, що за умови реалізації 2-3 т меду втрати пасічника становлять 26-39 тис. грн, що на сьогодні наближається до річного розміру мінімальної заробітної плати [3].

Доведено, що сучасне інституційне середовище потребує вдосконалення, яке забезпечить підвищення прибутковості діяльності пасічників та сприятиме збільшенню кількості утримуваних ними бджіл.

Під час дослідження обґрунтовано на прямі впливу ринку продукції бджільництва на сталий сільський розвиток, що дає змогу стверджувати, що він є дуже істотним та різноплановим і не брати до уваги його неможливо. Оскільки на частку домогосподарств в Україні припадає понад 95 % валового збору меду, а на селі в останні роки залишається загрозливою тенденція посилення рівня безробіття, важливим організаційно-економічним заходом вбачаємо кооперацію саме для реалізації перспектив: розвитку ринку сільськогосподарської продукції, поліпшення її якості; забезпечення впевненості зовнішніх споживачів у відповідальному виконанні взятих зобов'язань; підтримання іміджу вітчизняних виробників.

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що тривалий час під час розробки стратегій сталого розвитку територій, адміністративно-територіальних одиниць не враховували природних способів реалізації потенціалів регіону, у тому числі не звертали увагу на втрати, яких зазнає сільська економіка регіону та країни в цілому через втрату бджолиних сімей. Також має бути змінено і механізм системи управління галуззю бджільництва в умовах децентралізації влади, яка має три рівні: рівень громади, регіональний, міжрегіональний.

Висновки. Основними напрямками вдосконалення організаційно-економічних засад функціонування ринку продукції бджільництва в Україні можуть бути такі.

Виявлено основні детермінанти та узагальнено фактори розвитку вітчизняного рин-

ку продукції бджільництва, що дали змогу оцінити існуючі тенденції подальшого його розвитку як негативні. У цій ситуації необхідною є стратегія швидкого реагування на інноваційній основі для запобігання втраті конкурентоспроможності суб'єктів ринку продукції бджільництва та окремих продуктів бджільництва.

Для підтримання лідерських позицій України на світовому ринку потрібен механізм реалізації суцільної реєстрації пасічників та виведення їх пропозиції з «прихованого» рівня на офіційний. Доведено, що внутрішній попит на український мед задовольняється в основному за рахунок «прихованої» пропозиції, а за офіційними статистичними даними наближається практично до нуля.

Дуже важливим є вдосконалення інституційного забезпечення функціонування

ринку продукції бджільництва, оскільки неврегульованість «правил гри» на ринку продукції бджільництва зумовлює збільшення розміру трансакційних витрат при реалізації меду з розрахунку на 1 т проданої продукції, або 38,2 % виручки від реалізації такої самої партії меду, що свідчить про недосконалість існуючого інституційного середовища, яке спричиняє зменшення прибутковості галузі.

Існує потреба у державному регулюванні діяльності на ринку продукції бджільництва на трьох рівнях, а саме: рівні територіальної громади; регіональному, що передбачає поєднання зусиль декількох територіальних громад; міжрегіональному, або державному, із зазначенням функцій кожного рівня управління в умовах переходу до територіально-самоврядної системи управління сталим сільським розвитком.

Список бібліографічних посилань

1. Гриценко В. Л. Організаційно-економічні засади функціонування ринку продукції бджільництва : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: 08.00.03. Харків, 2017. 22 с.
2. Гриценко В. Л. Теоретичні підходи до визначення сутності ринку продукції бджільництва. *Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 19 лютого 2016 р. Вид-во «Діса плюс». Харків, 2016. С. 67-69.
3. Гриценко В. Л. Формування інституційного середовища як передумова зниження рівня трансакційних витрат ведення бізнесу на ринку меду. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 1. С. 121-130.
4. Жученко Д. Б. Передумови створення регіонального кооперативного об'єднання пасічників. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2750>.
5. Mykhailova L., Hrytsenko V.. Assessment the value of apiculture in space-time measurement for sustainable agricultural development. *Modelling of the mechanisms to restore the national economy: Collective monograph* / [Edited by: Olexandr Vlasniuk, Olga Ilyash, Magdalena Osinska, Wieslaw Olszewski, Svitlana Hrynkivych]. Vol. 3. Bydgoszcz, Poland: University of Economy in Bydgoszcz, Publishing House, 2017. P. 12-36.
6. Статистичні дані FAOSTAT. Офіційний сайт. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/#home> (дата звернення 15.09.2017).
7. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД: сайт URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> р. (дата звернення 15.09.2017).
8. Христенко О. А. Бджоли - незамінна ланка в сфері сільськогосподарського виробництва. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2004. Вип. 2, № 2. С. 301-304.
9. Чехов С. А. Формування та функціонування ринку продукції бджільництва: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: 08.07.02. Київ, 2002. 22 с.
10. Яценко О. М. Формування та реалізація конкурентних переваг галузі бджільництва України: монографія. Житомир : Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2011. 428 с.
11. Zucker L. G. Institutional theories of organization. *Annual review of sociology*. 1987. Vol. 13, No. 1. P. 443-464.
12. Losses of Honey Bee Colonies Over the 2015/16 Winter — COLOSS / URL : <http://www.coloss.org/announcements/losses-of-honey-bee-colonies-over-the-2015-16-winter>.

References

1. Hrytsenko, V.L. (2017). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady funktsionuvannya rynku produkttsii bdzhilnytstva [Organizational and economic principles of the functioning of the beekeeping market]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [In Ukrainian].
2. Hrytsenko, V.L. (2016). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sutnosti rynku produkttsii bdzhilnytstva [Theoretical approaches to the definition of the essence of the market for beekeeping products]. *Ekonomichni, sotsialni ta ekolohichni problemy rozvytku ahroprodovolchoi sfery: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 67-69). Kharkiv: Vyd-vo "Disa plus" [In Ukrainian].
3. Hrytsenko, V.L. (2017). Formuvannia instytutitsiinoho seredovyschcha yak peredumova znyzhennia rinvnia transaktsiinykh vytrat vedennia biznesu na rynku medu [Formation of the institutional environment as a prerequisite for reducing the level of transaction costs of doing business in the honey market]. *Visnyk KhNAU. Seriya "Ekonomichni nauky"*, 1, pp. 121-130 [In Ukrainian].
4. Zhuchenko, D.B. (2014). Peredumovy stvorennia rehionalnoho kooperatyvnoho ob'iednannia pasichnykiv [Prerequisites for the establishment of a regional cooperative association of beekeepers]. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2750> [In Ukrainian].
5. Mykhailova, L., & Hrytsenko, V. (2017). Assessment the value of apiculture in space-time measurement for sustainable agricultural development. *Modelling of the mechanisms to restore the national economy: collective monograph*. (pp. 12-36). Bydgoszcz, Poland: University of Economy in Bydgoszcz, Publishing House [In English].
6. FaoStat. *Food and Agricultural Organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en/#home> [In English].
7. Sumarnyi obsiah importu ta eksportu u rozrizi tovarnykh pozitsii za kodamy UKTZED [Total volume of import and export by commodity items by codes UKTZED]. *State Fiscal Service of Ukraine*. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> [In Ukrainian].
8. Khrystenko, O.A. (2004). Bdzholy - nezaminna lanka v sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva [Bees - an indispensable link in the field of agricultural production]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, 2, Vol. 2, pp. 301-304 [In Ukrainian].
9. Chekhov, S.A. (2002). Formuvannia ta funktsionuvannya rynku produkttsii bdzhilnytstva [Formation and functioning of the market of beekeeping products]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

13. Latest Penn State College Of Agricultural Sciences News (2007). Honey bee die-off alarms beekeepers, crop growers and researchers. URL : <http://web.archive.org/web/20070703050700/http://www.aginfo.psu.edu:80/News/07Jan/HoneyBees.htm>

14. Strachecka A., Borsuk G., Olszewski K., Paleolog J. (2015). A new detection method for a newly revealed mechanism of pyrethroid resistance development in Varroa destructor. *Parasitology Research*, DOI: 10.1007/s00436-015-4627-4.

10. Yatsenko, O.M. (2011). *Formuvannia ta realizatsiia konkurentnykh perevah haluzi bdzhilnytstva ukrainy: monohrafiia [Formation and realization of competitive advantages of beekeeping industry in Ukraine: monograph]*. Zhytomyr: Vyd-vo "Zhytomyrskiy natsionalnyi ahroekolohichnyi univer-sytet" [In Ukrainian].

11. Zucker, L.G. (1987). Institutional theories of organization. *Annual review of sociology*, 13, No. 1, pp. 443-464 [In English].

12. Losses of honey bee colonies over the 2015/16 winter. (n.d.). COLOSS. Retrieved from: <http://www.coloss.org/announcements/losses-of-honey-bee-colonies-over-the-2015-16-winter> [In English].

13. Gill, C. (2007). Honey bee die-off alarms beekeepers, crop growers and researchers. *News Releases of the College of Agricultural Sciences*. Retrieved from: <http://web.archive.org/web/20070703050700/http://www.aginfo.psu.edu:80/News/07Jan/HoneyBees.htm> [In English].

14. Strachecka, A., Borsuk, G., Olszewski, K., & Paleolog, J. (2015). A new detection method for a newly revealed mechanism of pyrethroid resistance development in Varroa destructor. *Parasitology Research*, 114, pp. 3999-4004. DOI: 10.1007/s00436-015-4627-4 [In English].

Mykhailova L.I., Hrytsenko V.L. Organizational and economic principles of functioning of the beekeeping market

The purpose of the article is to synthesize existing views of scientists on the theory and practice of the beekeeping market, and substantiate theoretical and methodological foundations and practical recommendations for improving the organizational and economic principles of functioning of the beekeeping market in terms of globalization challenges and integration processes.

Research methods. The methodological basis of the research is the foundations of economic theory, institutional theory and system analysis. Empirical studies of the functioning of the beekeeping market have been conducted using comparative analysis, expert survey, and rating method.

Research results. The dynamics of world production of honey has been estimated and it has been established that Ukraine is one of the top five largest producers of honey in the world. It has been revealed the rapid growth of Ukrainian export of honey in the amount of 67.8 thousand tons in 2017. There is a need to re-orient honey's export as a finished product using individual brand packaging. An increase in the number of exporters of honey has been established. On basis of comparative analysis, development of the beekeeping market in various regions of Ukraine has been estimated. The absence of regularities in creation of exporting companies in regions with the highest volume of honey production has been revealed. It has been established that during six years honey's import to Ukraine has increased by 59 times and amounted 118 tons in 2015. Based on an expert survey using the rating method, factors that have a positive and negative impact on development of the beekeeping market and a matrix of strategic choice have gained further development.

Elements of scientific novelty. The author's interpretation of the beekeeping market has been described as a system of institutions and economic relations that provide processes for production, exchange, and consumption of food, use of raw materials, as well as the provision of services by the beekeeping industry. According to results of the assessment of institutional environment of the beekeeping market, the author's technique has helped to determine an amount of transaction costs in the honey market. It has been proved that a significant amount of transaction costs affects profitability of the beekeeping industry.

Practical significance. In order to improve the organizational and economic principles of functioning of the beekeeping market, must be taken into account factors of the external environment. The determinants of development are: qualifications of personnel; quality of domestic products and trust from people; profitability of production; diversification and geographical location of Ukraine. Furthermore, the restraining factors include: solvency of the population; insufficient research in the industry; lack of reliable statistical information; high level of inflation and an inadequate degree of integration entities in beekeeping. Development of cooperation as an important organizational and economic measure of realization of prospects has been substantiated. It has been justified the necessity of development of the beekeeping market and improvement of product quality, ensuring the confidence of external consumers in the responsible execution of their commitments, and maintaining the image of domestic producers. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 14.

Keywords: honey; beekeeping market; export; import; transaction costs; organizational and economic principles.

Mykhailova Liubov Ivanivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of international economic activity and European integration, Sumy National Agrarian University (160, Herasyima Kondratieva st., Sumy)
E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

Hrytsenko Viktoriia Leonidivna - candidate of economic sciences, lecturer-methodologist, head of the cyclical commission of accounting-financial and economic disciplines, College of Sumy National Agrarian University (1, Veretenivka p., Sumy)
E-mail: vicagritsenko@gmail.com

Михайлова Л.И., Гриценко В.Л. Организационно-экономические основы функционирования рынка продукции пчеловодства

Цель статьи - обобщить существующие взгляды учёных на теорию и практику функционирования рынка продукции пчеловодства, обосновать теоретико-методологические основы и практические рекомендации по совершенствованию организационно-экономических основ функционирования рынка продукции пчеловодства в условиях глобализационных вызовов и интеграционных процессов.

Методика исследования. Методологической основой исследования являются положения экономической теории, институциональной теории и системный анализ. Эмпирические исследования функционирования рынка продукции пчеловодства проводились с использованием сравнительного анализа, экспертного опроса и рейтингового метода.

Результаты исследования. Оценено динамику мирового производства мёда и установлено, что Украина входит в число пяти наибольших стран-производителей мёда в мире. Выявлен стремительный рост объёма экспорта мёда из Украи-

ны, который составил 67,8 тыс. т в 2017 г. Доказана необходимость переориентирования экспорта меда как готового продукта в индивидуальной брендовой упаковке. Установлен рост численности экспортёров меда. На основе сравнительного анализа оценено развитие рынка продукции пчеловодства в разных регионах Украины. Выявлено отсутствие закономерности создания компаний-экспортёров в областях с высоким объёмом производства меда. Отмечено, что за шесть лет импорт меда в Украине увеличился в 59 раз и составил 118 т в 2015 г. На основе экспертного опроса с использованием рейтингового метода определены факторы, оказывающие положительное и отрицательное влияние на развитие рынка продукции пчеловодства и сформирована матрица выбора стратегического направления дальнейшего развития.

Элементы научной новизны. Изложено авторское толкование рынка продукции пчеловодства как системы учреждений и экономических отношений, обеспечивающих процессы производства, обмена и потребления продуктов питания, использования сырья, а также предоставление услуг отрасли пчеловодства. По результатам оценивания институциональной среды функционирования рынка продукции пчеловодства с помощью авторской методики определена сумма транзакционных издержек на рынке меда. Доказано, что значительная сумма транзакционных издержек влияет на уменьшение прибыльности отрасли пчеловодства.

Практическая значимость. Для совершенствования организационно-экономических основ функционирования рынка продукции пчеловодства необходимо учитывать факторы внешней среды. Детерминантами развития выступают: квалификация кадров; качество отечественной продукции и доверие к ней населения; рентабельность производства; его диверсификация и географическое положение Украины, а сдерживающими факторами: платежеспособность населения; недостаточность научных исследований в отрасли; отсутствие достоверной статистической информации; высокий уровень инфляции и ненадлежащая степень интеграционных формирований в пчеловодстве. Обоснована необходимость развития кооперации как важного организационно-экономического мероприятия реализации перспектив развития рынка продукции пчеловодства, улучшения ее качества; обеспечения уверенности внешних потребителей в ответственном выполнении взятых обязательств, поддержания имиджа отечественных производителей. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: мёд; рынок продукции пчеловодства; экспорт; импорт; транзакционные издержки; организационно-экономические основы.

Михайлова Любовь Ивановна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности и евроинтеграции, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

Гриценко Виктория Леонидовна - кандидат экономических наук, преподаватель-методист, глава цикловой комиссии учётно-финансовых и экономических дисциплин, Колледж Сумского национального аграрного университета (г. Сумы, с. Веретёновка, 1)

E-mail: vicagritsenko@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.07.2018 р.

Фахове рецензування: 03.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлова Л. І., Гриценко В. Л. Організаційно-економічні засади функціонування ринку продукції бджільництва. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 35 – 43.

*

УДК 338.432:631.95

В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
О.А. ПЕТРИЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні

Мета статті - здійснити комплексний аналіз сировинного ринку в ланці молокопродуктового ланцюга, обсягів постачання молока на переробні підприємства, виробництва та розподілу молокопродуктів за каналами збуту, проблем і можливостей забезпечення раціональних потреб та рівня споживання молока і молочної продукції населенням.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: аналізу й синтезу для визначення обсягів постачання сировини на молокопереробні підприємства, глибини переробки молока й номенклатури виробленої молочної продукції у контексті забезпечення науково обґрунтованих норм внутрішнього споживання на 1 особу населення країни та експортних поставок. Кореляційно-регресійний аналіз використано для обґрунтування залежності рівня споживання молока від обсягів виробництва у динаміці різних часових періодів. Групування сукупних доходів домогосподарств забезпечило встановлення впливу купівельної спроможності різних верств населення на рівень споживання молока на внутрішньому ринку. Розроблено на рівняннях регресії методику розрахунку коефіцієнтів еластичності попиту на молоко та молочні продукти залежно від сукупних доходів домогосподарств.

Результати дослідження. Аналіз динаміки ринку у сегментах виробництва, переробки, розподілу і споживання молока і молочних продуктів в Україні показав невідповідність пропозиції сировини на ринку для завантаження по-

© В.В. Россоха, О.А. Петриченко, 2018

ны, который составил 67,8 тыс. т в 2017 г. Доказана необходимость переориентирования экспорта меда как готового продукта в индивидуальной брендовой упаковке. Установлен рост численности экспортёров меда. На основе сравнительного анализа оценено развитие рынка продукции пчеловодства в разных регионах Украины. Выявлено отсутствие закономерности создания компаний-экспортёров в областях с высоким объёмом производства меда. Отмечено, что за шесть лет импорт меда в Украине увеличился в 59 раз и составил 118 т в 2015 г. На основе экспертного опроса с использованием рейтингового метода определены факторы, оказывающие положительное и отрицательное влияние на развитие рынка продукции пчеловодства и сформирована матрица выбора стратегического направления дальнейшего развития.

Элементы научной новизны. Изложено авторское толкование рынка продукции пчеловодства как системы учреждений и экономических отношений, обеспечивающих процессы производства, обмена и потребления продуктов питания, использования сырья, а также предоставление услуг отрасли пчеловодства. По результатам оценивания институциональной среды функционирования рынка продукции пчеловодства с помощью авторской методики определена сумма транзакционных издержек на рынке меда. Доказано, что значительная сумма транзакционных издержек влияет на уменьшение прибыльности отрасли пчеловодства.

Практическая значимость. Для совершенствования организационно-экономических основ функционирования рынка продукции пчеловодства необходимо учитывать факторы внешней среды. Детерминантами развития выступают: квалификация кадров; качество отечественной продукции и доверие к ней населения; рентабельность производства; его диверсификация и географическое положение Украины, а сдерживающими факторами: платежеспособность населения; недостаточность научных исследований в отрасли; отсутствие достоверной статистической информации; высокий уровень инфляции и ненадлежащая степень интеграционных формирований в пчеловодстве. Обоснована необходимость развития кооперации как важного организационно-экономического мероприятия реализации перспектив развития рынка продукции пчеловодства, улучшения ее качества; обеспечения уверенности внешних потребителей в ответственном выполнении взятых обязательств, поддержания имиджа отечественных производителей. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: мёд; рынок продукции пчеловодства; экспорт; импорт; транзакционные издержки; организационно-экономические основы.

Михайлова Любовь Ивановна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности и евроинтеграции, Сумской национальный аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

Гриценко Виктория Леонидовна - кандидат экономических наук, преподаватель-методист, глава цикловой комиссии учётно-финансовых и экономических дисциплин, Колледж Сумского национального аграрного университета (г. Сумы, с. Веретёновка, 1)

E-mail: vicagritsenko@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.07.2018 р.

Фахове рецензування: 03.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлова Л. І., Гриценко В. Л. Організаційно-економічні засади функціонування ринку продукції бджільництва. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 35 – 43.

*

УДК 338.432:631.95

В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
О.А. ПЕТРИЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні

Мета статті - здійснити комплексний аналіз сировинного ринку в ланці молокопродуктового ланцюга, обсягів постачання молока на переробні підприємства, виробництва та розподілу молокопродуктів за каналами збуту, проблем і можливостей забезпечення раціональних потреб та рівня споживання молока і молочної продукції населенням.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: аналізу й синтезу для визначення обсягів постачання сировини на молокопереробні підприємства, глибини переробки молока й номенклатури виробленої молочної продукції у контексті забезпечення науково обґрунтованих норм внутрішнього споживання на 1 особу населення країни та експортних поставок. Кореляційно-регресійний аналіз використано для обґрунтування залежності рівня споживання молока від обсягів виробництва у динаміці різних часових періодів. Групування сукупних доходів домогосподарств забезпечило встановлення впливу купівельної спроможності різних верств населення на рівень споживання молока на внутрішньому ринку. Розроблено на рівняннях регресії методику розрахунку коефіцієнтів еластичності попиту на молоко та молочні продукти залежно від сукупних доходів домогосподарств.

Результати дослідження. Аналіз динаміки ринку у сегментах виробництва, переробки, розподілу і споживання молока і молочних продуктів в Україні показав невідповідність пропозиції сировини на ринку для завантаження по-

© В.В. Россоха, О.А. Петриченко, 2018

тужностей молокопереробних підприємств, що спричиняє зменшення обсягів виробництва молокопродукції нижче рівня раціональних норм споживання. Встановлено співвідношення обсягів виробництва основних молочних продуктів для експорту та імпорту. Окреслено напрями, структуру й частку експорту молокопродуктів вітчизняного виробництва у динаміці регіонів світового ринку, а також частки домогосподарств із найвищим показником доходів і рівнем споживання молока і молокопродуктів у великих і малих містах та селах. Охарактеризовано залежність еластичності попиту на молоко і молочні продукти від рівня доходів домогосподарств.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано невідповідність між виробництвом молокосировини і можливостями переробних підприємств, рівнем і нормами споживання молока й молочних продуктів населенням. Визначено динаміку виробництва, експорту та імпорту основних молочних продуктів. Встановлено щільність зв'язку між виробництвом і споживанням молока, залежності еластичності попиту і споживання молока і молочних продуктів від рівня сукупних доходів домогосподарств.

Практична значущість. Досліджені тенденції розвитку ринку молока та молокопродукції слугують орієнтиром для ухвалення управлінських рішень щодо напрямів підвищення рівня виробництва і переробки молока, внутрішнього споживання молока і молочних продуктів та збільшення експортного потенціалу молочної галузі. Табл.: 8. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: молоко; виробництво; переробка; молокопродукти; споживання; експорт; імпорт; доходи домогосподарств; еластичність попиту.

Россоха Володимир Васильович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

Петриченко Олександр Анатолійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аналізу та статистики, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Постановка проблеми. Ринок молока та молочної продукції - це система товарно-грошових відносин в аграрному секторі між економічно відособленими виробниками продовольчої сировини, переробними підприємствами і споживачами кінцевої продукції. Він охоплює весь суспільно-відтворювальний процес, що включає виробництво, розподіл, обмін, споживання для задоволення населення найважливішими продуктами харчування та одержання очікуваного доходу всіма операторами ринку.

Основне завдання функціонування продовольчого ринку полягає у розв'язанні продовольчої проблеми, що виступає важливою умовою соціальної й політичної стабільності та економічної незалежності держави. Запорука продовольчої безпеки окреслюється збільшенням якісних, збалансованих за поживними речовинами, необхідних і доступних кожній людині продовольчих ресурсів, зокрема молокопродуктів.

Важливою проблемою ринку молока та молокопродуктів є сировинна база. Молочна промисловість молокопродуктового підкомплексу агропромислового виробництва безпосередньо залежить від стану галузі молочного скотарства, де спостерігаються негативні тенденції, пов'язані зі зменшенням виробництва молока. Втрата інтересу до утримання корів в усіх категоріях господарств зумовлена щорічним подорожчанням кормів, енергоносіїв, ветпрепаратів, засобів гігієни, недосконалістю механізму дотування сільськогосподарських товаровиробників

та низьким рівнем державної підтримки молочного тваринництва.

Молокозаводи з різною глибиною переробки і структурою кінцевої продукції мають різні можливості в оплаті сировини. Встановлення мінімальної закупівельної ціни на сире молоко лише загострює проблему, сприяє ліквідації вітчизняних молокозаводів і збільшенню монополії іноземних компаній. Уже нині 20 найбільших компаній-виробників молочної продукції в Україні утримують понад 75 % вітчизняного молочного ринку, а 50 молокозаводів, які входять у корпоративні структури, контролюють майже 80 % ринку молокопродукції. Малим і середнім молокопереробним підприємствам з низьким рівнем глибини переробки молока залишається виконання функції складів для переміщення та зберігання молочної сировини. Натомість компанії-гіганти стають імпортерами молочної продукції та компонентів для молочного виробництва, які потім реалізують за монопольними цінами молокозаводам.

Молочні заводи у великих містах, основними споживачами продукції яких є міські жителі, мають можливість без глибокої переробки сировини реалізувати малотранспортабельні й непридатні для тривалого зберігання питне молоко та кисломолочні продукти. Віддалені від споживачів переробні підприємства більшою мірою переробляють молоко на продукцію з тривалим терміном зберігання (тверді сири, масло, згущене молоко, сухе знежирене молоко, казеїн) і широким внутрішнім та зовнішнім ринком збуту.

Важливою проблемою перед вітчизняними виробниками молочної сировини й молокопродукції постає атестація ферм із виробництва молока. При атестації молокопереробних підприємств міжнародною комісією щодо експорту продукції обов'язково враховується атестація сировинної зони (молочнотоварні ферми, приймальні пункти). Однак у багатьох господарствах низький рівень санітарно-виробничої культури та технологій не впливає на забезпечення рівня якості та безпечності молочної сировини. Це призводить до недоодержання товаровиробниками значних грошових коштів від реалізації продукції, а споживачами - високоякісної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У аналізованих публікаціях автори розглядають проблеми споживання молока та молочних продуктів населенням на регіональному рівні у контексті світових тенденцій, підвищення цін на молокопродукти, що перевищують темпи збільшення доходів багатьох прошарків населення, науково обґрунтованого розвитку молочної галузі [8]. З огляду на це, встановлюють причини зменшення виробництва молока, пов'язані з оподаткуванням, обмеженістю експортних можливостей галузі, економічними реформами в Україні [3]. Окреслюють цінові межі на молоко для виробництва переробними підприємствами конкурентоспроможної продукції й недопущення на вітчизняний ринок сусідніх країн, у яких роздрібні ціни на деякі молочні продукти нижчі, ніж в Україні [9]. Досліджують залежність асортименту виробництва молокопродукції від обсягів постачання товаровиробниками якісної сировини [1].

З огляду на локальність проведених досліджень, основним аспектом наукового дослідження стає комплексний підхід до розгляду поточного стану, тенденцій розвитку і проблем молочної галузі на аграрному ринку в контексті забезпечення продовольчої незалежності країни, євроінтеграційних процесів, географії та масштабів експорту, забезпечення внутрішніх потреб молока і молокопродукції з урахуванням купівельної

спроможності та залежності еластичності попиту від доходів домогосподарств.

Мета статті - здійснити комплексний аналіз сировинного ринку в ланці молопродуктового ланцюга, обсягів постачання молока на переробні підприємства, виробництва та розподілу молокопродуктів за каналами збуту, проблем і можливостей забезпечення раціональних потреб та рівня споживання молока і молочної продукції населенням.

Виклад основних результатів дослідження. Молочна галузь посідає чільне місце в економіці будь-якої країни й забезпеченні населення продуктами харчування першої необхідності. Створений природою продукт містить у своєму складі все необхідне для організму людини і здоров'я нації. Висока біологічна цінність молока та молочних продуктів, що визначається вмістом білків, жирів, вуглеводів, вітамінів та мінеральних речовин у легкозасвоюваній формі, заклали основу для розвитку молочної промисловості.

За рекомендаціями МОЗ України раціональна річна норма споживання молока і молочних продуктів у перерахунку на молоко має становити 380-395 кг [7, с. 62-63; 10]. Однак у 1995 р. споживання становило 61,7 % цієї норми, а у 2016 р. - 53,0 %. Найбільше споживали молока в Івано-Франківській (281,4 кг/особу), Чернівецькій (251) і Тернопільській (245,7 кг/особу) областях. Водночас Рівненська, Волинська і Житомирська області зменшили споживання на 14,9, 13,3 і 7,9 % відповідно. Для порівняння, середньорічний показник споживання цих продуктів у Франції сягає 440 кг, у Німеччині - 430, у Данії - 380, в Австрії - 370 кг.

Розроблена Інститутом харчування НАНУ науково обґрунтована норма річного споживання молочних продуктів у перерахунку на молоко становить 438 кг на особу, зокрема молока - 182 кг; масла - 5,5; кисломолочного сиру - 7,3; сметани - 6,5; сиру твердого - 6,5; молока знежиреного та продукції з нього - 15,9 кг [4, с. 3]. Ця норма передбачає також добове споживання молока та молочних продуктів (табл. 1).

1. Науково обґрунтовані норми споживання молока та молочних продуктів

Продукт	За добу, г	За рік, кг	У перерахунку на молоко 3,2 % жирності		Структура споживання молока, %
			за добу, г	за рік, кг	
Молоко питне та кисломолочні продукти	500	182	500	182	41,6
Масло	15	5,5	270	100	22,8
Сир	18	6,5	162	59	13,5

Кисломолочний сир	20	7,3	130	47	10,7
Сметана	18	6,5	108	39	8,9
Згущене молоко	8	3	20	7	1,6
Сухе молоко	3	1	10	4	0,9
Усього	-	-	1200	438	100

Джерело: [4, с. 10].

За товарними позиціями табл. 1 найбільший відсоток споживання у 2016 р. мало питне молоко - 116,3 кг за рік. За споживанням 4,37 кг сиру Україна посіла 9-те місце у світі, де лідерами були ЄС (17,8 кг) і США (16,6 кг) [5].

Ринок молока залежить від балансу попиту й пропозиції, цін і прогнозів. Нестабіль-

ність молочного ринку з його чутливим реагуванням на галузеві проблеми, зумовлені зниженням пропозицій сировини, підвищенням закупівельних цін, внутрішніми політичними й економічними чинниками і світовими тенденціями, спричинили зменшення виробництва, внутрішнього споживання та експорту молокопродуктів (табл. 2).

2. Динаміка виробництва, постачання і переробки молока в Україні, тис. т

Показник	Роки					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	
Виробництво молока	11378	11488	11133	10615	10382	91,2
Постачання молока на молокопереробні підприємства	4716	4570	4647	4251	4183	88,7
% поставленої продукції до виробленої	41,4	39,8	41,7	40,0	40,3	-1,1 в.п.
Виробництво молочної продукції	1806,7	1893,5	1980,2	1748,7	1695	93,8
% виробленої продукції до поставленого молока	38,3	41,4	42,6	41,1	40,5	2,2 в.п.

Джерело: Розроблено авторами.

Аналіз даних табл. 2 показує, що у 2016 р. виробництво молока порівняно з 2012 р. зменшилося на 8,8 %, а постачання молока на молокопереробні підприємства - на 11,3 %, що призвело до зниження на 6,2 % виробництва молокопродуктів. Однак молокопереробні підприємства підвищили рівень переробки сировини й виробили молочних продуктів на 2,2 в.п. більше щодо поставленого сільськогосподарськими товаровиробниками молока.

На зниження пропозиції молока на ринку вплинуло скасування спеціального режиму ПДВ й запровадження прямих дотацій, що зумовило необхідність адаптації виробників сировини до нових "правил гри". Після 2014 р. виробництво молочних продуктів два роки перебувало у стані стагнації. Постачання молока на молокозаводи знизилася на 10,0 %, виробництво молочних продуктів - на 14,4 %, глибина переробки сировини знизилася на 2,1 в.п. (табл. 3).

3. Динаміка виробництва основних молочних продуктів в Україні, тис. т

Показники	Роки					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	
Молоко оброблене	912	972	1117	965,6	926,2	101,6
Кисломолочна продукція	489	522	473	426,1	420,2	85,9
Сири жирні	168,0	165,0	130,0	122,6	113,1	67,3
Масло вершкове	88,6	94,3	114	100,9	101,0	114,0
Сир кисломолочний	79	83,7	74,7	67	69,6	88,1
Сухе молоко та вершки	63,1	53,8	66,7	60,9	58,8	93,2
Казеїн та казеїнати	7	2,7	4,8	5,6	6,1	87,1
Всього	1806,7	1893,5	1980,2	1748,7	1695	93,8

Джерело: Складено авторами за даними [6].

За показниками табл. 3 у 2016 р. порівняно з 2012 р. виробництво молочнокислої продукції зменшилося на 14,1 %, жирних сирів - на 32,7, сиру кисломолочного - на 11,9, сухого молока та вершків - на 6,8, казеїну -

на 2,9 %. Водночас на 1,6 % збільшилося виробництво обробленого молока і на 14,0 % вершкового масла.

У 2016 р. проти 2014 р. виробництво молока, сиру, масла і молочних продуктів зни-

зилося на 17,1, 13,0, 11,4 і 11,2 % відповідно. Експорт основних молочних продуктів у 2016 р. становив 109,2 тис. т на суму

158 млн дол. США та порівняно з 2012 р. за обсягом зменшився на 25,7 %, а за грошовими надходженнями - на 68,2 % (табл. 4).

4. Експорт основних молочних продуктів України у динаміці

Показники	Роки					2016 р. до 2012 р, %
	2012	2013	2014	2015	2016	
Обсяг, тис. т	146,9	138,5	112,9	120,7	109,2	74,3
у тому числі сири	67,7	59,0	19,5	10,8	8,1	12,0
масло вершкове та молочні жири	0,7	3,9	11,3	11,7	12,1	17,3 раза
молочна сироватка	24,6	34,4	22,3	26,5	23,9	97,2
маслянка, ферментовані або сквашені молоко та вершки	3,0	3,3	3,0	3,8	2,8	93,3
молоко та вершки, згущені	17,3	17,2	18,5	22,1	15,2	87,9
сухе молоко	27,7	13,1	31,4	37,0	36,6	132,1
молоко та вершки, незгущені	5,9	7,6	6,9	8,8	10,5	1,8 раза
Вартість, млн дол. США	496,7	515,0	324,1	177,9	158,0	31,8

Джерело: Складено авторами за даними [6].

У структурі товарної номенклатури за даними табл. 4 зниження експорту сирів у 2016 р. порівняно з 2012 р. становило 88,0 %, що зумовлено переорієнтацією товаровиробників з російського ринку, який був основним споживачем українських сирів, на ринки азіатських, африканських та інших країн світу. Однак підвищення світового попиту на вершкове масло і молочні жири, молоко й вершки незгущені та сухе молоко дало змогу товаровиробникам молочної галузі збільшити експорт цих молокопродуктів у 17,3, 1,8 і 1,3 раза відповідно.

Якщо у 2012 р. частка сирів у структурі експорту становила 46,1 %, то у 2016 р. вона зменшилася до 7,4 %, або на 38,7 в.п. Водночас частка вершкового масла і молочних жирів збільшилася від 0,5 % у 2012 р. до 11,1 % у 2016 р., а частка сухого молока та

молока і вершків незгущених - від 18,9 і 4,0 %, до 33,5 та 9,6 % відповідно.

Частка експорту у виробництві сирів у 2012 р. становила 67,7 %, а у 2016 р. 8,1 %. Отже, на внутрішнє споживання припадало від 32,3 до 81,9 % відповідно. Імпорт сирів зменшився на 58,5 %, проте частка імпорту щодо експорту підвищилася від 25,3 до 87,7 %, або на 62,4 в.п. У грошовому вимірі експорт знизився на 334,1 млн дол. США, або майже у 15 раз.

Експорт сухого молока щодо обсягу виробництва у 2012 р. становив 43,9 %, а у 2016 р. - 62,2 %, а частка імпорту щодо експорту зменшилася від 18,1 до 0,8 % відповідно. Однак експорт сухого молока у грошовому еквіваленті зменшився на 18,4 млн дол. США, або на 23,9 % (табл. 5).

5. Динаміка виробництва, експорту та імпорту основних молочних продуктів

Показники	Роки					2016 р. до 2014 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	
Сири: виробництво, тис. т	168,0	165,0	130,0	122,6	113,1	67,3
експорт, тис. т	67,7	59,0	19,5	10,8	8,1	12,0
імпорт, тис. т	17,1	19,3	11,7	5,3	7,1	41,5
експорт/виробництво, %	40,3	35,8	15,0	8,8	7,2	-33,1 в.п.
імпорт/експорт, %	25,3	32,7	60,0	49,1	87,7	62,4 в.п.
експорт, млн дол. США	358,4	362,0	120,1	35,0	24,3	6,8
Сухе молоко: виробництво, тис. т	63,1	53,8	66,7	60,9	58,8	93,2
експорт, тис. т	27,7	13,1	31,4	37,0	36,6	132,1
імпорт, тис. т	5,0	3,4	1,4	0,2	0,3	0,1
експорт/виробництво, %	43,9	24,3	47,0	60,8	62,2	18,3 в.п.
імпорт/експорт, %	18,1	26,0	4,5	0,5	0,8	-17,3 в.п.
експорт, млн дол. США	77,1	52,2	94,8	68,7	58,7	76,1
Вершкове масло і молочні жири: виробництво, тис. т	88,6	94,3	113,5	102,4	101	114,0

експорт, тис. т	0,7	3,9	11,3	11,7	12,1	17,3 раза
імпорт, тис. т	9,0	14,0	10,1	0,7	1,1	12,2
експорт/виробництво, %	0,8	4,1	10,0	8,9	12,0	11,2 в.п.
імпорт/експорт, %	12,9 раза	3,6 раза	99,0	6,0	9,0	-12,8 раза в.п.
експорт, млн дол. США	2,9	22,3	47,3	30,0	37,6	13,0 раза

Джерело: Складено авторами за даними [6].

Причина зниження надходжень за сухе молоко зумовлена дефіцитом якісної молочної сировини. При реалізації продукції на західному ринку за українськими нормативами молокопереробні підприємства отримують за 1 т сухих молочних продуктів на 300-400 дол. США менше, оскільки вони можуть використовуватися лише для технічних і кормових потреб [7, с. 166].

Посиленню експорту на вершкове масло і молочні жири (спреди) сприяло зростання попиту на світовому ринку. За досліджуваній період (див. табл. 5) експорт цієї продукції у фізичному й грошовому еквіваленті

збільшився у 17,3 і 13,0 раза відповідно, а імпорт зменшився у 8,3 раза. Частка вершкового масла і спредів у виробництві підвищилася від 0,8 % у 2012 р. до 12,0 % у 2016 р. Імпорт цієї продукції у 2012 р. перевищував експорт у 12,9 раза, а у 2016 р. становив щодо експорту лише 9,0 %.

Якщо у 2012 р. молокопереробні підприємства експортували лише сухе молоко, основними споживачами якого були країни СНД (64 %), Азії (23 %) та Африки (12 %), то в подальшому вони розширили номенклатуру й географію ринків збуту молокопродукції (табл. 6).

6. Основні напрями експорту молочних продуктів України в динаміці, %

Показники		Роки				
		2012	2013	2014	2015	2016
Сири	країни СНД	-	99	98	92	84
	країни Азії	-	-	2	6	6
	країни Африки	-	-	-	-	9
	інші	-	1	-	2	1
Сухе молоко	країни СНД	64	74	45	31	40
	країни Азії	23	18	32	47	40
	країни Африки	12	7	15	16	16
	інші	1	1	8	6	4
Вершкове масло і молочні жири	Країни СНД	-	97	92	43	41
	країни Азії	-	3	8	22	31
	країни Африки	-	-	-	35	22
	країни Європи	-	-	-	-	6

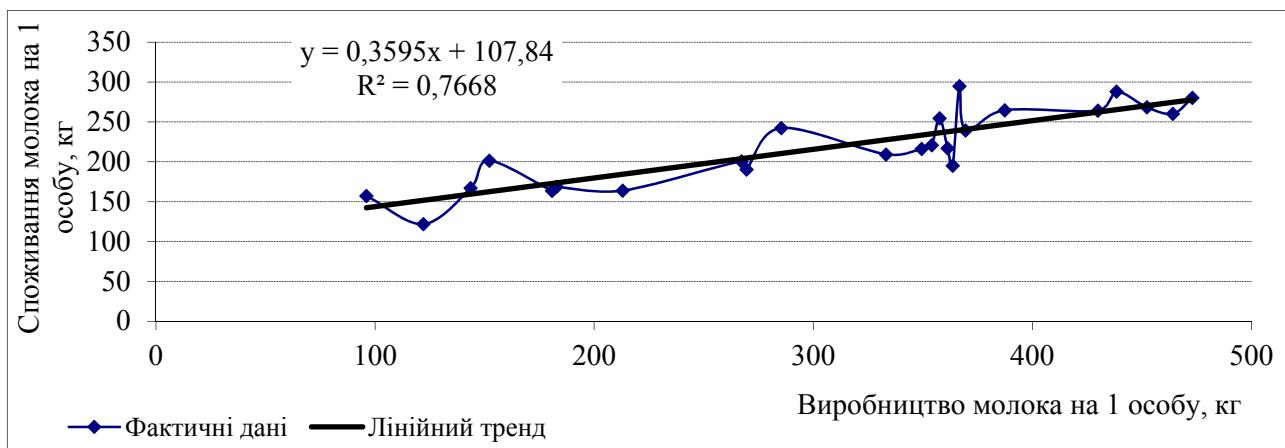
Джерело: Складено авторами за даними [6].

За даними табл. 6, у 2013 р. до експорту сухого молока товаровиробники галузі додали сири, вершкове масло й молочні жири, з яких 99 і 97 % відповідно реалізували на ринках країн СНД. З 2014 р. молокопереробні підприємства почали освоювати ринки й інших регіонів, а з 2016 р. - сертифікувати продукцію за міжнародними стандартами ISO серії 9000 і використовувати квоти на експорт молокопродукції до країн ЄС.

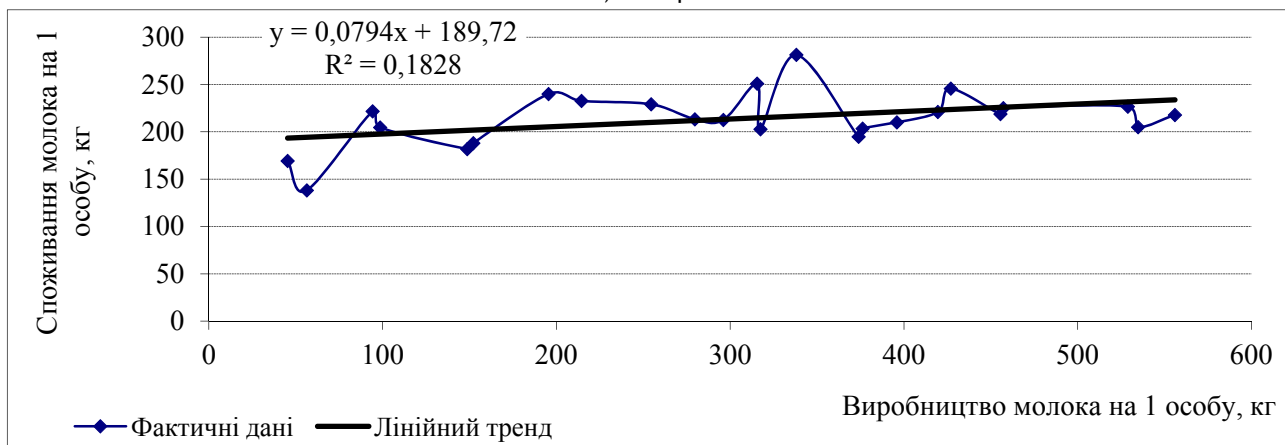
Варто зазначити, що державна статистика надає інформацію лише по проданій заводами молокопродукції, без урахування реалізації її населенням на ринках, де обсяги

пропозиції молока та молочних продуктів з року в рік істотно підвищуються. Проте рівень споживання молока та молокопродуктів на внутрішньому ринку залежать від багатьох чинників, насамперед від обсягів виробництва.

Так, у 2016 р. виробництво молока в усіх категоріях господарств зменшилося порівняно з 2000 р. на 18 %. Для встановлення залежності рівня споживання молока і молочних продуктів від обсягів виробництва молока на 1 особу у 2000 і 2016 р. розраховано рівняння регресії (рисунок).

а) 2000 рік

б) 2016 рік

Залежність споживання молока та молочних продуктів від виробництва молока

Джерело: Розроблено авторами.

Коефіцієнт кореляції 0,875 за 2000 рік свідчить про тісний зв'язок між виробництвом та споживанням молока. За коефіцієнтом детермінації можна зробити висновок, що споживання молока та молочних продуктів на 76,68 % залежить від виробництва молока. Рівняння залежності

$$y = 0,3595 x + 107,84, \quad (1)$$

означає, що збільшення виробництва молока на 1 особу на 1 кг збільшує споживання на 0,3595 кг щодо середніх значень у вибірці.

Однак щільність зв'язку між досліджуваними чинниками у 2016 р. помірна. Коефіцієнт кореляції 0,4275 показує, що споживан-

ня молока та молочних продуктів на 18,28 % залежить від виробництва молока. Ця залежність описується рівнянням

$$y = 0,0794 x + 189,72. \quad (2)$$

Отже, збільшення виробництва молока на 1 особу на 1 кг підвищує рівень споживання молока та молочних продуктів на 0,0794 кг відносно середніх значень у вибірці. Очевидно, рівень споживання молока на внутрішньому ринку залежить від впливу ряду інших важливих чинників, серед яких варто виділити купівельну спроможність різних верств населення (табл. 7).

7. Залежність споживання молока від рівня доходів населення, 2016 р.

Групи населення за загальним доходом на 1 особу за 1 міс., грн	Частка домогосподарств, %	Загальний дохід на 1 особу за 1 міс., грн	Споживання на 1 особу за рік, кг		
			молоко та молокопродукти	масло та сир	масло
До 1500	10,1	1273	150	92	3,1
1501-2000	20,9	1773	217	140	3,7
2001-2500	22,2	2224	228	151	3,7
2501-3000	16,6	2738	267	175	4,4
3001-4000	17,1	3416	285	185	4,9

4001-5000	7,1	4452	347	231	5,6
5001 і більше	6,1	8137	360	249	5,2
Велике місто*	100,0	2604	241	157	4,1
До 1500	12,8	1233	153	100	2,8
1501-2000	23,0	1744	197	124	3,8
2001-2500	23,3	2217	221	145	4,0
2501-3000	16,1	2730	240	154	4,3
3001-4000	15,7	3384	299	197	5,0
4001-5000	5,8	4418	340	212	6,1
5001 і більше	3,2	6303	418	258	7,5
Мале місто**	100,0	2240	220	142	4,0
До 1500	11,6	1226	171	128	2,4
1501-2000	19,9	1748	203	150	3,0
2001-2500	21,7	2241	250	182	3,6
2501-3000	16,3	2744	292	210	4,1
3001-4000	18,9	3362	310	229	4,1
4001-5000	6,9	4375	392	284	5,3
5001 і більше	4,7	5898	426	291	6,4
Село	100,0	2340	249	182	3,5
Усього	265,2	2415	238	161	3,9

Примітка: *чисельність населення 100 тис. і більше; **чисельність населення менше 100 тис.

Джерело: Розроблено авторами за даними інформаційної бази ННЦ «ІАЕ».

Аналіз даних табл. 7 вказує на те, що частка домогосподарств із найменшими загальними доходами (до 1500 грн на 1 особу за 1 міс.) у великих містах становить 10,1 %, у селах - 11,6, а у малих містах - 12,8 %, а частка домогосподарств з найвищими доходами (понад 4000 грн) - 13,2, 11,7 і 9,1 % відповідно. Середній рівень доходів на 1 члена домогосподарства у великих містах на 11,3 % вищий, ніж у селах, та на 16,3 % - ніж у малих містах.

У великих містах домогосподарства з найнижчим рівнем доходів споживають відповідно у 2,4, 2,7 і 1,7 раза менше молока та молокопродуктів, масла і сиру та масла, ніж у групі домогосподарств із найвищим рівнем доходів. У селах таке співвідношення становить 2,5, 2,3 і 2,7 раза, а у малих містах 2,7, 2,6 і 2,7 раза відповідно.

Водночас у сільських домогосподарствах з найнижчою купівельною спроможністю молока і молокопродуктів споживають у 1,1 раза більше, ніж у містах, сиру й масла - в 1,4 раза більше, ніж у великих містах, та в 1,3 раза більше, ніж у малих містах, а масла - у 1,3 раза менше, ніж у великих містах, та в 1,2 раза менше, ніж у малих містах.

Щодо груп домогосподарств із найвищим рівнем доходів, то у сільських домогосподарствах молока і молокопродуктів, сиру й масла споживають в 1,2 раза більше, ніж у

великих містах, та в 1,1 раза більше, ніж у малих містах, а масла - в 1,2 раза більше, ніж у великих містах, та в 1,2 раза менше, ніж у малих містах.

Отже, купівельна спроможність населення, природно, корелює з рівнем споживання молокопродуктів у всіх групах досліджуваних домогосподарств. У селах і малих містах споживання молокопродуктів вище, ніж у великих містах, де більше можливостей урізноманітнення споживчого кошика іншими харчовими продуктами.

Підтвердженням цьому є визначення коефіцієнтів еластичності попиту на молоко та молочні продукти за загальними доходами населення у великих містах, малих містах та сільській місцевості (табл. 8).

Як видно з табл. 8, у сільській місцевості та малих містах коефіцієнти еластичності молока та молочних продуктів вищі, ніж у великих містах. Еластичність споживання молока та молочних продуктів вища у групі господарств з найнижчими доходами, проте зі збільшенням сукупних доходів понад 3 тис. грн/міс. коефіцієнт еластичності знижується і навіть змінює свій знак на протилежний. Отже, з підвищенням рівня доходів населення з'являються нові смаки й наповнення споживчого кошика зменшує споживання молочних продуктів і збільшує інших, якісних продуктів харчування.

8. Залежність еластичності попиту на молоко та молочні продукти від сукупних доходів домогосподарств населення, 2016 р.

Групи населення за загальним доходом на 1 особу за 1 міс., грн	Великі міста			Малі міста			Сільська місцевість		
	Молоко та молокопродукти	Масло та сир	Масло	Молоко та молокопродукти	Масло та сир	Масло	Молоко та молокопродукти	Масло та сир	Масло
до 1000	0,365	0,370	0,324	0,623	0,553	0,619	0,694	0,629	0,582
1001-1200	0,419	0,425	0,379	0,657	0,592	0,652	0,725	0,666	0,636
1201-1400	0,447	0,454	0,409	0,675	0,614	0,670	0,734	0,678	0,658
1401-1600	0,468	0,476	0,431	0,687	0,629	0,682	0,737	0,682	0,674
1601-1800	0,485	0,495	0,451	0,694	0,640	0,688	0,736	0,682	0,684
1801-2000	0,499	0,511	0,467	0,698	0,648	0,692	0,731	0,677	0,690
2001-2200	0,509	0,522	0,478	0,698	0,651	0,691	0,724	0,670	0,693
2201-2400	0,516	0,531	0,487	0,696	0,651	0,689	0,714	0,659	0,694
2401-2600	0,520	0,537	0,493	0,692	0,649	0,684	0,703	0,648	0,693
2601-2800	0,523	0,541	0,496	0,686	0,646	0,677	0,689	0,631	0,689
2801-3000	0,523	0,543	0,497	0,678	0,640	0,669	0,675	0,615	0,685
3001-3200	0,522	0,544	0,496	0,670	0,633	0,659	0,659	0,597	0,679
3201-3400	0,519	0,543	0,493	0,660	0,625	0,649	0,642	0,578	0,672
3401-3600	0,514	0,540	0,488	0,648	0,614	0,636	0,625	0,557	0,664
3601-3800	0,508	0,537	0,482	0,636	0,604	0,623	0,603	0,532	0,654
3801-4000	0,501	0,532	0,473	0,624	0,593	0,610	0,584	0,509	0,645
4001-4400	0,489	0,523	0,459	0,604	0,575	0,589	0,555	0,474	0,630
4401-4800	0,469	0,508	0,435	0,570	0,543	0,552	0,503	0,411	0,603
4801-5200	0,445	0,490	0,406	0,537	0,511	0,516	0,441	0,334	0,570
5201-5600	0,413	0,465	0,366	0,498	0,474	0,474	0,385	0,265	0,541
5601-6000	0,377	0,437	0,318	0,457	0,434	0,430	0,324	0,187	0,509
6001-6500	0,343	0,410	0,273	0,401	0,380	0,370	0,248	0,088	0,470
6501 і більше	-0,613	-0,296	-1,419	0,211	0,193	0,163	-0,037	-0,301	0,331
Усього	0,522	0,540	0,495	0,697	0,651	0,690	0,712	0,657	0,694

Джерело: Розрахунок авторів за методикою джерела [2].

Висновки. Значення продовольчої безпеки зумовлюється першочерговістю потреби харчування для підтримки всіх життєвоважливих процесів у людському організмі. Ринок молокопродукції - важливий сегмент забезпечення населення цінними харчовими продуктами, оскільки багато складників молока не містяться в інших природних продуктах.

Скорочення обсягів виробництва молока загострило проблему молочної галузі переробної промисловості щодо завантаження потужностей, нарощення масштабів виробництва, внутрішнього споживання та експортних поставок молокопродуктів. Низькими залишаються показники якості сировини, нестача якої змушує переробників закуповувати молоко у сільськогосподарських товаровиробників з бактеріальною забрудненістю у 30 разів вищою (другий ґатунку за ДСТУ 3662-97) від максимально допустимої у країнах ЄС. У 2016 р. постачання такого молока становило 28,7 % загального обсягу.

Проблемою для молокопереробних підприємств також є глибина переробки молока, структура асортименту та якість молокопро-

дукції. Для прикладу, найбільші світові виробники молочної продукції отримують «віддачу» з 1 т переробленого молока залежно від номенклатури продукції від 0,76 до 1,48 тис. дол. США, що значно вище, ніж в Україні. Основна причина низької якості української молочної продукції приховується у закупівлі сировини в особистих селянських господарств. Така сировина навіть за нижчими цінами не завжди задовольняє переробників, оскільки вона придатна для виробництва лише окремих видів молочної продукції, призводить до невідповідності її вимогам якості та безпечності. Тому значна частка виробленої у домогосподарствах молочної сировини не надходить на переробку, а залишається для внутрішніх потреб сільського населення.

Позитивно позначилося на конкурентоспроможності молокопереробних підприємств просування брендів вітчизняної молочної продукції на зовнішніх ринках. Нині 15 найбільших виробників в Україні реалізують свою молочну продукцію під 82-ма брендами, 10 % збільшення значимості яких задово-

льняє 10,4 % надбавки до ціни. Завдяки економічній доцільності брендів, сертифікації продукції за міжнародними стандартами та іншим заходам підвищення рівня якості й безпечності молокопродукції переробники посилюють свою частку на внутрішньому ринку споживачів, розширюють асортимент, масштаби і обсяги експорту молокопродукції, які збільшилися у 2016 р. порівняно з 2012 р. до 37,6 млн дол. США, або в 13 разів.

Споживання молока і молокопродуктів однією особою (домогосподарством), порівняно з нормативними вимогами, слугує узагальнюючим показником продовольчої ситуації в країні. Проте основним чинником споживання молока та молочних продуктів є купівельна спроможність населення. Однак її стан не задовольняє потреби населення у молокопродукції через купівлю на ринку за передбаченням класичної економіки. Так, у великих містах понад 300 кг молока та молокопродуктів у 2016 р. споживали 13,2 % домогосподарств з рівнем доходів понад 4 тис. грн/міс., у малих містах - 9,0 %, а в селах - 30,5 % домогосподарств із рівнем доходів понад 3 тис. грн/міс. Отже частина потреб домогосподарств у молоці та молочних продуктах забезпечується натуральним виробництвом.

Обмеженість внутрішніх потреб у молоці та молокопродуктах зумовлюється фізіоло-

гічними особливостями організму. Людина споживає їх стільки, скільки їй необхідно для підтримання життєвих функцій. Висока еластичність на молочну продукцію у 2016 р. спостерігається до 3 тис. грн/міс. доходів домогосподарств. З підвищенням їх рівня коефіцієнт еластичності попиту поступово знижується. Низький відсоток домогосподарств із високим рівнем доходів свідчить, що внутрішній попит на молоко та молочні продукти домогосподарств з низьким рівнем доходів залишається високим.

Ринок молока та молочної продукції є одним із найдинамічніших секторів агробізнесу, якому притаманні два варіанти розвитку подій. Перший варіант базується на збільшенні внутрішнього попиту, забезпеченого підвищенням доходів і купівельної спроможності домогосподарств. Другий - пов'язаний з покращанням експортного потенціалу вітчизняної молочної індустрії. Це підтверджується тим, що 90 % загального обсягу молока, 95 вершкового масла та понад 85 % кисломолочних, плавлених і сичужних сирів у 2016 р. реалізовано на території України. Значні резерви для розвитку ринку молока та молочних продуктів містяться в посиленні експортного потенціалу галузі, що потребує опрацювання стратегії виходу вітчизняних переробних підприємств на зовнішні ринки збуту своєї продукції.

Список бібліографічних посилань

1. В Україні не вистачає якісного молока. *Landlord*. URL : <http://landlord.ua/v-ukrayini-ne-vistachaye-yakisnogo-moloka/> (дата звернення 20.04.2018).
2. Калінчик М. В., Ільчук М. М. Еластичність попиту на продукти харчування : проблеми, аналіз, прогнозування. Київ : Нічлава, 2005. 73 с.
3. Лисоволик Н. М. Аналіз споживання молока та молокопродуктів. URL : http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Economics/17977.doc.htm (дата звернення: 12.04.2018).
4. Машкін М. І., Париш Н. М. Технологія молока і молочних продуктів : навч. видан. Київ : Вища освіта, 2006. 351 с.
5. Музиченко Я. Хто і скільки споживає молочних продуктів? *Agravery*. URL : <http://agravery.com/uk/posts/show/hto-i-skilki-spozivay-molocnih-produktiv> (дата звернення 15.04.2018 р.).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. *Ukrstat*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 9.03.2017 р.).
7. Россиха В. В., Шарапа О. М. Формування збутової політики маркетингу аграрних підприємств : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 232 с.
8. Семєнда Д. К., Семєнда О. В. Споживання молока та молочних продуктів в контексті гарантування продовольчої безпеки регіону. URL : <http://lib.udau.edu.ua/...> (дата звернення: 12.04.2018).
9. Споживання молочних продуктів в Україні скорочується. *MilkUA.info*. URL : <http://milkua.info/uk/post/spozivanna-molocnih-produktiv-v-ukraini-skorocuet> (дата звернення: 12.04.2018).
10. Тивончук С. В., Тивончук О. Я., Павлоцька Т. П. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 25-31.

References

1. V Ukraini ne vystahae jakisnoho moloka [There is not enough high-quality milk in Ukraine]. (2017). *Landlord*. Retrieved from: <http://landlord.ua/v-ukrayini-ne-vistachaye-yakisnogo-moloka> [In Ukrainian].
2. Kalinchyk, N.V., & Ilchuk, M.M. (2005). *Elastychnist popyty na produkty harhuvana; problemy, analiz, prognozuvana* [Elasticity of demand for food: problems, analysis, forecasting]. Kyiv: Nychlava [In Ukrainian].
3. Lysovolik, N.M. (2006). *Analiz spoguvana moloka ta molokoproduktiv* [Analysis of the consumption of milk and dairy products]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Economics/17977.doc.htm [In Ukrainian].
4. Mashkin, M.I., & Parysh, N.M. (2006). *Tehnologia moloka i molochnyh produktiv : navch. vyd.* [Technology of milk and dairy products: tutorial]. Kyiv: Vyscha osvita [In Ukrainian].
5. Muzyhenko, Ya. (2017). *Hto i skilky spozyvae molohnyh produktiv?* [Who and how much consumes dairy products?]. *Agravery*. Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/show/hto-i-skilki-spozivay-molocnih-produktiv> [In Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
7. Rossokha, V.V. & Sharapa, O.M. (2016). *Formuvana zbutovoi polityky marketyngu agrarnykh pidpryemstv : monohrafiia* [Formation of marketing policy for agrarian enterprises: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
8. Semenda, D.K., & Semenda, O.V. (2013). *Spozyvana moloka ta molohnyh produktiv v kontekstigarantuvan'a prodovol'hoi bezpeky regiony* [The consumption of milk and dairy products in the context of guaranteeing food safety in the region]. Retrieved from: <http://lib.udau.edu.ua/...> [In Ukrainian].

9. Spozyvana molohnyh produktiv skorohyetsa [The consumption of dairy products in Ukraine is decreasing]. (2017). *MilkUA.Info*. Retrieved from: <http://milkua.info/uk/post/spozivanna-molocnih-produktiv-v-ukraini-skorohyetsa> [In Ukrainian].

10. Tyvonhyk, S.V., Tyvonhyk, O.Ya., & Pavlotska, T.P. (2017). Rozvytok rynku moloka v Ukraini v konteksti evrointegratsiyh protsesiv [Development of the milk production market in Ukraine in the context of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 25-31 [In Ukrainian].

Rossokha V.V., Petrychenko O.A. Development of the market of milk and dairy products in Ukraine

The purpose of the article is to comprehensively analyze the raw material market in the chain of milk supply to processing enterprises, production and distribution of dairy product through the sales channels, as well as challenges and opportunities for ensuring rational needs and level of consumption of milk and dairy products by people.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: analysis and synthesis for determining a volume of supply of raw materials to dairy processing enterprises, depth of milk processing and range of dairy production in context of the science-based standards for domestic consumption per capita and exports; correlation and regression analysis for a substantiation of dependence of the level of milk consumption on production volumes in the dynamics of different time periods; grouping of the aggregate household income for determination of an impact of the purchasing power of different sectors of the population on level of milk consumption in the domestic market; calculation method for assessment of the coefficient of elasticity of demand for milk and dairy products depending on the aggregate household income using regression equations.

Research results. Analysis of market dynamics in the segments of production, processing, distribution and consumption of milk and dairy products in Ukraine has shown discrepancy of raw material supply in the market for loading the capacity of milk processing enterprises, which causes a decrease in dairy production below the level of rational consumption norms. Ratio of production volumes of the basic dairy products for exports and imports has been established. Directions, structure and share of export of domestic dairy products in the dynamics of the regions of the world market have been outlined. Share of households with the highest income and the level of consumption of milk and dairy products in large and small towns and villages have been determined. Dependence of elasticity of demand for milk and dairy products on the level of household incomes has been established.

Elements of scientific novelty. Inconsistency between the production of milk raw materials and possibilities of processing enterprises, level and norms of consumption of milk and dairy products by the population has been justified. It has been determined the dynamics of production, export and import of basic dairy products. Level of links between production and consumption of milk depending on the elasticity of demand and consumption of milk and dairy products on the level of income has been established.

Practical significance. Tendencies of development of the market of milk and dairy products that have been studied serve as a guide for decision-making on ways for increasing the level of production and processing of milk, domestic consumption of milk and dairy products, as well as export potential of the dairy industry. *Tabl.: 8. Figs.: 1. Refs.: 10.*

Keywords: milk; production; processing; dairy products; consumption; export; import; households' incomes; elasticity of demand.

Rossokha Volodymyr Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: rossokha@ukr.net

Petrychenko Oleksandr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of analysis and statistics, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Россоха В.В., Петриченко А.А. Развитие рынка молока и молокопродукции в Украине

Цель статьи - провести комплексный анализ сырьевого рынка в звене молокопродуктовой цепи, объемов поставок молока на перерабатывающие предприятия, производства и распределения молокопродуктов по каналам сбыта, проблем и возможностей обеспечения рациональных потребностей и уровня потребления молока и молочной продукции населением.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: анализа и синтеза для определения объемов поставок сырья на молокоперерабатывающие предприятия, глубины переработки молока и номенклатуры выработанной молочной продукции в контексте обеспечения научно обоснованных норм внутреннего потребления на 1 человека населения страны и экспортных поставок. Корреляционно-регрессионный анализ использован для обоснования зависимости уровня потребления молока от объемов производства в динамике разных часовых периодов. Группировка совокупных доходов домохозяйств обеспечила определение влияния покупательной способности разных слоев населения на уровень потребления молока на внутреннем рынке. Разработана на уравнениях регрессии методика расчета коэффициентов эластичности спроса на молоко и молочные продукты в зависимости от совокупных доходов домохозяйств.

Результаты исследования. Анализ динамики рынка в сегментах производства, переработки, распределения и потребления молока и молочных продуктов в Украине показал несоответствие предложения сырья на рынке для загрузки мощностей молокоперерабатывающих предприятий, что влечет уменьшение объемов производства молокопродукции ниже уровня рациональных норм потребления. Установлено соотношение объемов производства основных молочных продуктов для экспорта и импорта. Определены направления, структура и доля экспорта молокопродуктов отечественного производства, в динамике регионов мирового рынка, а также удельный вес домохозяйств с наивысшим показателем доходов и уровнем потребления молока и молокопродуктов в больших и малых городах и селах. Охарактеризована зависимость эластичности спроса на молоко и молочные продукты от уровня доходов домохозяйств.

Элементы научной новизны. Обосновано несоответствие между производством сырого молока и возможностями перерабатывающих предприятий, уровнем и нормами потребления молока и молочных продуктов населением. Обозначена динамика производства, экспорта и импорта основных молочных продуктов. Установлены плотность связи между производством и потреблением молока, зависимости эластичности спроса и потребления молока и молочных продуктов от уровня совокупных доходов домохозяйств.

Практическая значимость. Исследованные тенденции развития рынка молока и молочной продукции служат ориентиром для принятия управленческих решений относительно направлений повышения уровня производства и переработки

молока, внутреннего потребления молока и молочных продуктов и наращивания экспортного потенциала молочной отрасли. Табл.: 8. Илл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: молоко; производство; переработка; молокопродукты; потребление; экспорт; импорт; доходы домохозяйств; эластичность спроса.

Россоха Владимир Васильевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

Петриченко Александр Анатолієвич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры анализа и статистики, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3).

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 26.06.2018 р.

Фахове рецензування: 20.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Россоха В. В., Петриченко О. А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 43 – 54.

*** Новини АПК

Встановлено вимоги до органів сертифікації органічної продукції

Відповідно до прийнятого Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», до 2 серпня 2019 року передбачається створення та введення в дію нового Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції (далі - Реєстр). Для включення до Реєстру органів сертифікації мають відповідати вимогам нового законодавства про органічне виробництво.

Підприємства, установи чи організації сертифікації органічного виробництва повинні:

- мати акредитацію відповідно до Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції за однією або кількома з таких галузей: органічне рослинництво (у тому числі насінництво та розсадництво), органічне тваринництво (у тому числі птахівництво, бджільництво), заготівля органічних об'єктів рослинного світу, органічне грибовництво (у тому числі вирощування органічних дріжджів), органічна аквакультура, виробництво органічних морських водоростей, виробництво органічних харчових продуктів (у тому числі органічне виноробство), виробництво органічних кормів;
- бути юридичною особою, зареєстрованою згідно із законодавством України;
- не бути оператором;
- мати належну матеріально-технічну базу та інші об'єкти інфраструктури, необхідні для виконання функцій із сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції;
- мати змогу підтвердити відповідний рівень компетентності персоналу у сфері сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції;
- мати принаймні одного інспектора з відповідної галузі органічного виробництва та/або обігу органічної продукції, який працює на постійній основі.

Для включення у Реєстр подаються такі документи:

- заява;
- копія атестата про акредитацію;
- копія свідоцтва про реєстрацію підприємства, установи, організації чи їхнього підрозділу;
- копія статуту підприємства, установи, організації чи їхнього підрозділу;
- перелік співробітників та документи, що підтверджують рівень компетентності персоналу у сфері сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції.

Документи подаються до Мінагрополітики з дня введення в дію Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». Рішення про внесення чи відмову у внесенні до Реєстру органів сертифікації приймається Мінагрополітики протягом 10 днів з дня отримання зазначених документів.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 368.5 : 631.16

**Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
О.Т. ПРОКОПЧУК, кандидат економічних наук, доцент**

Ринок агрострахування в Україні: тенденції та перспективи

Мета статті - виявити сучасні тенденції ринку агрострахування в Україні, узагальнити причини, що перешкоджають його ефективному функціонуванню та на цій базі обґрунтувати напрями й окреслити перспективи подальшого розвитку згаданого сегменту страхового ринку.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи: діалектичний метод пізнання - для аналізу наукових праць вчених щодо вітчизняної та зарубіжної проблематики ефективного функціонування ринку агрострахування; емпіричного дослідження - при оцінці сучасного стану й розвитку об'єкта дослідження; історичний - для узагальнення етапів становлення українського ринку агрострахування; табличний та графічний - для систематизації і наочного відображення цифрового матеріалу; абстрактно-логічний підхід - при узагальненні результатів дослідження та формулюванні висновків; наукового передбачення - в частині формування напрямів розвитку ринку агрострахування в Україні.

Результати дослідження. Визначено структурні особливості побудови ринку агрострахування в Україні, виявлено його моноскладовість - з огляду на те, що він представлений лише системою страхування сільгоспкультур та багаторічних насаджень (з домінуванням польових культур). Натомість страхування сільгосптварин використовується для досягнення інших, не пов'язаних із отриманням страхового захисту, цілей. Встановлено, що державна підтримка розвитку ринку агрострахування на даному етапі має декларативний характер - це негативно позначається на динаміці його розвитку в умовах добровільності укладення договорів страхування та обмеженої пропозиції лінійки страхових продуктів, яка представлена лише класичними (традиційними) їх видами. Відзначено тенденцію щодо розширення спектра страхових послуг для сільгосптоваровиробників. Встановлено, що інноваційні продуктивні пропозиції, які набули значного поширення в міжнародній практиці завдяки своїй простоті та доступності, зокрема за індексними та специфічними схемами страхування, на вітчизняному ринку агрострахування практично не застосовуються, що формує потенціал для його подальшого розвитку.

Елементи наукової новизни. Узагальнено комплекс причин, що стримують розвиток ринку агрострахування в Україні та систематизовано притаманні йому специфічні особливості, характерні для даного етапу розвитку аграрної галузі. Виявлено невідповідність між динаміками розвитку аграрного сектору економіки та обсягами агрострахування в Україні, а також відзначено нерозвиненість страхового інструментарію в Україні порівняно з розвиненими в аграрному відношенні країнами. Обґрунтовано висновок, що наявні проблеми розвитку ринку страхування в Україні зумовлені насамперед відсутністю чітко окресленої стратегії його розвитку та неврахуванням інтересів усіх його учасників.

Практична значущість. На основі проведеного дослідження сформовано напрями розвитку ринку агрострахування в Україні, ключовими серед яких визначено подальшу його інституційну розбудову та стимулювання консолідації інтересів учасників цього ринку. Результати дослідження можуть бути використанні в процесі подальшого наукового опрацювання засад розвитку ринку агрострахування в Україні на основі збалансування інтересів усіх його учасників, а також при підготовці програмних документів та законодавчих ініціатив, спрямованих на забезпечення подальшого розвитку даного сегменту страхового ринку. Табл.: 1. Рис.: 8. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: агропромисловий комплекс; агрострахування; страховий захист; ринок агрострахування, страховий продукт; державна підтримка; страховий механізм; види страхування; страхова премія.

Тулуш Леонід Дмитрович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу фінансово-кредитної та податкової політики, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: tulush@ukr.net

Прокопчук Олена Тодорівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Уманський національний університет садівництва (Черкаська обл., м. Умань, вул. Інститутська, 1)

E-mail: olena_prokorchuk@ukr.net

Постановка проблеми. Однією з ключових особливостей сільського господарства є його залежність від природних умов. Поряд

із ціновою волатильністю, наявністю комерційних ризиків та проявами рейдерства, вітчизняні аграрії потерпають й від погодних коливань та особливостей виробничих засобів, що використовуються - біологічних активів. Мінімізувати збитки покликане стра-

© Л.Д. Тулуш, О.Т. Прокопчук, 2018

хування - система економічних відносин щодо гарантування страхового захисту задля забезпечення стабільності доходів та збереження наявного майна.

Ринок агрострахування в Україні все ще залишається нерозвиненим, а страхові продукти не користуються належним попитом серед аграріїв. Як наслідок, виник певний дисбаланс - потужний розвиток агропромислового комплексу в Україні останніми роками не супроводжується належним розвитком страхового ринку, що суперечить загальноприйнятій міжнародній практиці. Адже більшість країн світу, в яких успішно розвивається сільське господарство (США, Канада, Іспанія, Китай та ін.), характеризуються високим рівнем розвитку ринку агрострахування.

Натомість Україна поки є винятком із загального правила, що визначає необхідність поглиблення наукових досліджень у частині теоретико-методологічних засад та методико-організаційних аспектів розвитку агрострахування з метою забезпечення хоча б зіставного з розвиненими аграрними країнами рівня його поширення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування такого важливого фінансового інструмента, як агрострахування, досліджувалися низкою вітчизняних вчених та практиків, серед яких варто виділити В. Базилевича, К. Воблого, О. Вовчак, О. Гаманкову, Ю. Лупенка [1], С. Навроцького [2], С. Осадця, В. Плису, О. Сахно [7, 8], Ю. Улянич [11] та ін. Окремі теоретичні та практичні аспекти аграрного страхування широко досліджені зарубіжними вченими [4, 9, 10, 12-23].

Слід зазначити, що праці зарубіжних вчених присвячені досить широкому колу питань, пов'язаних із провадженням страхової діяльності в аграрному секторі економіки. Значна частина з них пов'язана із дослідженням сукупності страхових продуктів, що пропонуються на агрострахових ринках різних країн [14-19]. Згадане питання розглянуте зарубіжними вченими стосовно ключових страхових продуктів: класичних (традиційних) - по моно- та мультиризикових видах; індексних та специфічних (страхування доходів).

Приналежність України до зони ризикового землеробства значною мірою зумовлює залежність результатів діяльності сільськогосподарських виробників від впливу погод-

них факторів. Адже в Україні стають все більш відчутними наслідки глобальної зміни клімату. У багатьох регіонах підвищення температури та посухи можуть стати чинниками, що в кінцевому підсумку обмежать продуктивність сільського господарства - одного з найважливіших секторів економіки України. Зважаючи на таку системність ризиків, збитків може зазнати одночасно велика кількість сільгосптоваровиробників.

З іншого боку, процес поширення агрострахування в Україні здійснюється надто повільно, навіть за наявності низки проектів технічної допомоги з боку міжнародних фінансових організацій та країн-донорів.

Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, вітчизняний ринок агрострахування все ще перебуває на етапі становлення. Для нього притаманна безсистемність, відсутність чітко окресленої стратегії розвитку та належної державної підтримки, яка б забезпечила прискорення впровадження окремих страхових продуктів у галузі.

З огляду на це, наукове обґрунтування напрямів подальшого розвитку системи агрострахування в Україні все ще потребує посилення. Нині вкрай важливо окреслити стратегічні напрями подальшого розвитку системи страхового захисту в аграрному секторі економіки - в іншому випадку процес стагнації на ньому продовжиться.

Мета статті - виявити сучасні тенденції ринку агрострахування в Україні, узагальнити причини, що перешкоджають його ефективному функціонуванню та на цій базі обґрунтувати напрями й окреслити перспектив подальшого розвитку згаданого сегменту страхового ринку.

Виклад основних результатів дослідження. За час становлення агрострахування в Україні двічі здійснювалися спроби запровадити систему його державної підтримки у різних формах: спочатку - в рамках програми державної підтримки за умови обов'язковості страхування (2005-2008 рр.); після цього - за умов відновлення державної підтримки у сфері страхування сільгосппродукції у добровільній формі (2012 р.).

Відповідні законодавчі новації позначилися на збільшенні показників ринку агрострахування (рис. 1). За наведеними даними, чітко простежується значний його підйом протягом 2005-2008 рр. Водночас, при настанні економічної кризи 2009 року, друга

спроба «запуску» програми державної підтримки субсидій страхових премій фактично виявилася невдалою і суттєво не вплинула на стан ринку.

У 2013 р. практика надання страхового захисту суб'єктам аграрного сектору економіки зазнала істотних змін. Так, у липні

2012 р. було прийнято Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Він виявився достатньо потужним стимулом щодо змін на ринку, хоча належного обсягу коштів на державну підтримку цього напрямку в держбюджеті не закладалося.

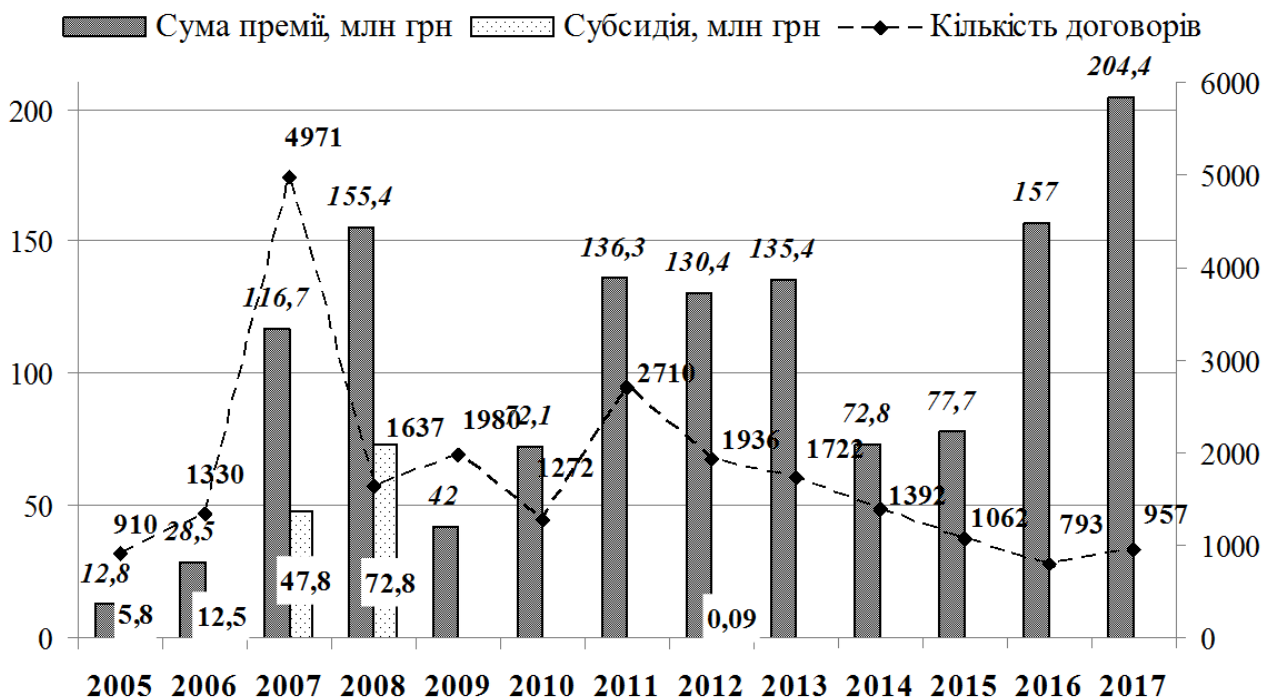

Рис. 1. Ключові параметри розвитку ринку агрострахування в Україні

Джерело: дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (розраховано, побудовано та представлено авторами).

Одним із факторів структурування ринку в 2013 р. стало створення в листопаді 2012 р. об'єднання страховиків «Аграрний Страховий Пул» (АСП). Головним завданням останнього була координація розвитку агрострахування в умовах дії програми його державної підтримки. Але з огляду на відсутність необхідних бюджетних ресурсів АСП координував програми страхування державних форвардних закупівель Аграрного Фонду України та Державної продовольчо-зернової корпорації України (ДПЗКУ), забезпечивши стабільну реалізацію агрострахування за цими програмами.

Нині система страхового захисту в аграрному секторі економіки України формується із сегмента страхування сільгоспкультур (з домінування польових культур) та сегмента страхування сільгосптварин (що є фактично формальним і використовується для досягнення інших цілей).

Протягом 2016-2017 рр. спостерігається збільшення окремих показників розвитку

ринку агрострахування. Зокрема, у 2016 р. він продемонстрував деяке пожвавлення (зруйнувавши тривалу негативну тенденцію щодо скорочення та стагнації), а у 2017 р. продовжив зростання за більшістю ключових параметрів. Зокрема, у 2017 р. вперше, починаючи з 2011 р., зросла кількість укладених договорів страхування (на 21 %). Обсяг зібраних страхових премій зростає вже третій рік поспіль - у 2017 р. він зріс на 30 % і склав 204,4 млн грн. Середня ставка премії зросла на 1 відсотковий пункт, а рівень виплат за період перезимівлі перевищує показник 2016 р. на 8,5 в.п.

Кількість укладених договорів страхування сільгоспкультур та багаторічних насаджень страховими компаніями у 2017 р. сягнула рівня 957 одиниць: на зимовий період - 427; на весняно-літній - 530. разом із тим, загальна страхова сума знизилася до 5913 млрд грн, що на 5 % менше порівняно з минулорічним значенням. Страхова площа

становила 657,1 тис. га, середня ставка страхової премії - 3,5 %.

Аналізуючи погодні умови 2017 андеррайтингового року, слід виокремити наступні позиції, які стали ключовими при виникненні страхових випадків та виплаті відшкодувань: досить м'яка зима; різкі квітневі заморозки (до -5°C); посушлива друга половина весни і літа з недостатньою кількістю опадів, суховіями та зниженням продуктивного запасу вологи, що несприятливо позначилося на озимих і ярих культурах; урагани з сильним вітром, шквали, зливи, локальний град, в окремих районах макромасштабні смерчі влітку.

Характеризуючи особливості вітчизняного ринку агостраховання у сегменті сільгоспкультур варто відзначити, що у 2017 андеррайтинговому році порівняно з попереднім періодом кількість застрахованих культур залишилася сталою, проте відбулися незначні зміни в структурі застрахованих культур: були відсутні договори страхування гарбузів та льону, натомість страхувалися посіви сорго та ярого жита. Найбільшу кількість договорів у 2017 р. (453 договори, або 47,3 % від загальної їх кількості) становить страхування озимої пшениці (рис. 2).

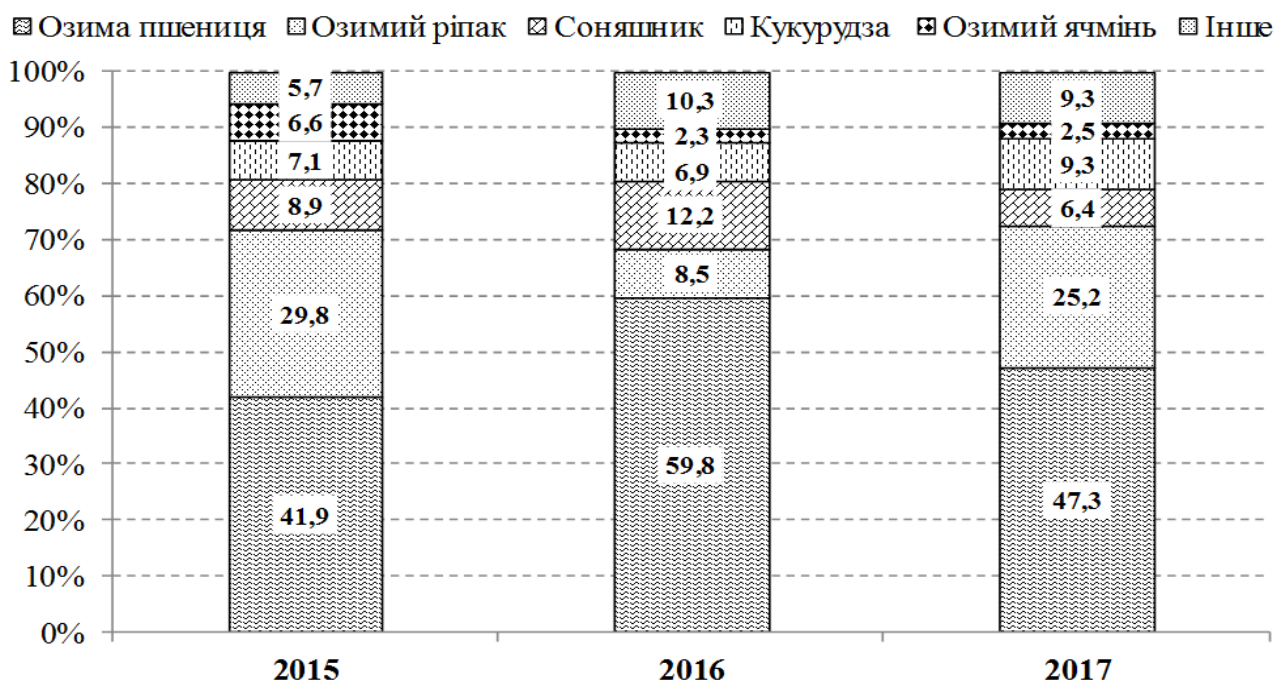

Рис. 2. Частка окремих сільгоспкультур у загальній кількості укладених договорів по даному виду страхування у 2015-2017 рр.

Джерело: дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (розраховано, побудовано та представлено авторами).

Вагоме місце у загальній кількості укладених договорів із цього виду страхування належить також озимому ріпаку (241 договір, або 25,2 %). Значно меншими обсягами страхування посівів характеризуються кукурудза (89 договорів, або 9,3%), соняшник (61 договір, або 6,4%), озимий ячмінь (24 договори, або 2,5%).

Незмінними лідерами за кількістю укладених договорів зі страхування сільгоспкультур впродовж останніх трьох років залишаються Тернопільська, Хмельницька, Полтавська та Вінницька області (на кожну з них припадає в середньому по 10 % від загальної кількості укладених договорів).

У 2017 андеррайтинговому році страхові виплати були здійснені фактично лише за двома культурами: озимим ріпаком (58,7 % від усього обсягу виплат) та озимою пшеницею (39,0 %).

Як важливий напрям діяльності страхових компаній слід вказати їх участь у програмах фінансування сільгоспвиробників. Серед таких програм варто виділити державні форвардні закупівлі, специфіка здійснення яких полягає у дотриманні цілої низки умов та виконанні комплексу дій, що передують підписанню відповідного договору.

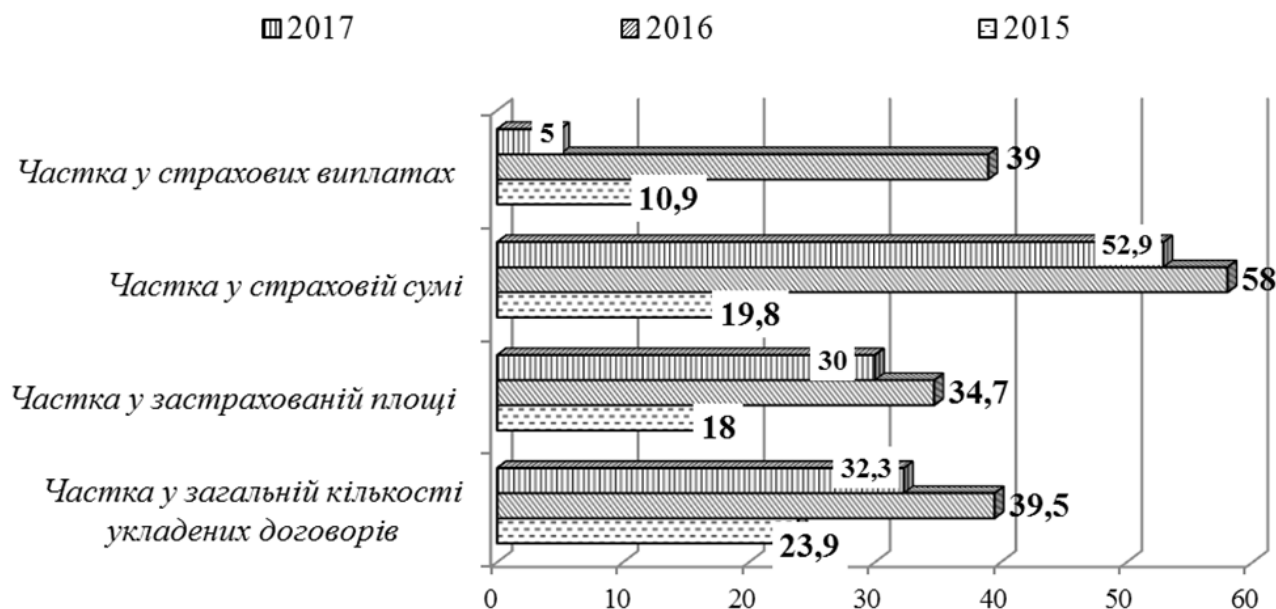
Однією з обов'язкових умов форвардних контрактів, пов'язаних із продажем майбут-

нього врожаю в Україні, є його страхування. При цьому не всі питання страхування за форвардними контрактами законодавчо врегульовані, внаслідок чого Аграрний Фонд України фактично самостійно визначає ключові параметри такого страхування, а також здійснює відбір страхових компаній для співпраці.

Страхові продукти, що використовуються в рамках таких договорів страхування, пе-

реважно моноризикові (тобто від поіменованих ризиків), що не завжди повною мірою дозволяє нівелювати вплив наявних по кожній культурі та по кожному регіону ризиків. Водночас такі страхові продукти значно дешевші порівняно з мультиризиковими.

Рівень поширення страхового захисту, пов'язаного з програмами фінансування сільгоспвиробників, відображено на рис. 3.

Рис. 3. Рівень поширення договорів страхування, пов'язаних із програмами фінансування сільгосптоваровиробників у 2015-2017 рр., %

Джерело: дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (розраховано, побудовано та представлено авторами).

За наведеними на рис. 3 даними, державні програми фінансування сільгоспвиробників по Аграрному Фонду України (АФУ) та Державній продовольчо-закупівельній корпорації України (ДПЗКУ) утримують на собі значну частку агрострахового портфеля. Так, їхня частка у загальній кількості укладених договорів та застрахованій площі сягає третини, у страховій сумі більше половини (окрім 2015 р.).

Характеризуючи особливості ринку агрострахування по страхових продуктах, насамперед варто відзначити наявний в Україні потужний потенціал для його розвитку. Нині на вітчизняному агростраховому ринку представлена ціла низка традиційних страхових продуктів (рис. 4).

Вітчизняні сільгосппідприємства традиційно надають перевагу страхуванню посівів

озимих зернових та озимого ріпаку на період перезимівлі, що становить 45 % за кількістю договорів та 51 % у застрахованій площі. Разом із тим, з огляду на невисоку вартість страхування взимку, страхування майбутнього врожаю за програмою мультиризикового страхування на період весни-літа зібрало у 2017 р. рекордні 77 % загального обсягу страхових премій.

За кількістю укладених договорів на вітчизняному ринку агрострахових послуг у 2017 андеррайтинговому році домінувало моноризикове страхування - 61,3 % від їх загальної кількості. Натомість за обсягом зібраних страхових премій першість належить мультиризиковим видам страхування, тобто страхуванню від сукупності ризиків (78,3 % від їх загального обсягу).

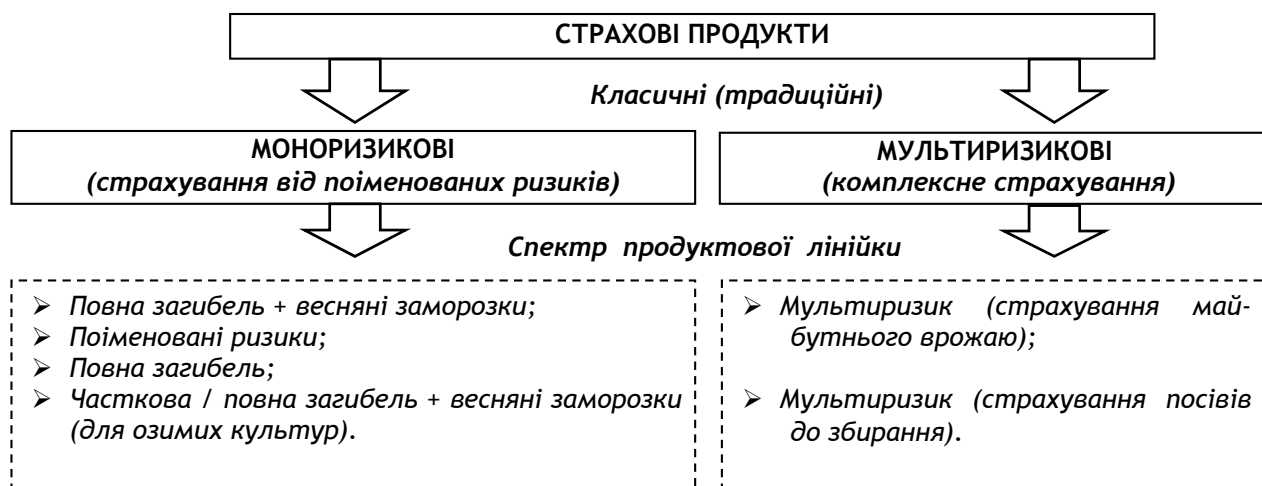

Рис. 4. Видове різноманіття страхових продуктів вітчизняного ринку агрострахування (2017 р.)

Таким чином, вітчизняний ринок агрострахування представлений класичними страховими продуктами по моно- та мультиризиковому страхуванню з розгалуженою продуктовою лінійкою.

Натомість індексні страхові продукти (на основі індексів - врожайності, дохідності, погоди, рослинності) на вітчизняному агростраховому ринку все ще вважаються інноваційними і мало використовуються.

Нині в Україні погодні індексні продукти знаходяться на стадії розробки та впровадження. Вони являють собою досить новий вид страхових продуктів, які дозволяють відносно просто визначати збитки від впливу несприятливих погодних подій при вирощуванні сільгоспкультур. Натомість у світовій практиці індексні схеми страхування набули значного поширення і вже тривалий час функціонують на агрострахових ринках різних країн з розгалуженою продуктовою лінійкою індексних страхових продуктів.

На фоні обсягів страхування посівів сільгоспкультур, страхування сільгосптварин в Україні малопоширене. Так, у 2017 р. було укладено лише 23 договори на страхування тварин (13 - ВРХ, 9 - свиней та 1 - свійської птиці). Загальна страхова сума склала 316 млн грн, а сплачена страхова премія - 2,4 млн грн, з яких майже 78 % припадало на свиней і понад 20 % - на ВРХ. Звернень за страховим відшкодуванням та, відповідно, страхових виплат, не було. Середня ставка страхової премії за укладеними договорами становила 0,8 % (1,0 % - для свиней, 0,4 % - для ВРХ). Низька ставка страхової премії при страхуванні тварин вказує на те,

що ці договори не покривають основних ризиків виробництва тваринницької продукції.

За укладеними договорами страхування тварини використовувалися переважно як застава для отримання кредиту. Відповідно, страхування тварин було суто формальним і лише супроводжувало процес отримання кредиту або в інших ситуаціях, коли укладення страхового договору є умовою для здійснення інших операцій.

Таким чином звідси можна стверджувати, що досить потужний розвиток аграрного сектору економіки в Україні супроводжується недостатньою розвиненістю аграрного страхування. Це пояснюється тим, що вітчизняний ринок агрострахових послуг розвивається без чітко визначеної стратегії розвитку, а той потенціал розвитку, що був закладений в попередніх періодах, вже фактично вичерпався та вимагає термінового оновлення.

Аналізуючи причини досить слабого розвитку ринку агрострахування в Україні, насамперед варто виокремити проблему довіри учасників страхового процесу один до одного. Продаж страхових послуг в Україні переважно здійснюється прямим способом, тобто безпосередньо страховими компаніями.

Разом із тим, на вітчизняному страховому ринку останніми роками функціонує близько трьохсот страхових компаній, з яких лише менш як півтора десятка (або близько 4 %) провадять діяльність у сільському господарстві. Причому значна частка страховиків мають негативну репутацію, яка в підсумку накладає тінь на увесь ринок.

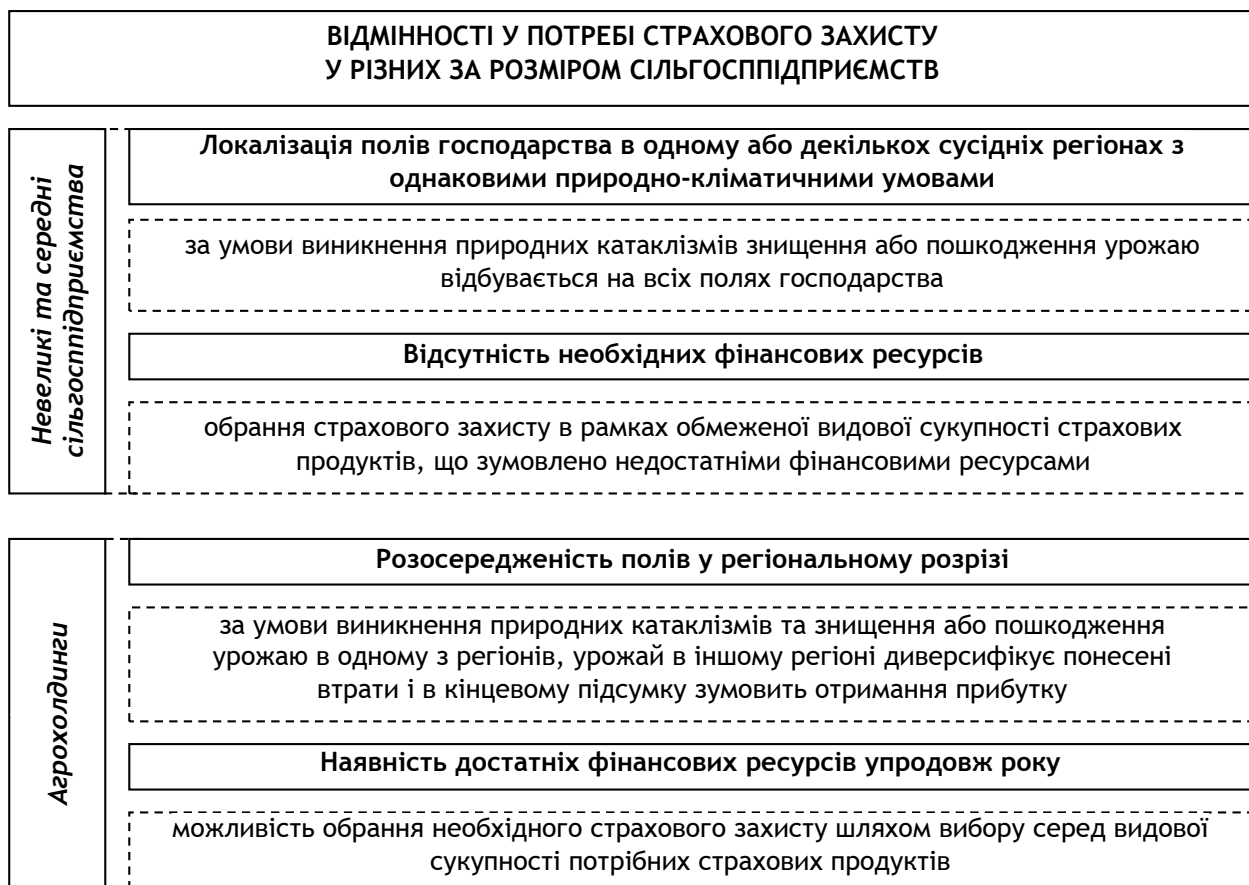
Також серед причин недостатньої розвиненості ринку агрострахування можна виді-

лити його сприйняття як відокремленого та індивідуального інструменту. Це призводить до того, що в Україні за останні роки страхуються посіви на площі, що не перевищує 0,7 млн га, або лише 2,6 % наявних посівних площ. Тим паче максимального значення - 2,4 млн га, або 9,7 % - цей показник сягнув уже далекого 2007 року, а з 2009-го не перевищує 3 %, виявляючи останніми роками тенденцію до зниження. Таке зниження аналізованого показника цілком логічне, адже до 2009 року діяла програма держав-

ної підтримки за умов обов'язковості агрострахування.

Наступною причиною низького рівня поширюваності агрострахування в Україні варто відзначити відсутність належної культури ведення агробізнесу - агровиробники не розглядають агрострахування як невід'ємну його частину.

Окрім того слід зважати на те, що необхідність у страховому захисті у різних груп сільгоспвиробників суттєво різниться (рис. 5).

Рис. 5. Особливості страхового захисту для різних за розміром сільськогосподарських виробників

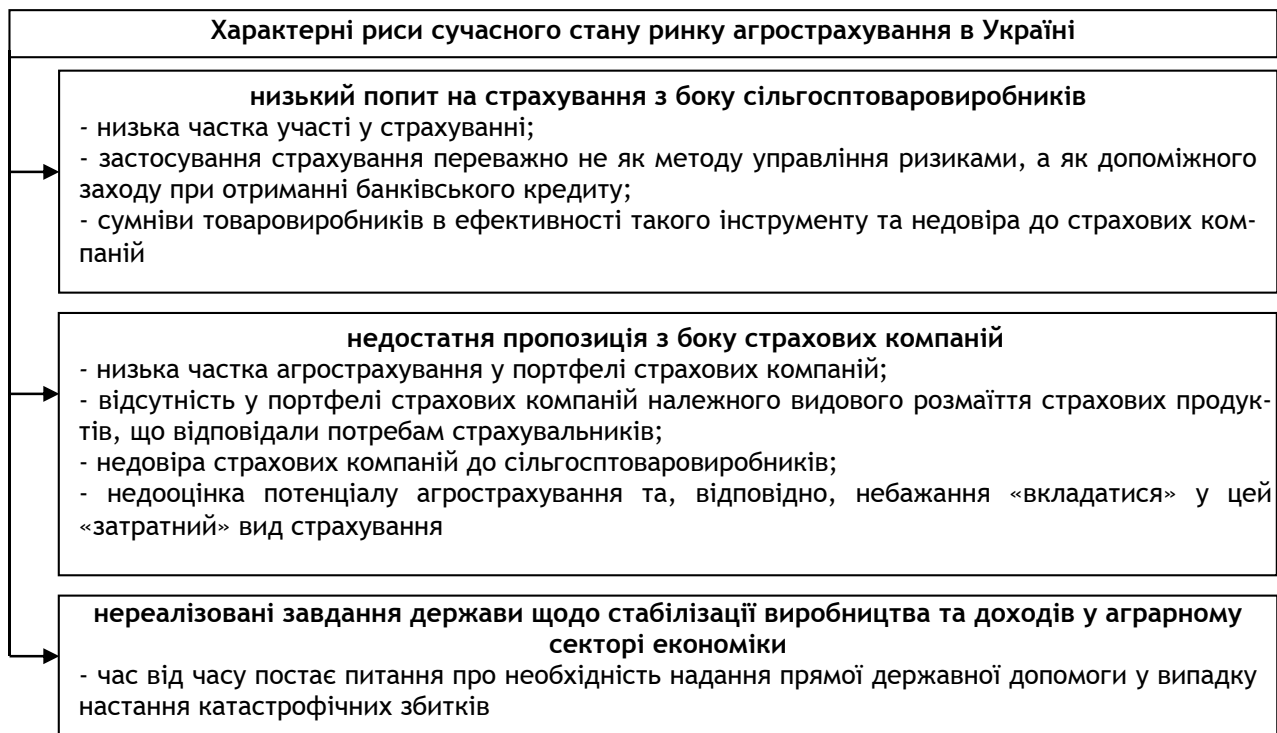
Джерело: Авторське узагальнення.

Агрохолдинги, в основному, працюють із землями в різних регіонах країни. І якщо в одній області виникли несприятливі обставини, що зумовили недобір урожаю, то за рахунок сприятливіших умов в іншій області, в якій наявні землі такого агрохолдингу, відбудеться компенсація втрачених доходів та забезпечиться вирівнювання доходу.

Натомість у переважній більшості сільгосппідприємств всі землі зосереджені в одному регіоні. І якщо сільгоспкультури в цьому регіоні зазнали впливу несприятли-

вих погодних умов, то їх власник втрачає значну частку врожаю та, відповідно, значну частину доходу.

Сучасний стан розвитку системи страхового захисту в аграрному секторі економіки України не відповідає її першочерговому завданню - бути ефективним механізмом управління ризиками в заданій галузі та забезпечувати стабільність виробництва і доходів сільгосптоваровиробників. Характерні риси сучасного стану ринку агрострахування узагальнено та відображено на рис. 6.

Рис. 6. Характерні риси сучасного стану розвитку вітчизняного ринку агостраховання

Джерело: Авторське узагальнення.

Таким чином, сучасний стан розвитку ринку агостраховання зумовлює потребу у формуванні системного підходу до його розбудови. Останній передбачає визначення та законодавче оформлення форм взаємодії

трьох головних учасників системи страхового захисту в аграрному секторі - сільгосптоваровиробників, страхових компаній та держави (табл.).

Особливості взаємодії учасників ринку агостраховання

Критерій	Страхові організації, їх об'єднання (у вигляді пулу)	Держава	Сільгосптоваровиробники
<i>Ключова роль</i>	Розробники та надавачі страхових послуг	Забезпечення стабілізації агровиробництва та доходів агровиробників	Користувачі страхових послуг
<i>Основні інтереси та проблеми</i>	Отримання прибутку від діяльності на аграрному ринку, однак їх можливості відносно отримання аналітичної інформації щодо функціонування ринку обмежені	Сприяння сталому розвитку аграрного сектору економіки в умовах обмеженості бюджетних ресурсів	Наявність страхового захисту, водночас зацікавлені у здешевленні вартості страхових продуктів та розширенні їх асортименту

Джерело: Авторське узагальнення.

Виходячи з того, що нині спостерігається певний брак довіри між аграрним та страховим сектором, держава має забезпечити консолідацію зусиль інших учасників та збалансування їх інтересів.

Ключова роль у системі агостраховання, на наше переконання, належить державі, яка повинна забезпечити умови для узгодження інтересів інших учасників системи та, відповідно, консолідацію їх зусиль.

З огляду на те, що аграрна галузь в Україні динамічно розвивається, агостраховання, як інструмент забезпечення стабільності доходів сільгосптоваровиробників, має хоча б частково відповідати такій динаміці.

У цьому контексті корисним може бути зарубіжний досвід стимулювання розвитку аграрного сегменту страхового ринку. Адже у більшості успішних в аграрному відношенні країн розвиток агостраховання комплексно підтримується державою, а агострахову-

вання розглядається як ключовий інструмент забезпечення стабільності аграрного сектору економіки в цілому. Без такої підтримки розвиток агрострахування, як правило, відбувається повільно та безсистемно.

У практиці різних країн застосовуються три основних моделі державного регулю-

вання розвитку системи страхового захисту в аграрному секторі економіки (рис. 7).

Модель приватно-державного партнерства, на нашу думку, найбільш збалансована - як з позиції державної підтримки агрострахування, так і забезпечення ефективної співпраці між державним та приватним сектором.

Рис. 7. Моделі державного регулювання розвитку системи страхового захисту в аграрному секторі економіки

Джерело: Авторське узагальнення.

Такий симбіоз дозволяє державі мінімізувати витрати на підтримку розвитку агрострахування та зосередитися на виконанні суто управлінських функцій, підтримуючи через механізм субсидування агрострахових премій виробництво пріоритетних видів сільгосппродукції. Залучення приватного сектору до реалізації відповідної програми державної підтримки забезпечує конкуренцію в сегменті агрострахування, підвищує відповідальність страховиків та посилює контроль за їх діяльністю. При цьому держава забезпечує формування законодавчого поля для розвитку системи агрострахування, здійснює регулювання діяльності страхових компаній та забезпечення максимально ефективного використання агрострахування як інструменту реалізації пріоритетів аграрної політики.

Нині в міжнародній практиці можна виділити п'ять моделей приватно-державного партнерства у сфері агрострахування (рис. 8).

Зарубіжний досвід агрострахування містить декілька моделей взаємодії учасників цього ринку, які формуються залежно від об'єктивних умов та наявних економічних традицій. Разом із тим, нині у світі все більше схиляються до адаптації досвіду тих країн, де на противагу прямій державній підтримці сільгоспвиробникам було запроваджено системну модель агрострахування з державною підтримкою. Наразі в Україні все ще відбувається процес пошуку оптимальної моделі агрострахування з огляду на стан розвитку заданого сегменту страхового ринку та наявні можливості держбюджету.

Моделі приватно-державного партнерства у сфері агрострахування
приватно-державне партнерство на паритетних засадах (США)
приватно-державне партнерство із домінуючою роллю держави (Канада, Ізраїль)
стимулювання розвитку агрострахування через страховий пул (Іспанія, Туреччина)
функціонування на ринку «єдиного» агростраховика (Австрія, Швейцарія)
приватно-державне партнерство із мінімальною участю держави (Німеччина)

Рис. 8. Моделі приватно-державного партнерства у сфері агрострахування, що застосовуються в міжнародній практиці

Джерело: Авторське узагальнення.

Подальша розбудова дієвої системи агрострахування в Україні повинна здійснюватися в рамках приватно-державного партнерства, що доведено позитивним міжнародним досвідом. При виборі оптимальної моделі здійснення агрострахування в рамках формування ефективного приватно-державного партнерства в Україні варто стимулювати створення об'єднань страховиків - страхових пулів. Ключовою особливістю зазначеної моделі є те, що страхування сільгосппродукції має залишитися добровільним, а системне покриття ризиків забезпечуватимуть приватні страхові компанії на основі солідарної відповідальності (співстрахування). Подібна модель вже тривалий час функціонує в Іспанії та Туреччині - при цьому, зокрема, в Іспанії страхується більш як дві третини фермерів, майже 90 % посівів сільгоспкультур та 70 % наявного поголів'я сільгосптварин.

Висновки. За результатами дослідження сформовано наступні висновки:

1. Ринок агрострахування в Україні все ще знаходиться на стадії становлення і представлений лише страхуванням сільгоспкультур (з домінуванням польових культур). Натомість система страхування сільгосптварин використовується як формальний інструмент для досягнення інших, не пов'язаних із страховим захистом, цілей.

2. На сьогодні ринок агрострахування функціонує в рамках відсутності належної державної підтримки та обмеженої пропозиції видової сукупності страхових продуктів. З останніх представлених лише класичні (традиційні) їх види з широко розгалуженою маркетинговою лінійкою, що останнім часом постійно удосконалюється та розширюється. Натомість інноваційні продуктивні пропозиції, які набули значного поширення в міжнародній практиці завдяки своїй простоті та доступності, зокрема по індексних та специфічних схемах страху-

вання, на вітчизняному ринку агрострахування практично не застосовуються.

3. Неврегульованим на законодавчому рівні залишається питання страхування за фактними контрактами (фактично Аграрний Фонд України самостійно визначає критерії цього страхування, а також здійснює відбір страхових компаній для співпраці). При цьому поки що вони утримують на собі суттєву частку агрострахового портфеля.

4. Характерними рисами сучасного стану розвитку вітчизняного ринку агрострахування є низький попит на страхові послуги - з однієї сторони; та недостатня пропозиція адаптованих та доступних страхових продуктів - з іншої; також нереалізованими залишаються завдання держави щодо стабілізації виробництва та доходів у аграрному секторі економіки України.

5. Подальша побудова ефективної та дієвої системи агрострахування в Україні повинна відбуватися в рамках приватно-державного партнерства, яка уособлює ефективне використання ресурсів держави та максимальне використання можливостей аграрного і страхового ринку. Формування ефективної моделі приватно-державного партнерства у сфері агрострахування доцільно здійснювати за рахунок стимулювання створення об'єднань страховиків та забезпеченням субсидування частини вартості страхових премій за рахунок ресурсів державної підтримки аграрної галузі.

Ринок аграрного страхування доводить свою життєздатність та потенціал для подальшого розвитку, водночас потребує розробки нової стратегії розвитку з максимальним урахуванням інтересів усіх його учасників: страхових організацій, їх об'єднань (у вигляді пулу); держави; сільгосптоваровиробників та допоміжних організацій.

Список бібліографічних посилань

1. Лупенко Ю. О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агро-економічної науки. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 6-10.
2. Навроцький С. А. Стан та тенденції розвитку сільськогосподарського страхування. *Наука й економіка*. 2012. № 1 (25). С. 61-68.
3. Носов В. В., Кошелева М. М., Котар О. К. Причины структурных изменений в динамике площади застрахованных культур. *Аграрный научный журнал*. 2015. № 12. С. 80-85.
4. Носов В. В., Котар О. К. Проблемы сельскохозяйственного страхования с государственной поддержкой. *Аграрный научный журнал*. 2012. № 8. С. 81-87.
5. Полчанов А. Ю. Агросстрахування як складова продовольчої безпеки держави. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2013. № 4. С. 48-57.
6. Прокопчук О. Т. Сучасний стан та тенденції розвитку системи страхування сільськогосподарських культур в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2017. Вип. 91. Ч. 2: Економічні науки. С. 86-100.
7. Сахно О. В. Агросстрахування в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 14-16.
8. Сахно О. В. Агросстрахування як інструмент управління ризиками в агропромисловому комплексі України. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 12-15.
9. Счастьлицева Л. В., Губанова Н. В. Оценка экономической эффективности действующей модели агросстрахования. *АПК: экономика, управление*. 2015. № 5. С. 55-62.
10. Тихонова А. В. Страхование в сельском хозяйстве: элемент защиты или очередной барьер на пути к успеху? *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2016. № 6. С. 41-46.
11. Улянич Ю. В., Прокопчук О. Т., Бечко В. П. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3 (153). С. 46-53.
12. Ahmed, O., Serra, T. Economic analysis of the introduction of agricultural revenue insurance contracts in Spain using statistical copulas. *Agricultural Economics*. 2014. Vol. 46, Issue 1. P. 69-79.
13. Ahsan, S. M., Ali, A. A., & Kurian, N. J. Toward a theory of agricultural insurance. *American Journal of Agricultural Economics*. 1982. Vol. 64, Issue 3. P. 510-529.
14. Bogale, A. Weather-indexed insurance: an elusive or achievable adaptation strategy to climate variability and change for smallholder farmers in Ethiopia. *Climate and Development*. 2015. Vol. 7, Issue 3. P. 246-256.
15. Enjolras, G., Sentis, P. Crop insurance policies and purchases in France. *Agricultural Economics*. 2011. Vol. 42, Issue 4. P. 475-486.
16. Finger, R., Lehmann, N. The influence of direct payments on farmers' hail insurance decisions. *Agricultural Economics*. 2012. Vol. 43, Issue 3. P. 343-354.
17. Fuchs, A., & Wolff, H. Concept and Unintended Consequences of Weather Index Insurance; The Case of Mexico. *American Journal of Agricultural Economics*. 2011. Vol. 93, Issue 2. P. 505-511.
18. Sarris, A. Weather index insurance for agricultural development: Introduction and overview. *Agricultural Economics*. 2013. Vol. 44, Issue 4-5. P. 381-384.
19. Shen, Z., Odening, M. Coping with systemic risk in index-based crop insurance. *Agricultural Economics*. 2013. Vol. 44, Issue 1, P. 1-13.
20. Shi, H., Jiang, Z. The efficiency of composite weather index insurance in hedging rice yield risk: evidence from China. *Agricultural Economics*. 2016. Vol. 47, Issue 3. P. 319-328.
21. Skees, J.R., Barnett, B.J., & Murphy, A.G. Creating insurance markets for natural disaster risk in lower income countries: The potential role for securitization. *Agricultural Finance Review*. 2008. Vol. 68. P. 151-167.
22. Streimikiene, D., Balezentis, T. & Krisciukaitiene, I. Benefit of the Doubt Model for Financial Risk Analysis of Lithuanian Family Farms. *Economics & Sociology*. 2016. Vol. 9, Issue 1. P. 60-68.
23. Panda, A. Climate Variability and the Role of Access to Crop Insurance as a Social Protection Measure: Insights from India. *Development Policy Review*. 2013. Vol. 31, Issue 2. P. 57-73.

References

1. Lupenko, Yu.O. (2014). Suchasnyi stan ta perspektyvy mizhnarodnoi intehratsii ahrrarohoho sektoru Ukrainy: zavdannia ahroekonomichnoi nauky [Current state and prospects of the international integration of the agrarian sector of Ukraine: the problem of agro-economic science]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 6-10 [In Ukrainian].
2. Navrotskyi, S.A. (2012). Stan ta tendentsii rozvytku silskohospodarskoho strakhuvannia [Status and trends of agricultural insurance development]. *Nauka y ekonomika*, 1 (25), pp. 61-68 [In Ukrainian].
3. Nosov, V.V., Kosheleva, M.M., & Kotar, O.K. (2015). Prichinyi strukturnykh izmeneniy v dinamike ploschadi zastrahovannykh kultur [Causes of structural changes in the dynamics of the area of insured crops]. *Agrarnyyi nauchnyy zhurnal*, 12, pp. 80-85 [In Russian].
4. Nosov, V.V. & Kotar, O.K. (2012). Problemyi sel'skohozyaystvennogo strahovaniya s gosudarstvennoy podderzhkoy [Problems of agricultural insurance with state support]. *Agrarnyyi nauchnyy zhurnal*, 8, pp. 81-87 [In Russian].
5. Polchanov, A.Yu. (2013). Ahrostrakhuvannia yak skladova prodovolchoi bezpeky derzhavy [Agro-insurance as a component of food security of the state]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhov-elno-ekonomichnoho universytetu*, 4, pp. 48-57 [In Ukrainian].
6. Prokopchuk, O.T. (2017). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku systemy strakhuvannia silskohospodarskykh kultur v Ukraini [Current state and trends of the development of the system of insurance of agricultural crops in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, 91, Part 2, *Ekonomichni nauky*, pp. 86-100 [In Ukrainian].
7. Sakhno, O.V. (2010). Ahrostrakhuvannia v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy [Agro-insurance in Ukraine: current state, problems, and prospects]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 14-16 [In Ukrainian].
8. Sakhno, O.V. (2010). Ahrostrakhuvannia yak instrument upravlinnia ryzykamy v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [Agro-insurance as a risk management tool in the agro-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 12-15 [In Ukrainian].
9. Schastlivtseva, L.V. & Gubanova, N.V. (2015). Otsenka ekonomicheskoy effektivnosti deystvuyushey modeli agrostrokhovaniya [Estimation of economic efficiency of the current model of agricultural insurance]. *APK: ekonomika, upravlenie*, 5, pp. 55-62 [In Russian].
10. Tihonova, A.V. (2016). Strahovanie v sel'skom hozyaystve: element zaschity ili ocherednoy barer na puti k uspehu? [Insurance in agriculture: an element of protection or another barrier to success?]. *Ekonomika sel'skohozyaystvennykh i pererabatyvayushchih predpriyatiy*, 6, pp. 41-46 [In Russian].
11. Ulianych, Yu.V., Prokopchuk, O.T., & Bechko, V.P. (2014). Osoblyvosti strakhuvannia ahrarykh ryzykiv u krainakh svitu [Peculiarities of agrarian risk insurance in countries of the world]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3 (153), pp. 46-53 [In Ukrainian].
12. Ahmed, O. & Serra, T. (2014). Economic analysis of the introduction of agricultural revenue insurance contracts in Spain using statistical copulas. *Agricultural Economics*, 46 (1), pp. 69-79 [In English].
13. Ahsan, S.M., Ali, A.A., & Kurian, N.J. (1982). Toward a theory of agricultural insurance. *American Journal of Agricultural Economics*, 64 (3), pp. 510-529 [In English].
14. Bogale, A. (2015). Weather-indexed insurance: an elusive or achievable adaptation strategy to climate variability and change for smallholder farmers in Ethiopia. *Climate and Development*, 7 (3), pp. 246-256 [In English].
15. Enjolras, G. & Sentis, P. (2011). Crop insurance policies and purchases in France. *Agricultural Economics*, 42 (4), pp. 475-486 [In English].
16. Finger, R. & Lehmann, N. (2012). The influence of direct payments on farmers' hail insurance decisions. *Agricultural Economics*, 43 (3), pp. 343-354 [In English].
17. Fuchs, A. & Wolff, H. (2011). Concept and unintended consequences of weather index insurance; the case of Mexico. *American Journal of Agricultural Economics*, 93(2), pp. 505-511 [In English].

18. Sarris, A. (2013). Weather index insurance for agricultural development: introduction and overview. *Agricultural Economics*, 44(4-5), pp. 381-384 [In English].
19. Shen, Z. & Odening, M. (2013). Coping with systemic risk in index-based crop insurance. *Agricultural Economics*, 44 (1), pp. 1-13 [In English].
20. Shi, H. & Jiang, Z. (2016). The efficiency of composite weather index insurance in hedging rice yield risk: evidence from China. *Agricultural Economics*, 47 (3), pp. 319-328 [In English].
21. Skees, J.R., Barnett, B.J., & Murphy, A.G. (2008). Creating insurance markets for natural disaster risk in lower income countries: the potential role for securitization. *Agricultural Finance Review*, 68, pp.151-167 [In English].
22. Streimikiene, D., Balezentis, T., & Krisciukaitiene, I. (2016). Benefit of the doubt model for financial risk analysis of Lithuanian family farms. *Economics & Sociology*, 9 (1), pp. 60-68 [In English].
23. Panda, A. (2013). Climate variability and the role of access to crop insurance as a social protection measure: insights from India. *Development Policy Review*, 31 (2), pp. 57-73 [In English].

Tulush L.D., Prokopchuk O.T. Agro-insurance market in Ukraine: trends and prospects

The purpose of the article is to assess the current trends in the agro-insurance market in Ukraine, summarize the reasons that hinder its effective functioning, and on this basis justify the directions and outline the prospects for further development of this segment of the insurance market.

Research methods. In the research process have been used the following general scientific methods: dialectical method for analysis of scientific papers of scholars on domestic and foreign issues of effective functioning of the agricultural insurance; method of empirical research for assessing the current state and development of the research object; historical for summarizing of stages of Ukrainian agricultural insurance market; tabular and graphical methods for systematizing and visual display of digital material; abstract and logical approach for summarizing of the research results and formulating the conclusions; scientific foresight for formation of development directions of the market of agro-insurance in Ukraine.

Research results. The structural features of construction of the agro-insurance market in Ukraine have been determined, its mono-component has been identified, considering that it is represented only by the system of insurance of agricultural crops and perennial plantations (with dominance of field crops). Instead, insurance of livestock is used to achieve other, non-insurance related goals. It has been established that state support for a development of the market of agro-insurance at this stage is declarative; in particular it negatively affects dynamics of its development in conditions of voluntary conclusion of insurance contracts and limited offer of a line of insurance products, which is represented only by classical (traditional) kinds. A tendency has been noted for an expansion of the range of insurance services for agricultural producers. It has been established that innovative product offers, which have become widespread in international practice due to their simplicity and accessibility, in particular in the context of index and specific insurance schemes, are practically not applied in the domestic market of agro-insurance, which forms a potential for its further development.

Elements of scientific novelty. The complex of reasons hindering development of the agro-insurance market in Ukraine has been summarized and features specific to this stage of the agrarian sector development have been systematized. The discrepancy between dynamics of the agrarian sector development and volume of agro-insurance in Ukraine has been revealed, as well as underdevelopment of insurance instruments in Ukraine as compared to the developed countries in the agricultural sector. It has been substantiated that the existing problems of development of the insurance market in Ukraine are primarily caused by the absence of clearly defined strategy for its development and the disregard of interests of all its participants.

Practical significance. On basis of the conducted research have been formed the development directions of the market of agro-insurance in Ukraine, among which has been defined the key direction namely further institutional development and stimulation of consolidation of participants' interests of this market. The research results can be used in process of further scientific research of the development principles of the agro-insurance market in Ukraine on basis of balancing the interests of all its participants, as well as in preparing program documents and legislative initiatives aimed at ensuring further development of the agro-insurance market in Ukraine. Tabl.: 1. Figs.: 8. Refs.: 23.

Keywords: agro-industrial complex; agricultural insurance; insurance protection; agricultural insurance market; insurance product; state support; insurance mechanism; types of insurance; insurance premium.

Tulush Leonid Dmytrovych - candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the department of financial-credit and tax policy, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: tulush@ukr.net

Prokopchuk Olena Todorivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of finance, banking, and insurance, Uman National University of Horticulture (1, Instytutska st., Uman, Cherkasy region)

E-mail: olena_prokopchuk@ukr.net

Тулуш Л.Д., Прокопчук Е.Т. Рынок агрострахования в Украине: тенденции и перспективы

Цель статьи - оценить современные тенденции рынка агрострахования в Украине, обобщить причины, препятствующие его эффективному функционированию, и на этой базе обосновать направления и определить перспективы дальнейшего развития данного сегмента страхового рынка.

Методика исследования. Общенаучные методы: диалектический метод познания - для анализа научных трудов ученых по отечественной и зарубежной проблематике эффективного функционирования рынка агрострахования; эмпирического исследования - в части оценки современного состояния и развития объекта исследования; исторический - для обобщения этапов становления украинского рынка агрострахования, табличный и графический - для систематизации и наглядного отображения цифрового материала; абстрактно-логический подход - при обобщении результатов исследования и формулировании выводов; научного предвидения - в части формирования направлений развития рынка агрострахования в Украине.

Результаты исследования. Определены структурные особенности построения рынка агрострахования в Украине, выявлено его моносооставность - учитывая то, что он представлен только системой страхования сельхозкультур и многолетних насаждений (с доминированием полевых культур). Страхование сельхозживотных ныне используется для достижения не связанных со страховой защитой целей. Установлено, что государственная поддержка развития рынка агрострахования на данном этапе носит декларативный характер - это негативно сказывается на динамике его развития в условиях добровольности заключения договоров страхования и ограниченного предложения линейки страховых продуктов, которая представлена только классическими (традиционными) их видами. Отмечена тенденция по расширению спектра страховых услуг для сельхозтоваропроизводителей. Установлено, что инновационные продуктовые предложения, которые получили широко распространения в международной практике благодаря своей простоте и доступности, в том числе по индексным и специфическим схемам страхования, на отечественном рынке агрострахования практически не применяются, что формирует потенциал для его дальнейшего развития.

Элементы научной новизны. Сделан обзор комплекса причин, сдерживающих развитие рынка агрострахования в Украине и систематизированы присущие ему специфические особенности, характерные для данного этапа развития аграрной отрасли. Выявлено несоответствие между динамиками развития аграрного сектора экономики и объемами агрострахования в Украине, а также отмечена неразвитость страхового инструментария в Украине по сравнению с развитыми в аграрном отношении странами. Обоснован вывод, что существующие проблемы развития рынка страхования в Украине обусловлены в первую очередь отсутствием четко очерченной стратегии его развития и неучитыванием интересов всех его участников.

Практическая значимость. На основе проведенного исследования сформированы направления развития рынка агрострахования в Украине, ключевыми среди которых определено дальнейшее его институциональное развитие и стимулирование консолидации интересов участников данного рынка. Результаты исследования могут быть использованы в процессе дальнейшей научной проработки основ развития рынка агрострахования в Украине на основе сбалансирования интересов всех его участников, а также при подготовке программных документов и законодательных инициатив, направленных на обеспечение дальнейшего развития рынка агрострахования в Украине. Табл.: 1. Илл.: 8. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс; агрострахование; страховая защита; рынок агрострахования, страховой продукт; государственная поддержка; страховой механизм; виды страхования; страховая премия.

Тулуш Леонид Дмитриевич - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующий отделом финансово-кредитной и налоговой политики, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: tulush@ukr.net

Прокопчук Елена Тодоровна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Уманский национальный университет садоводства (Черкасская обл., г. Умань, ул. Институтская, 1)

E-mail: olena_prokopchuk@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 07.08.2018 р.

Фахове рецензування: 20.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Тулуш Л. Д., Прокопчук О. Т. Ринок агрострахування в Україні: тенденції та перспективи. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 55 – 67.

*** Новини АПК

Уряд деталізував порядок використання коштів для підтримки галузі тваринництва

Під час засідання Кабінету Міністрів України було прийнято відповідні зміни щодо уточнення порядку використання коштів за бюджетною програмою 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» з метою ефективного використання коштів, передбачених у державному бюджеті на 2018 рік.

Зокрема, уточнено, що:

- відшкодування витрат, профінансованих за рахунок банківських кредитів здійснюватиметься без урахування ПДВ;
- період отримання кредитів починається із 2018 року;
- цільове використання за напрямом компенсації вартості об'єктів, профінансованих за рахунок банківських кредитів - відповідно до проектно-кошторисної документації, у тому числі обладнання;
- спеціальна бюджетна дотація за утримання корів надається суб'єктам господарювання, які є юридичними особами і власниками цих корів.

Завдяки внесеним змінам банки зможуть розробити уніфіковані кредитні продукти та активізувати роботу із сільгоспвиробниками для надання їм кредитних коштів під зазначені цілі у обсязі 4 300 млн гривень.

Також буде забезпечено створення рівних умов для можливості отримання державної підтримки сільгосптоваровиробниками (як для тих, хто купує українську спермопродукцію так, і для тих, хто купує сперму іноземного походження).

Прес-служба Мінагрополітики

В.М. МИКИТЮК, доктор економічних наук, професор
С.В. ЧУГАЄВСЬКА, кандидат економічних наук

Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти

Мета статті - проаналізувати показники, що характеризують процес адаптації підприємств молокопродуктового підкомплексу до міжнародних стандартів якості й безпечності харчової продукції, визначити на цій основі пріоритетні напрями розвитку галузі.

Методика дослідження. Використано такі методи: аналізу і синтезу - при дослідженні показників обсягів виробництва молока за категоріями господарств та динаміки товарної молочної продукції; монографічний - при дослідженні інституціональних аспектів адаптаційних процесів в аграрному виробництві та переробній промисловості; розрахунково-статистичний - під час визначення зведених, середніх, структурних індикаторів процесу адаптації галузі до міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Досліджено нормативно-правове забезпечення державного контролю якості та безпечності молочної продукції в Україні. Проаналізовано показники сучасного стану гатунковості молочної сировини, структуру виробництва молока за групами товаровиробників. Встановлено, що нестача сировини на тлі економічної кризи в державі має негативний вплив на зменшення обсягів виробництва молочної продукції. Виявлено рівень адаптованості для операторів молочного ринку відповідно до державних та світових стандартів якості харчової продукції.

Елементи наукової новизни. Запропоновано індикатор адаптованості вітчизняних виробників молокопродуктового підкомплексу до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції. Проаналізовано сучасний стан рівня адаптації виробників молочної сировини та готової молокопродукції до європейських стандартів.

Практична значущість. Опрацьовано ряд практичних рекомендацій щодо вирішення проблеми низької адаптованості господарств приватного сектора щодо покращення якості сирого молока. Доведено, що важлива роль у даному процесі має бути покладена на створення і розвиток уже існуючих молочних кооперативів на базі об'єднаних територіальних громад із залученням цільових державних програм та інвестицій. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: молочна сировина; готова продукція; якість; безпечність; рівень адаптованості.

Микитюк Валерій Мар'янович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналізу і статистики ім. І. В. Поповича, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий Бульвар, 7)
E-mail: valeriy19531953@ukr.net

Чугаєвська Світлана Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри аналізу і статистики ім. І. В. Поповича, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий Бульвар, 7)
E-mail: schugaevskaya@ukr.net

Постановка проблеми. Упродовж останніх років українська економіка повільно підвищується технічне та технологічне забезпечення молочної галузі, що стримує вихід українських підприємств на світовий ринок. Крім того, відбувається істотно повільне узгодження національних стандартів регламентації молочної продукції зі світовими. Спостерігається певна різниця між вітчизняними та світовими (європейськими) стандартами. Зокрема, у

державних стандартах України (ДСТУ) чітко сформульовано вимоги до якості та безпечності кожної групи товарів, тоді як світові (європейські) стандарти зазначають методи визначення вмісту певних речовин та хіміко-біологічні властивості молочної продукції. В умовах посилення конкуренції на ринку молочної продукції невирішеною залишається проблема адаптації вітчизняних підприємств до міжнародних стандартів, яка має гарантувати на всіх етапах виробничого ланцюга послідовність дотримання вимог

щодо процесу виробництва, реалізації та гарантування якості й безпечності продукції, яка виготовляється для внутрішнього і зовнішнього ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки та гармонізації якості і відповідності продукції тваринництва світовим та європейським нормам присвячено значну кількість наукових праць як вітчизняних, так й іноземних науковців. Зокрема, М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та інші автори наголошують на необхідності державної підтримки підприємств молочного підкомплексу України [1]. Я.М. Гадзало, Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, І.Ф. Грабчук, В.В. Бугайчук та інші дослідники вказують на істотні проблеми у формуванні сировинної бази підприємств харчової промисловості [12, с. 108-110; 2, с. 105-118]. Д.Ф. Крисанов зауважує, що з початком євроінтеграційних перетворень у державі перед вітчизняними товаровиробниками постало завдання гармонізації національних стандартів до світових аналогів [4, с. 60-65]. Однак практичне застосування існуючих методик оцінки якості продукції не завжди повною мірою враховує сучасні європейські та міжнародні вимоги, що, передусім, зумовлює низьку конкурентоспроможність вітчизняного молока та продуктів його переробки на світовому ринку.

Мета дослідження - проаналізувати показники, що характеризують процес адаптації підприємств молокопродуктового підкомплексу до міжнародних стандартів якості й безпечності харчової продукції, визначити на цій основі пріоритетні напрями розвитку галузі. Інформаційною базою для вивчення проблем адаптації вітчизняних операторів молочного ринку є нормативно-правові акти України та ЄС, статистична інформація Держстату та матеріали електронних запитів у Держпродспоживслужби України.

Виклад основних результатів дослідження. Наявність істотних відмінностей між вітчизняними стандартами якості продуктів харчування і нормативами, ухваленими у країнах Євросоюзу, США, Канаді, Японії, Нідерландів тощо, стримують процес євроінтеграційного розвитку української економіки. Нині більшість країн світу визнають проблему якості та безпеки продовольчих товарів однією із найважливіших.

Використання таких нормативів є обов'язковим для всіх підприємств-вироб-

ників у країнах ЄС. Санітарно-біологічні вимоги щодо вмісту шкідливих речовин у молоці та продуктах його переробки сформульовано у Codex Alimentarius та Директивах (Регламентах) ЄС. Codex Alimentarius - збірник міжнародно схвалених і поданих в однаковому вигляді стандартів на харчові продукти, розроблених під егідою FAO (Продовольчої та сільськогосподарської організації при ООН) та ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я при ООН). Ці стандарти спрямовано на захист здоров'я споживачів і гарантування доброчесної практики у торгівлі. Як правило, на засіданнях комісії кодексу основними темами міжнародних обговорень стають сучасні біотехнології, вміст у готовій до споживання продукції пестицидів, харчових добавок, барвників, забруднюючих речовин тощо [16].

Система керування безпекою харчових продуктів HACCP (англ. - Hazard Analysis and Critical Control Points) - надійний спосіб захистити споживачів. Дана сертифікація гарантує безпечність продукції на всьому шляху харчового ланцюга - від виробників сировини до кінцевих споживачів, адже дає змогу виявити всі критичні моменти, вплинути на безпечність кінцевого продукту, усунути їх і постійно контролювати.

Ця система має різні види контролю зі зберігання та доставки продукції, наприклад: контроль вологості, температури, терміну зберігання, гігієни, доступу шкідників, транспортування, реалізації тощо. Відповідно до положень Регламентів Європейського парламенту та Ради ЄС № 852/2004, 253/2004, 254/2005 від 29 квітня 2004 р. щодо дотримання санітарно-гігієнічних правил виробництва молочної сировини, готової молочної продукції, її транспортування, зберігання та реалізації споживачам, перед підприємствами ЄС усіх етапів виробничого ланцюга було поставлено завдання обов'язкового впровадження і ліцензування за системою HACCP до 1 січня 2006 р. [18-20]. Ця система нині успішно діє і визнається у всіх розвинутих країнах світу, оскільки вона гарантує внутрішні та зовнішні переваги для підприємств будь-якої галузі економіки, зокрема і підприємств молокопродуктового підкомплексу.

Основними законодавчими актами у сфері виробництва харчових продуктів в Україні є Закони «Про молоко і молочні продукти» та «Про якість і безпеку харчових продуктів

і продовольчої сировини», які встановлюють правові засади забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини для здоров'я населення, регулюють відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) і споживачами під час розробки, виробництва, ввезення на митну територію України, закупівлі, постачання, зберігання, транспортування, реалізації, використання, споживання та утилізації харчових продуктів і продовольчої сировини [9, 11]. Однак, незважаючи на внесені до них зміни у 2002-2003 рр., окремі положення Законів наразі є застарілими та не відповідають існуючій в ЄС практиці продовольчого права. Значним кроком у напрямі впровадження міжнародних стандартів якості молокопродукції в Україні став Закон «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 22.07.2014 р. [10]. У ньому зазначається, що великі підприємства з виробництва молочної продукції тобто такої, у складі якої є необроблені компоненти тваринного походження, мають запровадити систему НАССР до 20 вересня 2017 р., а малі молокопереробні підприємства - до 20 вересня 2019 р.

Впровадження НАССР на молочних підприємствах - це доволі тривалий процес, який стосується усіх служб і персоналу підприємства. Він не обмежується тільки роз-

робкою документації та наведенням елементарного порядку на виробництві. Важливо, щоб усі учасники виробничого процесу - від закупівлі молочної сировини до кінцевого споживача були свідомі, діяли прозоро і відповідально. Контроль за виконанням даних міжнародних стандартів якості покладено на Держпродспоживслужбу, яка відтепер контролює ветеринарні та фітосанітарні заходи у регіонах держави, є своєрідним містком для підтримання інтересів споживачів і виробників, перевіряє дотримання санітарно-епідеміологічних норм на виробництві та ціни на готову молокопродукцію [7]. Кожний учасник ринку, в тому числі і споживачі, відповідно до нових законодавчих актів, з цього моменту мають право вимагати від Держпродспоживслужби здійснення перевірки діяльності іншого учасника (оператора) ринку, проведення лабораторно-клінічних досліджень його продукції відповідно до нормативів сертифіката. У свою чергу молочні підприємства несуть відповідальність за виготовлення якісної та безпечної для здоров'я нації молокопродукції на всіх етапах виробничого циклу: заготівля молочної сировини - зберігання і доставка сировини в охолодженому вигляді на місце промислової переробки - виробництво молокопродукції - доставка і реалізація готової до споживання молочної продукції - споживач (рис. 1).

Рис. 1. Виробничий цикл для молокопродукції відповідно до НАССР

Джерело: Власні розробки авторів та матеріали нормативної бази Мінагрополітики України [8].

З огляду на необхідність Державної стандартизації, ще у 2003 р. було ухвалено ДСТУ 4161-2003 «Система управління безпекою харчових продуктів. Вимоги». Цей стандарт встановлює загальні положення та вимоги

до системи управління безпекою харчової продукції на основі концепції НАССР. За цією системою на підприємствах молочної галузі здійснюється аналіз усіх етапів технологічного процесу з погляду санітарної безпеки

та контролю виробництва, внаслідок чого виявляються «критичні місця», на яких може виникнути ризик зниження безпеки виготовлення харчових продуктів [13, 17].

З 1 липня 2018 р. заплановано набуття чинності нового Державного стандарту України ДСТУ 3662:20. «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови», який є більш наближеним до світової та європейської практики контролю за якістю молочної сировини. Зокрема зазначено, що молоко II ґатунку не буде належати відтепер до продуктів промислової переробки, та відповідно, не закуплятися на селі і у перспективі поставлено завдання заготівель молочними підприємствами (food business operators) лише молока екстра класу [7]. Таким чином, на Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство охорони здо-

ров'я України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України покладаються стратегічні завдання щодо розробки державної політики у сфері адаптації вітчизняних підприємств молокопродуктового підкомплексу до міжнародних стандартів якості та безпечності продукції, а на Держпродспоживслужбу України - реалізація цієї політики [5].

Процес впровадження нових стандартів якості молочної продукції пов'язаний також із необхідністю удосконалення організації заготівельної роботи підприємств молокопереробної сфери. Значний відсоток молочної сировини для подальшої промислової переробки на підприємства надходить з приватного сектору, де показники якості молока є відчутно нижчими (табл. 1).

1. Динаміка обсягів закупівлі молочної сировини для промислової переробки в Україні у 2010-2017 рр.

Рік	Закуплено молока на промислову переробку, тис. т	У тому числі		Частка кожного оператора ринку, %	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення	сільськогосподарські підприємства	господарства населення
2010	4737,2	2193,0	2544,2	46,3	53,7
2013	4545,3	2721,3	1824,0	59,9	40,1
2014	4617,0	2880,0	1737,0	61,1	38,9
2015	4089,8	2743,7	1346,1	67,1	32,9
2016	3709,7	2511,9	1197,8	67,7	32,3
2017	3927,8	2688,5	1239,3	68,4	31,6
Відхилення 2017 р. до 2010 р., %	82,9	122,6	48,7	-	-

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [6, 14].

Зокрема, за даними Державної служби статистики України, динаміка обсягів промислових закупівель молочної сировини вітчизняними переробними підприємствами має негативний характер і тенденцію до зменшення, що зумовлено значним дефіцитом на сировинному ринку, зменшенням поголів'я великої рогатої худоби та необґрунтовано низькими закупівельними цінами на молоко [4, с. 226]. У 2017 р. обсяги заготовленої молочної сировини становили 3927,8 тис. т, що на 809,4 тис. т (або 17,1%) менше від аналогічного показника 2010 р. Поряд із поліпшенням налагоджених заготівельних процесів у господарствах суспільного сектору, де названий вище показник за аналізований період збільшився від 2193,0 до 2688,5 тис. т (22,6%), відбувається зменшення обсягів заготівель молочної сировини від господарств

приватного сектору. За досліджуваний період даний показник зменшився від 2544,2 до 1239,3 тис. т, тобто майже вдвічі. Частка сільськогосподарських підприємств на сировинному молочному ринку в 2017 р. становила 68,4%, водночас, особисті селянські господарства забезпечили молокопереробну галузь сировиною майже на третину. Щодо якості молочної сировини, то слід зауважити, що у господарствах суспільного сектору значна частка у 2017 р. припадала на молоко вищого (36,7%) та I ґатунку (37,9%) (табл. 2).

Від господарств приватного сектору в основному надходить молоко II ґатунку (87,2%), яке відповідно до нового державного стандарту якості продуктів харчування взагалі заборонено використовувати для виготовлення продукції, де виробничий процес не передбачає глибокої термічної пере-

робки (молоко, сметана, кефір, йогурт і т.д.). Така заборона у подальшому може призвести до зменшення закупівель молочної сировини, недовантаження виробничих

потужностей вітчизняних підприємств, зниження доходів сільського населення і, як наслідок, до чергового підвищення цін на харчові продукти.

2. Якість молока коров'ячого незбираного, закупленого для промислової переробки в Україні у 2015-2017 рр.

Показник	Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Маса молока коров'ячого сирого, тис. т:						
у натуральному виразі	2286,9	2575,5	2533,1	1311,5	1161,4	1199,8
у перерахунку на молоко базисної жирності	2412,8	2511,9	2688,4	1346,1	1197,7	1239,3
У % за ґатунками:						
- екстра	10,3	14,6	16,4	-	-	0,1
- вищий ґатунок	35,2	36,7	36,7	0,1	0,1	0,1
- I ґатунок	42,0	49,6	37,9	8,8	9,0	8,9
- II ґатунок	4,7	6,4	8,7	86,4	85,8	87,2
- неґатункове	0,2	0,3	0,3	4,7	5,1	3,7
Рівень адаптованості молочної сировини, %:	95,1	93,3	91,0	8,9	9,1	9,1
- до Державного стандарту ДСТУ 3662:20						
- до міжнародних стандартів ЄС	10,3	14,6	16,4	-	-	0,1

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [6, 14, 15].

Основними хіміко-технологічними індикаторами якості молока від сільськогосподарських товаровиробників є кількість мікроорганізмів та кількість соматичних клітин. Саме вони встановлюють межі для визна-

чення ґатунковості молочної сировини, що є визначальним фактором її ціни на ринку. Зокрема, відповідно до нового державного стандарту ДСТУ 3662:20 встановлено їх критеріальні значення, які показано у табл. 3.

3. Критеріальні значення індикаторів якості молока за ДСТУ 3662:20

ґатунок	Кількість мікроорганізмів, тис. КУО/см ³	Кількість соматичних клітин, тис./см ³
Екстра	< 100	<400
Вищий ґатунок	<300	<400
I ґатунок	<500	<600
II ґатунок	<3000	<800

Джерело: Адаптовано за даними [7].

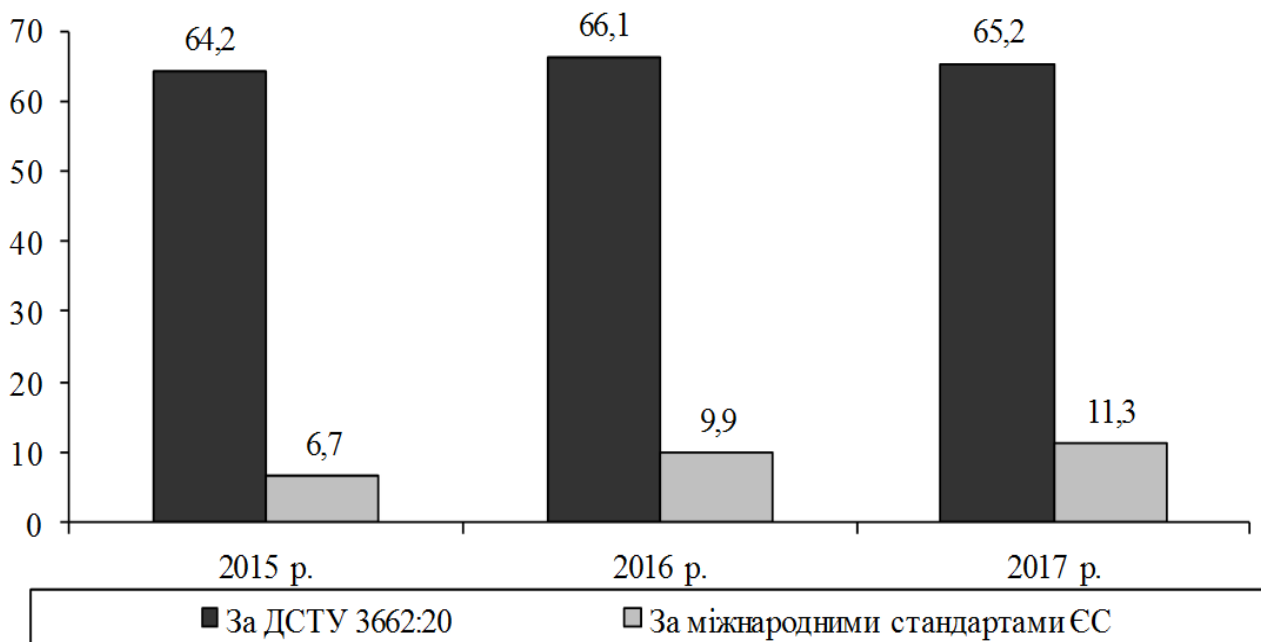
Для характеристики відповідності якості молочної сировини державним та міжнародним стандартам вважаємо за доцільне застосування рівня адаптованості сільськогосподарських товаровиробників до сучасних стандартів якості продукції. Цей показник дає змогу визначати у відсотковому вираженні ступінь готовності кожного оператора молочного ринку до відповідної стандартизації за формулою:

$$K_{ao}(\%) = \frac{\sum_{i=1}^n W_i(\%) M_i}{\sum_{i=1}^n M_i} * 100\%$$

де $W_i(\%)$ - частка молочної сировини відповідної якості (ґатунку) по кожному оператору на ринку; M_i - маса молока по кожному

ґатунку, який є прийнятним у чинному стандарті.

За даною формулою було розраховано, що відповідно до нового ДСТУ 3662:20 у 2017 р. рівень адаптованості для сільськогосподарських виробників молока становить 91%, тоді як для господарств приватного сектору лише 9,1%. Такі низькі показники для особистих селянських господарств пов'язані із низькою гігієною у селян при доїнні та відсутністю доїльних апаратів. Щодо рівня адаптованості операторів молочного ринку відповідно до міжнародних стандартів, то ситуація взагалі невтішна - 16,4% для сільськогосподарських підприємств та 0,1% - для господарств населення. Середні значення рівня адаптованості по галузі наведено на рис. 2.

Рис. 2. Рівень адаптованості сільськогосподарських виробників до державних і міжнародних стандартів якості та безпечності молочної продукції, %

Джерело: Власні розробки авторів.

За результатами дослідження встановлено, що у 2017 р. 65,2% виробленої молочної сировини відповідало новому Держстандарту України як за складом, так і за бактеріальною безпекою, а відповідно до європейських стандартів лише - 11,3% молока. Вбачаємо один із можливих шляхів вирішення даної проблеми - поширення консультаційних послуг серед населення на базі об'єднаних селищних територіальних громад щодо необхідності впровадження машинного доїння корів у приватному секторі, подальше створення молочних кооперативів із можливістю закупівлі необхідного технічного обладнання завдяки цільовим державним програмам. Такі заходи у майбутньому сприятимуть значному підвищенню показників молочної сировини, що надходить від приватного сектору.

Розроблення стандартів має сприяти гармонізації існуючих в Україні вимог до молочних продуктів із вимогами СOT та ЄС. Упровадження стандартів, що розробляються, мають важливе значення не лише для підприємств молочної галузі, торговельних мереж, але й для інших галузей харчової промисловості, які несуть відповідальність за процеси зберігання і транспортування молочних продуктів. Наразі експерти харчового ринку стверджують, що 60-70% підприємств молокопереробної галузі вже працюють за системою HACCP та стандартами ISO

[17]. У цілому це сприяє розв'язанню таких пріоритетних завдань вітчизняного аграрного сектору економіки: безпечність продукції для життя та здоров'я населення; раціональне пакування, зберігання і транспортування молокопродуктів; підвищення якості продукції завдяки чітко визначеним вимогам до основних показників їх безпеки.

Висновки. Щодо адаптації сучасної системи якості й безпечності продуктів молочної галузі та безпосередньо сировини, з якої вони виробляються, зі світовою (європейською системою), слід зазначити, що у даному контексті гарантії якості та безпечності молочної продукції повинні бути спрямовані на такі першочергові заходи: розробку і запровадження стандартів якості та безпечності сировини і основних видів харчових продуктів, їх гармонізацію з міжнародною (європейською) системою стандартизації; забезпечення відповідальності виробників за дотримання заявлених у сертифікатах показників якості та безпечності реальним значенням способом стимулювання необхідності введення міжнародних систем контролю якості (ISO, HACCP); подальшу цілеспрямовану підтримку держави щодо створення високотехнологічних виробництв із метою дотримання технологічних режимів при виробництві харчової продукції тваринного походження; розвиток виробництва комбікормів, що потребує запровадження системи

комплексного контролю за вмістом забруднювачів кожної ланки кормового ланцюга, оскільки саме ця галузь є головною для ви-

робництва високоякісних молочних продуктів, а база кормової сировини - зв'язною ланкою переробних підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук та ін. ; за ред. М. В. Присяжнюка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 1008 с.
2. Грабчук І. Ф., Бугайчук В. В. Забезпечення сільськогосподарською сировиною підприємств харчової промисловості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 22. С. 98-119.
3. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та прав споживачів: офіційний сайт. URL: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Pro_Sluzhbu/15/ (дата звернення: 15.05.2018 р.).
4. Крисанов Д. Ф. Інтеграція агрохарчового сектору України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу : монографія. Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2016. 368 с.
5. Микитюк В. М., Микитюк Д. В. Гармонізація стандартів якості і безпечності м'ясо-молочної продукції зі світовими та європейськими нормами. *Соціально-економічні проблеми аграрного розвитку регіонів*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (16 травня 2017 р.) Житомир : ЖНАЕУ, 2017. С. 3-13.
6. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства у 2016 р.: стат. бюл. Київ : Держ. служба статистики України, 2016. 31 с.
7. Опанасюк М. Нові ДСТУ для сирого молока можуть почати діяти в Україні з 01.07.2018. URL: <https://www.linkedin.com/pulse> (дата звернення: 26.06.2018 р.).
8. Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (HACCP): наказ Мінагрополітики України від 01.10.2012 р. № 590. URL : http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1575%3A-01102012-590-8&catid=122%3A2015-09-15-07-01-23&lang=uk (дата звернення: 26.06.2018 р.).
9. Про молоко і молочні продукти: Закон України від 30.11.2006 р. URL : <https://www.unian.ua/consumers/206539-zakon-ukrajini-pro-moloko-ta-molochni-produkti.html> (дата звернення: 26.06.2018 р.).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України від 22.07.2014 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-18/paran169%169> (дата звернення: 26.06.2018 р.).
11. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини : Закон України від 23.12.1997 р. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/ed20030611> (дата звернення: 26.06.2018 р.).
12. Розвиток економіки сільського господарства в 2011-2015 рр. / Я. М. Гадзало, Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
13. Системи управління безпечністю харчових продуктів / Управління безпечністю харчових продуктів на основі принципів HACCP. URL :<http://khsms.com/primaryactivity/controlsystems/about/type/products/id/47/lang/ua> (дата звернення: 26.06.2018 р.).
14. Сільське господарство України - 2016: стат. зб. Київ: Держ. служба статистики України, 2017. 246 с.
15. Сільське, лісове та рибне господарство. *Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2018 р.).
16. Codex Alimentarius. *Міжнародні стандарти харчових продуктів*. URL: <http://www.fao.org/fao-who-codex-alimentarius/ru/> (дата звернення: 20.06.2018 р.).
17. Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy / M. Kobets, V. Artushin, O. Sikachyna et al. *Economics and Rural Development*. 2011. N 1. P. 7-17.

References

1. Prysiazhniuk, M.V., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., et al. (2011). *Ahrarnyj sektor Ukrainy (stan i perspektivy rozvytku [Agrarian sector of Ukraine's economy (state and prospects of development)]*. M.V. Prysiazhniuk (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
2. Hrabchuk, I.F., & Buhaichuk, V.V. (2018). *Zabezpechennia silskohospodarskoiu syrovynoiu pidpryyemstv kharchovoi promyslovosti [Provision of agricultural raw materials of food industry enterprises]*. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 22, pp. 98-119 [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta prav spozhyvachiv [State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Rights]. Retrieved from: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Pro_Sluzhbu/15/ [In Ukrainian].
4. Krysanov, D.F. (2016). *Intehratsiia ahrokharchovoho sektora Ukrainy v yedyniy normatyvnyi prostir Yevropeiskoho Soiuzu : monohrafiia [Integration of agro-food sector of Ukraine into a single regulatory environment of European Union: monograph]*. Kyiv: Instytut Ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy [In Ukrainian].
5. Mykytiuk, V.M., & Mykytiuk, D.V. (2017). *Harmonizatsiia standartiv yakosti i bezpechnosti miaso-molochnoi produktsii zi svitovymi ta yevropeiskymi normamy [Harmonization of quality standards and safety of meat and dairy products with world and European norms]*. *Sotsialno-ekonomichni problemy ahrarynoho rozvytku rehioniv : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii vid 16.05.2017 r.* (pp. 3-13). Zhytomyr: ZNAEU [In Ukrainian].
6. Prokopenko, I.M. (Ed.) (2016). *Nadkhodzhenia produktsii tvarynnystva na pererobni pidpryyemstva u 2016 r.: stat. biul. [Acquisition of livestock products toprocessing enterprises in 2016: stat. bullet.]*. Kyiv: Derzhavna svuzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
7. Opanasiuk, M. (2018). *Novi DSTU dlia syroho moloka mozhut pochaty diaty v Ukraini z 01.07.2018 [New DSTUs for dairy raw materials may start operating in Ukraine from 01.07.2018]*. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse> [In Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Vymoh shchodo rozrobky, vprovadzhenia ta zastosuvannia postiino diuuchykh protsedur, zasnovanykh na pryntsyakh Systemy upravlinnia bezpechnistiu kharchovykh produktiv (HACCP): nakaz Minahropolityky Ukrainy vid 01.10.2012 r. #590 [On approval of the Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP): Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine from 1.10.2012 No. 590]. *Ukrmetrteststandart*. Retrieved from: http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1575%3A-01102012-590-8&catid=122%3A2015-09-15-07-01-23&lang=uk [In Ukrainian].
9. Pro moloko i molochni produkty : Zakon Ukrainy vid 30.11.2006 r. # 402-V [On milk and dairy products: Law of Ukraine from 30.10.2006 No.402-V]. *Unian*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/consumers/206539-zakon-ukrajini-pro-moloko-ta-molochni-produkti.html> [In Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy from 22.07.2014 # 1602-VII [On amending certain legislative acts of Ukraine on food products: Law of Ukraine from 22.07.2014 No. 1602-VII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. *VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
11. Pro yakist i bezpeku kharchovykh produktiv i prodovolchoi syrovyny : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 r. # 771/97-BP [On the quality and safety of food stuff products and food raw materials: Law of Ukraine from 23.12.1997 No. 771/97-BP]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. *VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/ed20030611> [In Ukrainian].

18. Regulation (EC) No 852/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the hygiene of food stuffs. EUR-Lex. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0852R%2801%29> (дата звернення: 20.06.2018 р.).

19. Regulation (EC) No 853/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the hygiene of food stuffs. EUR-Lex. URL : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:139:0055:0205:en:PDF> (дата звернення: 20.06.2018 р.).

20. Regulation (EC) No 854/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the hygiene of food stuffs. EUR-Lex. URL : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:226:0083:0127:EN:PDF> (дата звернення: 20.06.2018 р.).

12. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva v 2011-2015 [Development of economy of agriculture in 2011-2015]*. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].

13. Upravlinnia bezpechnosti kharchovykh produktiv na osnovi pryntsyviv HACCP [Food safety management based on HACCP principles]. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Retrieved from: <http://khsms.com/primaryactivity/controlsystems/about/type/products/id/47/lang/ua> [In Ukrainian].

14. Prokopenko, I.M. (Ed.) (2017). *Silke hospodarstvo Ukrainy - 2016: stat. zb. [Agriculture of Ukraine - 2016: stat. collection]*. Kyiv: Derzhavna svuzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

15. Nadkhodzhennia produktiv tvarynyntstva na pererobni pidpriemstva [Acquisition of livestock products to processing enterprises]. State Statistical Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

16. Mizhnarodni standarty kharchovykh produktiv [International food standards]. Food and Agricultural Organization of the United Nations. Retrieved from: <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/ru/> [in Ukrainian].

17. Kobets, M., Artushin, V., Sikachyna, O., & Pugachov, M. (2011). Impacts of the global financial and economic crisis upon the agro-fud sector of Ukraine's economy. *Economics and Rural Development*, 1, pp. 7-17 [In English].

18. On the hygiene of food stuffs: Regulation (EC) of the European Parliament and of the Council from 29.04.2004 No. 852/2004. EUR-Lex. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0852R%2801%29> [In English].

19. On the hygiene of food stuffs: Regulation (EC) of the European Parliament and of the Council from 29.04.2004 No. 853/2004. EUR-Lex. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:139:0055:0205:en:PDF> [in English].

20. On the hygiene of food stuffs: Regulation (EC) of the European Parliament and of the Council from 29.04.2004 No. 854/2004. EUR-Lex. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:226:0083:0127:EN:PDF> [in English].

Mykytiuk V.M., Chuhaievsk S.V. Adaptation of enterprises of the dairy product subcomplex of Ukraine to the international standards of quality and safety of food: normative-legal and statistical aspects

The purpose of the article is to analyze indicators of adaptation of enterprises of dairy product subcomplex to the international quality and safety standards of food and determinate the priority directions of industry's development on this basis.

Research methods. In the research process the following methods have been used: analysis and synthesis for study of milk production indicators by categories of enterprises and dynamics of commodity products; monographic for study of institutional aspects of processes of adaptation in agrarian production and processing industry; calculation and statistical for determining the consolidated, average, structural indicators of adaptation of the industry to international standards.

Research results. Authors have studied the regulatory and legal framework of state control over the quality and safety of dairy products in Ukraine. The indicators of current state of quality of raw dairy materials, structure of milk production by groups of commodity producers have been analyzed. It has been emphasised that the lack of raw materials in context of the economic crisis in the country has a negative impact on the reduction of dairy products. The level of adaptability of dairy market producers according to national and world's food quality standards has been developed and defined.

Elements of scientific novelty. The level of adaptability of domestic producers of dairy product subcomplex to the international standards of quality and safety of food products has been offered. The present level of adaptation of producers of raw dairy materials and dairy products according to the European standards has been analyzed.

Practical significance. A number of practical recommendations for solving the problem of private households' low adaptability in improving the quality of raw dairy materials have been developed. It has been proved that an important role in this process should be assigned to the creation and development of existing dairy cooperatives based on united territorial communities with the involvement of targeted state programs and investments. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 20.

Keywords: raw milk; final products; quality; safety; level of adaptability.

Mykytiuk Valerii Marianovych - doctor of economic sciences, professor, head of department of analysis and statistics named after I.V. Popovych, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)

E-mail: valeriy19531953@ukr.net

Chuhaievsk Svitlana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of department of analysis and statistics named after I.V. Popovych, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)

E-mail: schugaevskaya@ukr.net

Микитюк В.М., Чугаевская С.В. Адаптация предприятий молокопродуктового подкомплекса Украины к международным стандартам качества и безопасности пищевой продукции: нормативно-правовые и статистические аспекты

Цель статьи - проанализировать показатели, характеризующие процесс адаптации предприятий молокопродуктового подкомплекса к международным стандартам качества и безопасности пищевой продукции, определить на этой основе приоритетные направления развития отрасли.

Методика исследования. Используются следующие методы: анализа и синтеза - при исследовании показателей объемов производства молока по категориям хозяйств и динамики товарной молочной продукции; монографический - при исследовании институциональных аспектов адаптационных процессов в аграрном производстве и перерабатывающей промышленности, расчетно-статистический - при определении сводных, средних, структурных индикаторов процесса адаптации отрасли к международным стандартам.

Результаты исследования. Исследовано нормативно-правовое обеспечение государственного контроля качества и безопасности молочной продукции в Украине. Проанализированы показатели современного состояния сортности молочного сырья, структура производства молока по группам товаропроизводителей. Определено, что недостаток сырья на фоне экономического кризиса в государстве оказывает негативное влияние на уменьшение объемов производства молочной продукции. Определен уровень адаптации для операторов молочного рынка в соответствии с государственными и мировыми стандартами качества пищевой продукции.

Элементы научной новизны. Предложен индикатор адаптации отечественных производителей молокопродуктового подкомплекса в соответствии с международными стандартами качества и безопасности пищевой продукции. Проанализировано современное состояние уровня адаптации производителей молочного сырья и готовой молочной продукции к европейским стандартам.

Практическая значимость. Разработан ряд практических рекомендаций по решению проблемы низкой адаптации хозяйств частного сектора относительно улучшения качества сырого молока. Доказано, что важная роль в данном процессе должна отводиться созданию и развитию работающих молочных кооперативов на базе объединенных территориях с привлечением целевых государственных программ и инвестиций. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр. 20.

Ключевые слова: молочное сырье; готовая продукция; качество; безопасность; уровень адаптации.

Микитюк Валерий Марьянович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры анализа и статистики им. И. В. Поповича, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: valeriy19531953@ukr.net

Чугаевская Светлана Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры анализа и статистики им. И. В. Поповича, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: schugaevskaya@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 11.07.2018 р.

Фахове рецензування: 06.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Микитюк В. М., Чугаєвська С. В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 68 – 76.

*

УДК 339.13:633.854.78(477)

М.П. ТАЛАВИРЯ, доктор економічних наук, професор
С.О. ШАРКОВСЬКА, аспірант*

Формування та функціонування ринку соняшнику в Україні

Мета статті - проаналізувати ринок соняшнику та перспективи його розвитку у майбутньому, дослідити особливості функціонування ринку олійних культур, основних чинників, що впливають на розвиток олійної галузі.

Методика дослідження. Використовували такі методи: монографічний (для всебічного й глибокого вивчення окремих явищ, процесів та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх розвитку), системний (полягає у дослідженні певних об'єктів як складних систем), економіко-математичний (дав змогу встановити кількісний вплив окремих факторів на досліджуваний результат), статистичний (під час роботи зі статистичною інформацією та аналітичних розрахунків).

* Науковий керівник – М.П. Талавіря, доктор економічних наук, професор.

© М.П. Талавіря, С.О. Шарковська, 2018

Микитюк В.М., Чугаевская С.В. Адаптация предприятий молокопродуктового подкомплекса Украины к международным стандартам качества и безопасности пищевой продукции: нормативно-правовые и статистические аспекты

Цель статьи - проанализировать показатели, характеризующие процесс адаптации предприятий молокопродуктового подкомплекса к международным стандартам качества и безопасности пищевой продукции, определить на этой основе приоритетные направления развития отрасли.

Методика исследования. Используются следующие методы: анализа и синтеза - при исследовании показателей объемов производства молока по категориям хозяйств и динамики товарной молочной продукции; монографический - при исследовании институциональных аспектов адаптационных процессов в аграрном производстве и перерабатывающей промышленности, расчетно-статистический - при определении сводных, средних, структурных индикаторов процесса адаптации отрасли к международным стандартам.

Результаты исследования. Исследовано нормативно-правовое обеспечение государственного контроля качества и безопасности молочной продукции в Украине. Проанализированы показатели современного состояния сортности молочного сырья, структура производства молока по группам товаропроизводителей. Определено, что недостаток сырья на фоне экономического кризиса в государстве оказывает негативное влияние на уменьшение объемов производства молочной продукции. Определен уровень адаптации для операторов молочного рынка в соответствии с государственными и мировыми стандартами качества пищевой продукции.

Элементы научной новизны. Предложен индикатор адаптации отечественных производителей молокопродуктового подкомплекса в соответствии с международными стандартами качества и безопасности пищевой продукции. Проанализировано современное состояние уровня адаптации производителей молочного сырья и готовой молочной продукции к европейским стандартам.

Практическая значимость. Разработан ряд практических рекомендаций по решению проблемы низкой адаптации хозяйств частного сектора относительно улучшения качества сырого молока. Доказано, что важная роль в данном процессе должна отводиться созданию и развитию работающих молочных кооперативов на базе объединенных территориях с привлечением целевых государственных программ и инвестиций. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр. 20.

Ключевые слова: молочное сырье; готовая продукция; качество; безопасность; уровень адаптации.

Микитюк Валерий Марьянович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры анализа и статистики им. И. В. Поповича, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: valeriy19531953@ukr.net

Чугаевская Светлана Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры анализа и статистики им. И. В. Поповича, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: schugaevskaya@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 11.07.2018 р.

Фахове рецензування: 06.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Микитюк В. М., Чугаєвська С. В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 68 – 76.

*

УДК 339.13:633.854.78(477)

М.П. ТАЛАВИРЯ, доктор економічних наук, професор
С.О. ШАРКОВСЬКА, аспірант*

Формування та функціонування ринку соняшнику в Україні

Мета статті - проаналізувати ринок соняшнику та перспективи його розвитку у майбутньому, дослідити особливості функціонування ринку олійних культур, основних чинників, що впливають на розвиток олійної галузі.

Методика дослідження. Використовували такі методи: монографічний (для всебічного й глибокого вивчення окремих явищ, процесів та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх розвитку), системний (полягає у дослідженні певних об'єктів як складних систем), економіко-математичний (дав змогу встановити кількісний вплив окремих факторів на досліджуваний результат), статистичний (під час роботи зі статистичною інформацією та аналітичних розрахунків).

---

* Науковий керівник – М.П. Талавіря, доктор економічних наук, професор.

© М.П. Талавіря, С.О. Шарковська, 2018

Результати дослідження. На основі проведеного аналізу встановлено цінові коливання на ринку соняшнику в Київській області залежно від ємності попиту та пропозиції на дану продукцію.

Проведене нами дослідження сучасного стану і перспектив розвитку виробництва та переробки олійних культур в Україні показало, що олієжирова галузь є досить перспективною.

У результаті аналізу виявили, що найбільш доцільно для розвитку ринку насіння соняшнику є: зберігання насіння соняшнику та реалізація за вигідними цінами, впровадження виробництва органічної продукції, що підвищить конкурентоспроможність аграрних підприємств.

Елементи наукової новизни. Полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних і практичних рекомендацій щодо формування та функціонування ринку соняшнику в Україні.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані для вирішення проблем на ринку соняшнику в Україні. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: ринок; соняшник; попит; пропозиція; обсяги продажів; виробництво; ціна; валовий збір.

Талавиря Микола Петрович - доктор економічних наук, професор, завідувач Науково-дослідного інституту економіки і менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: talanik@ukr.net

Шарковська Світлана Олександрівна - аспірант кафедри економічної теорії, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: svetylya@ukr.net

Постановка проблеми. Виробництво та переробка олійних культур є стратегічно важливими для розвитку національної економіки України. Підприємства олієжирової галузі входять до переліку п'яти галузей харчової промисловості за обсягами виробництва. Навіть за сучасних складних фінансово-економічних умов підприємства задовольняють потреби внутрішнього ринку й постійно збільшують виробництво. На теперішньому етапі розвитку олієжирова галузь України має низку проблем, вирішення яких є необхідною умовою зміцнення її позицій на міжнародних ринках і забезпечення внутрішньої стабільності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти розвитку маркетингових досліджень та вивчення економічної кон'юнктури й ринку насіння соняшнику й соняшникової олії опрацьовано у дослідженнях іноземних і вітчизняних учених-економістів: В.В. Байдали [1], О. Маслака [9], М.П. Талавирі [1, 7, 10], О.М. Талавирі [7] та інших.

Виклад основних результатів дослідження. Соняшник є основною сільськогосподарською культурою, прибутковість вирощування якої є безсумнівною, за ступенем рентабельності вона посідає перше місце. Ця олійна культура займає перше місце в Україні, адже з неї виробляють понад 60% всієї рослинної олії. Більше того, на початку XXI ст. соняшник є однією з головних олієбількових культур світового землеробства, важливим джерелом виробництва олії та шроту, що відіграє особливу роль у поліпшенні фінансового стану сільськогосподарських підприємств у період подолання економічної кризи і переходу до ринкових відносин. Ви-

робництво соняшнику завжди було достатньо рентабельним, продукти його переробки конкурентоспроможні на внутрішньому і світовому ринках, а також є необхідною складовою продовольчих і кормових білкових ресурсів.

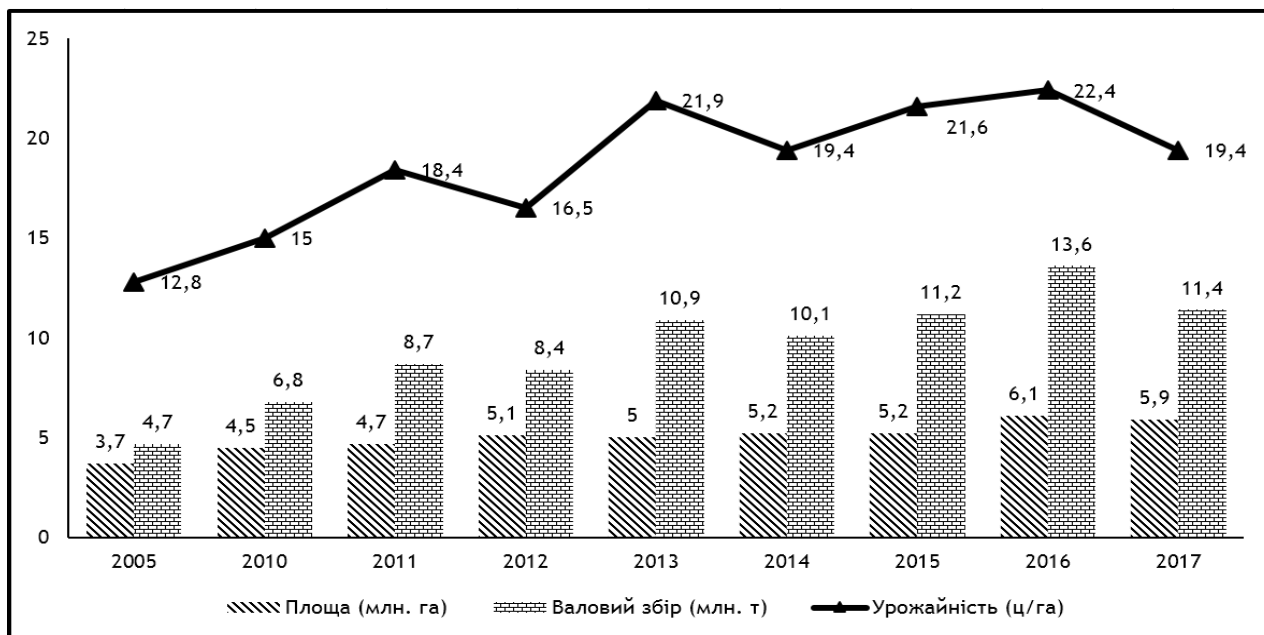
Насіння соняшнику використовується як цінний продукт харчування і широко застосовується різними галузями переробної промисловості. В олії містяться біологічно активні речовини - фосфатиди, вітаміни і провітаміни А [1].

Соняшник - культура вимоглива до вологості та теплолюбна, хоча є рослиною посухостійкою. Культура вибаглива до інтенсивного сонячного освітлення, добре росте на каштанових ґрунтах та чорноземах, а гірше - на глинистих, заболочених та піщаних [2].

Соняшник в Україні вирощують в усіх регіонах, але найпоширеніший він у південних та центральних областях. Відомо, що сівба соняшнику на площах понад 500 тис. га проводилась у Запорізькій, Дніпропетровській, Миколаївській та Кіровоградській областях, на площах понад 400 тис. га - в Одеській та Харківській.

У сільськогосподарських підприємствах зосереджено основні площі виробництва соняшнику. Так, за підсумками минулого року, в агроформуваннях, враховуючи фермерські господарства, було понад 84% площ зайнято під цією культурою, решта - господарства населення.

За прогнозами, цього року очікується зібрати 11,4 млн т соняшнику, що на 2,1% менше, ніж у минулому році (рисунки). На дане зниження мають вплив зменшення площ вирощування культури, а також урожайності соняшнику [3].

Динаміка виробництва соняшнику в Україні

Джерело: Держстат України, 2017 р.

Частка соняшнику у виробництві продукції сільського господарства у Київській області (у постійних цінах 2010 р., млн грн)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Продукція сільського господарства	11491	13628	14791	14986	15863	14154	15544,7
Продукція рослинництва	6753,9	8529,8	9230,7	9323,9	10211	8715,6	10348,9
у тому числі:							
технічні культури	1245,7	1744	1940,2	2152	2683,3	2291,7	2802,6
насіння соняшнику	345,9	475,2	596,8	844,4	855,2	830,2	1286,3
Частка соняшнику:							
у валовій продукції сільського господарства	3,0	3,5	4,0	5,6	5,4	5,9	8,3
валовій продукції рослинництва	5,1	5,6	6,5	9,1	8,4	9,5	12,4
вартості технічних культур	27,8	27,2	30,8	39,2	31,9	36,2	45,9

Джерело: Статистичний щорічник Київської області, 2016 р.

Проаналізувавши дані з таблиці 1, бачимо, що продукція сільського господарства, зокрема рослинництва, має тенденцію до збільшення у 2016 р. порівняно з 2010 р. Найбільше значення продукції сільського господарства припадає на 2014 р. - 15863 млн грн. Якщо аналізувати динаміку стосовно насіння соняшнику, спостерігаємо, що в 2016 р. частка збільшилася на 940,4 млн грн порівняно з 2010 р. Частка соняшнику у валовій продукції сільського господарства, рослинництва та вартості технічних культур постійно підвищується, що позитивно впливає на динаміку виробництва продукції сільського господарства Київської області.

Україна - виробник насіння соняшнику та соняшникової олії, що посідає перше місце у світі. Наша країна вирощує 32% світового обсягу насіння соняшнику - 13,3 млн т, ви-

робляє соняшникової олії 4,66 млн т. За період з 1998 по 2016 р. виробництво зросло у 7-8 разів. Більшість видів продукції експортується, оскільки внутрішнє споживання становить лише 450-500 млн т з тенденцією до збільшення.

Регіони вирощування соняшнику: Україна - 32%, Росія - 24, Європа - 20, Аргентина - 8, Китай, США, Туреччина, Південна Африка, Казахстан, Сербія- 16% та ін. [3].

Україна - ключовий регіон для розвитку цієї культури, ми маємо сприятливі фактори для його зростання. У Західній Європі посівні площі в останні 15 років постійно зменшуються, під культуру відводяться найбільш ґрунти, а в Україні - навпаки [9].

Основні конкуренти на європейському ринку: Румунія - 1 млн га, Болгарія - 850 тис. га, Іспанія - 650, Туреччина - 550,

Франція - 550 тис. га, усього по ЄС близько 5 млн га, Україна - 6 млн га.

На український аграрний ринок має значний вплив ситуація на світовому, тому що значна частка зерна та олійного насіння експортується за цінами, які формуються на міжнародних біржових майданчиках, а на їх рівень впливає загальносвітова тенденція виробництва та споживання продукції. Упродовж 2016/2017 маркетингового року (МР) спостерігалися коливання цін на соняшник. Якщо у жовтні того року ціна угод на Роттердамській біржі (Нідерланди) за умов CIF (доставка у порт призначення) становила 413 дол. США за 1 т, у листопаді того самого року підвищилася до 423 дол. США/т, а потім почала поступово знижуватися та досягла мінімального сезонного рівня 396 дол. США/т у червні поточного року. Загалом середня світова ціна на соняшник 2016/2017 МР становила 408 дол. США/т, нижче порівняно з попереднім сезоном на 7,3% [6].

На внутрішньому ринку України соняшник користується постійним попитом, про що свідчить постійне підвищення закупівельних цін упродовж маркетингового сезону та їх утримання на високому рівні порівняно із зерном. За даними аналітичної агенції «АПК-Інформ», станом на 15 жовтня 2017 р. рівень середньозважених закупівельних цін в Україні на соняшник становив 10,4 тис. грн/т. При цьому в поточному сезоні відбувалися коливання цін від 9,8 (друга, третя декада серпня) до 10,8 тис. грн/т (третя декада липня) [10]. Разом із тим дешевим було насіння у північних регіонах, а найвищі ціни - у південних та центральних областях. Порівняно з відповідним періодом минулого року соняшник продавався дорожче на 3%. Надалі очікується поступове підвищення цін. На це впливатиме девальвація гривні, а також зростання попиту на внутрішньому та світовому ринках [1].

Соняшник посідає третє місце серед найбільш вирощуваних у світі олійних культур та має значний вплив на загальний олійний баланс. Обсяги виробництва його поступаються соєвим бобам та ріпаку. Загалом прогнозується, що світове виробництво олійного насіння у 2017/2018 МР досягне 577 млн т. Натомість частка соєвих бобів становитиме 60%, ріпаку - 12, тоді як соняшнику - лише 8% [4].

За прогнозами Міністерства сільського господарства США (USDA), у 2017/2018 МР світове виробництво соняшнику становитиме

46,3 млн т, тобто менше попереднього сезону на 2,6%. Зменшення виробництва відбудеться через зниження врожайності при розширенні посівних площ. Так, урожайність очікується близько 1,8 т/га, що на 4,7% нижче попереднього сезону. Посівна площа під культурою становитиме 25,8 млн га, що на 2,1% перевищить минулорічний показник.

За попередній сезон на 17,6% більше зберуть соняшнику в Аргентині. Своєю чергою, Росія посилить виробництво цього олійного насіння на 1,3% - до 11 млн т, Туреччина - на 21%, до 1,6 млн т, Китай - майже на 2%, до 2,9 млн т [3].

Разом із тим у країнах ЄС-27 очікується виробництво соняшнику на рівні 8,5 млн т, що на 1% менше ніж у минулому сезоні. Незважаючи на збільшення виробництва соняшнику в основних країнах-виробниках, Україна нинішнього сезону залишиться найбільшим світовим виробником цього олійного насіння.

Головним інструментом державного регулювання діяльності олієжирової галузі є відсоткова митна ставка на експорт насіння олійних культур, передусім на насіння соняшнику. Уперше експортне мито на насіння соняшнику було запроваджено у січні 1993 р. за ставкою 30% терміном дії до грудня 1993 р. відповідно до положення Декрету Уряду України від 11.01.93 р. № 3-93. У наступні роки експортне мито не застосовувалося, що негативно вплинуло на загальний стан олієжирової галузі України.

Більшість вітчизняних фахівців ринку олійних культур та олії негативно оцінюють наслідки скасування мита на функціонування олієжирової галузі - недозавантаженість виробничих потужностей внаслідок зростання експорту насіння соняшнику, зменшення пропозиції олійної продукції на внутрішньому ринку, зниження частки України як експортера соняшникової олії, вірогідність ввезення олії в Україну з ЄС за європейськими цінами, що спричинить підвищення цін на олію на внутрішньому ринку приблизно на 70 %, а на продукцію з використанням олії (майонези, маргарини) - на 130-150 %, а також на ціну шроту.

Такі дії можуть призвести до втрати Україною зовнішніх ринків збуту та її провідних позицій на ньому. Нашу нішу на зовнішньому ринку соняшникової олії посяде конкурент - Російська Федерація, яка поставляє щороку

1,5-2,0 млн т олії соняшникової на експорт. Багато науковців передбачали, що впровадження експортного мита негативно вплине на позицію України на світовому ринку олійних культур і позбавить конкурентних переваг на ринку рослинних олій. Однак, як було зазначено вище, за обсягами експорту соняшникової олії галузь посіла перше місце у світі і поставляє її до 90 країн.

Прибічники введення мита вбачають позитив ще й у тому, що це зможе підвищити закупівельні ціни на олієжирову сировину та продукцію і поліпшити доходи агрогосподарств. Однак у цілому вигоди окремих учасників ринку будуть незначними порівняно з втратами держави загалом, тому вона має вести гнучку політику щодо обмеження експорту насіння соняшнику та соняшникової олії. Варто визначити, чи залишити 10% мито, що діє наразі чи встановити квоту залежно від кон'юнктури світового ринку на со-

няшникове насіння і продукцію, що з нього виробляється.

Висновки. Виробництво соняшнику в Україні останніми роками стає дедалі прибутковою галуззю, але необхідно враховувати певні особливості. Одним зі способів підвищення ефективності виробництва соняшнику є впровадження сучасних ресурсощадних технологій виробництва, що впливає на приріст урожайності.

Отже, сприятливі кон'юнктура ринку та рівень рентабельності стимулюватимуть аграріїв вирощувати соняшник. При цьому доцільно дотримувати сівоzmіни та агротехнології. Це, у свою чергу, надаватиме можливість отримання прогнозованих урожаїв та належної якості продукції. Нині ринку потрібен якісний та недорогий товар. Тож ресурси щодо збільшення доходів криються в ретельному виконанні агротехнологічних заходів.

Список бібліографічних посилань

1. Approaches to the definition of production determinants of orientedeconomy / M. P. Talavyria, V. V. Lymar, V. V. Baidala, R. T. Holud. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 39-44.
2. Barbier, E. 2007. *Natural Resources and Economic Development*, Cambridge University Press.
3. Endress, L.; Roumasset, J.; Zhou, T. (2005). Sustainable Growth with Environmental Spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 58 (4): P. 527-547.
4. Korowitz, David (2012). Ignorance by Consensus, Foundation for the Economics of Sustainability.
5. OECD, *Biotechnology for Sustainable Growth and Development*, March 2004. URL : <http://www.hse.ru/org/hse/iori/oecdprj20>.
6. Oil Crops Yearbook/OCS-2012/March 2012/ [Електронний ресурс] - URL : <http://www.fas.usda.gov>.
7. Talavyria M. P., Talavyria O. M. Aspects of sustainable development enterprises. *Scietific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2015. Volume 3, No3. P. 147-149.
8. World Commission on Environment and Development. "Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development". Un-documents.net. Retrieved 2011-09-28.
9. Маслак О. Сучасні тенденції ринку соняшнику. *Техніка і технології АПК*. 2011. № 5 (8). С. 35-38.
10. Талавірія М. П. Перспективи розвитку біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві. *Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві : матеріали доповідей міжнародного науково-практичного семінару* (м. Київ, 10 лют. 2016 р.). Київ, 2016. С. 94-96

References

1. Talavyria, M.P., Lymar, V.V., Baidala, V.V., & Holud, R.T. (2016). Approaches to the definition of production determinants of oriented economy. *Ekonomika APK*, 7, pp. 39-44 [In English].
2. Barbier, E. (2007). *Natural resources and economic development*. Cambridge University Press [In English].
3. Endress, L., Roumasset, J., & Zhou, T. (2005). Sustainable growth with environmental spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 58 (4), pp. 527-547 [In English].
4. Korowitz, D. (2012). Ignorance by consensus. *Foundation for the Economics of Sustainability* [In English].
5. Biotechnology for sustainable growth and development (2004). *OECD*. Retrieved from: <http://www.hse.ru/org/hse/iori/oecdprj20> [In English].
6. Oil crops yearbook. (2012). *OCS-2012*. Retrieved from: <http://www.fas.usda.gov> [In English]
7. Talavyria, M.P., & Talavyria, O.M. (2015). Aspects of sustainable development enterprises. *Scietific Letters of Academic Society of MichalBaludansky*, Vol. 3, No. 3, pp. 147-149 [In English].
8. Our common future. *Towards sustainable development*. (Vol. 2). World Commission on Environment and Development. Retrieved from: <http://un-documents.net> [In English].
9. Maslak, O. (2011). Suchasni tendentsii rynku soniashnyku [Modern trends in the market of sunflower]. *Tekhnika i tekhnolohii APK*, 5 (8), pp. 35-38 [In Ukrainian].
10. Talavyria, M.P. (2016). Perspektyvy rozvytku bioenerhetychnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi [Prospects for development of bioenergy potential in agriculture]. *Rozvytok bioenerhetychnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi: materialy dopovidei mizhnarodnoho nauko-vo-praktychnoho seminaru*. (pp. 94-96). Kyiv [In Ukrainian].

Talavyria M.P., Sharkovska S.O. Formation and functioning of the sunflower market in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the sunflower market and prospects for its development in the future, study the peculiarities of functioning of the oilseeds market and the main factors influencing development of the oil industry.

Research methods. In conducting the research the following methods have been used: monographic for comprehensive and depth study of individual phenomena, processes, and the identification of causal relationships of their development; systematic for research certain objects as complex systems; economic and mathematical for establishment a quantitative effect of individual factors on the research result; statistical for working with statistical information and outputting analytical expressions.

Research results. On basis of the analysis, there have been determined price fluctuations on the sunflower market in the Kyiv region according to the capacity of demand and supply of the products. Our research on the current state and prospects of development of oilseed production in Ukraine has shown that the fat-and-oil industry is rather promising, but some of its features are necessary to its further development. As a result of the analysis, it has been found that the most appropriate for development of

the sunflower market are: storage of sunflower seeds and its sale at favourable prices; introduction of organic production, which will increase the competitiveness of agrarian enterprises.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the article lies in the substantiation of theoretical, methodological, and practical recommendations for a formation and functioning of the sunflower market in Ukraine.

Practical significance. The research results can be used to solve the problems of the sunflower market in Ukraine. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 10.

Keywords: market; sunflower; demand; supply; sales volumes; production; price; gross volume.

Talavyria Mykola Petrovych - doctor of economic sciences, professor, head of the research institute of economics and management, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: talanik@ukr.net

Sharkovska Svitlana Oleksandrivna - post-graduate student of the department of economic theory, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: svetylya@ukr.net

Талавирия Н.П., Шарковская С.А. Формирование и функционирование рынка подсолнуха в Украине

Цель статьи - проанализировать рынок подсолнечника и перспективы его развития в будущем, исследование особенностей функционирования рынка масличных культур, основных факторов, влияющих на развитие масляной области.

Методика исследования. Использовались следующие методы: монографический (для всестороннего и глубокого изучения отдельных явлений, процессов и выявления причинно-следственных связей их развития), системный (состоит в исследованиях определенных объектов как сложных систем), экономико-математический (позволил установить количественное влияние отдельных факторов на исследуемый результат), статистический (при работе со статистической информацией и аналитических расчётов).

Результаты исследования. На основании проведенного анализа установлены ценовые колебания на рынке подсолнечника в Киевской области в зависимости от ёмкости спроса и предложения на данную продукцию.

Проведенное нами исследование современного состояния и перспектив развития производства и переработки масличных культур в Украине показало, что масложировая отрасль является весьма перспективной.

В результате анализа было выявлено, что наиболее целесообразно для развития рынка семян подсолнечника являются: хранение семян подсолнечника и реализация по выгодным ценам, внедрение производства органической продукции, что повысит конкурентоспособность аграрных предприятий.

Элементы научной новизны. Заключается в обосновании теоретических, методических и практических рекомендаций по формированию и функционированию рынка подсолнечника в Украине.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы для решения проблем на рынке подсолнечника в Украине. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: рынок; подсолнечник; спрос; предложение; объёмы продаж; производство; цена; валовой сбор.

Талавирия Николай Петрович - доктор экономических наук, профессор, заведующий Научно-исследовательским институтом экономики и менеджмента, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: talanik@ukr.net

Шарковская Светлана Александровна - аспирант кафедры экономической теории, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: svetylya@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 09.07.2018 р.

Фахове рецензування: 01.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Талавирия М. П., Шарковська С. О. Формування та функціонування ринку соняшнику в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 76 – 81.

*

Я.С. ЛАРІНА, доктор економічних наук, професор
К.М. ЛУЦІЙ, аспірант*

Моделювання обсягів споживання м'ясопродуктів як основа формування стратегій та комплексів маркетингу м'ясопереробних підприємств

Мета статті - здійснити прогнозування обсягів споживання м'ясопродуктів для подальшого формування стратегій і комплексів маркетингу м'ясопереробних підприємств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано статистичні методи (обробка вторинних статистичних даних), методи економетричного аналізу (прогнозування обсягів споживання м'яса та м'ясопродуктів на 1 особу в рік), розрахунковий (вирішено оптимізаційну задачу на максимум калорійності кошика м'ясопродуктів за наявності бюджетних обмежень), табличний (побудова таблиць), графічний метод (побудова рисунків).

Результати дослідження. Спрогнозовано можливі варіанти збільшення обсягів споживання м'ясопродуктів на період до 2020 р. На основі часових рядів споживання м'ясопродуктів упродовж 2000-2016 рр. побудовано прогноз споживання до 2020 р. Для уточнення рівня споживання м'ясопродуктів залежно від рівня доходів уся сукупність споживачів розподілено на три групи: малозабезпечені, середньозабезпечені та забезпечені, для кожної з них вирішувалася оптимізаційна задача на максимум калорійності кошика м'ясопродуктів за наявності бюджетних і виробничих обмежень. Для кожної групи населення визначено оптимальний раціон, прогнозні обсяги споживання та обрану стратегію диференційованого маркетингу.

Елементи наукової новизни. Досліджено подальший розвиток моделі прогнозування рівня споживання м'ясопродуктів на 1 особу до 2020 р., яка передбачає врахування впливу ВВП на душу населення та визначення оптимального рівня споживання основних видів м'яса з урахуванням диференціації доходів населення, що дасть змогу уточнити межі цільових ринків для м'ясопереробних підприємств.

Практична значущість. Запропоновано науковий підхід щодо прогнозування обсягів споживання м'ясопродуктів, що дасть можливість обрати стратегію диференційованого маркетингу, уточнити межі цільових ринків та сформувати в подальшому ефективні комплекси маркетингу для м'ясопереробних підприємств. Це забезпечить підвищення ефективності маркетингової та збутової діяльності цих підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності. Табл.: 6. Рис.: 7. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: споживання м'ясопродуктів; оптимальне споживання; прогноз; диференціація доходів; сегментування; стратегія; комплекс маркетингу.

Ларіна Ярослава Степанівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)
E-mail: larin_sla@ukr.net

Луцій Калина Миколаївна - аспірант кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони 11)
E-mail: lytsiykalina@gmail.com

Постановка проблеми. Основоположним нині програмним документом щодо способів розвитку аграрного сектору є Постанова Кабінету Міністрів України «Стратегія розвитку аграрного сектору на період до 2020 року» [10]. Положення Стратегії передбачають 80% забезпечення споживання за основними товарними позиціями (зокрема м'ясопродуктами) за рахунок внутрішнього виробництва. Це постанова базується на розробках Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», в яких детально представ-

лено заплановані до 2020 р. показники споживання основних видів м'яса та відповідні засоби державного регулювання й підтримки для їх досягнення.

Орієнтація на державну підтримку є головним принципом регулювання галузі тваринництва України. Так, зокрема, результати досліджень колективу науковців НУБіП України свідчать, що обсяги державної підтримки сільськогосподарських виробників (продукції скотарства - авт.) залишаються на недостатньому рівні [2, с. 161]. Однак слід урахувати також, що певних успіхів у галузі досягнуто завдяки інвестиційній привабливості (короткий термін окупності, стабільний попит внутрішнього та світового ринку, наявність земельних ресурсів)

* Науковий керівник – Я.С. Ларіна, доктор економічних наук, професор.

© Я.С. Ларіна, К.М. Луцій, 2018

[8, с. 96]. Відсутність сприятливих умов для ведення бізнесу робить державну підтримку неефективною. Крім того, несприятливим серед зазначених розрахунків є те, що всі вони здійснюються без урахування диференціації доходів. Тому має і науковий, і прикладний інтерес визначення можливостей удосконалення розвитку галузі та зокрема маркетингової діяльності м'ясопереробних підприємств, беручи до уваги прогнозні обсяги споживання м'ясопродуктів різними цільовими сегментами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконалення маркетингу переробних підприємств у напрямі розвитку партнерських відносин та активізації маркетингової діяльності здійснювали В. Бойко, А. Коляда, М. Філіппов [11] та ін. Значним є внесок у вивчення проблем розвитку і підвищення ефективності виробництва продукції м'ясного скотарства та м'ясопереробних підприємств провідних українських учених, зокрема Л. Воловоденка, М. Денисенка [1], М. Ільчука [2], Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка [10], Р. Мудрака, Б. Музики [3], А. Скрипника [8]. У роботах зазначених дослідників детально проаналізовано проблеми скотарства та м'ясопереробної галузі, намічено низку заходів щодо їх вирішення.

Разом із тим слід відзначити, що вітчизняні науковці розглядають проблеми розвитку м'ясопереробних підприємств із позицій виробництва, забезпеченості сировиною, складання балансів. Натомість доцільно розглянути також проблеми функціонування м'ясопереробних підприємств України з позицій маркетингу, особливостей споживання продукції, диференціації доходів та визначення цільових ринків. З огляду на це необхідним є прогнозування обсягів споживання м'ясопродуктів із подальшим формуванням на цих засадах стратегій та комплексів маркетингу підприємств, що потребує уточнення, поглиблення і доопрацювання.

Мета статті - здійснити прогнозування обсягів споживання м'ясопродуктів для подальшого формування стратегій і комплексів маркетингу м'ясопереробних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Усі докорінні зміни, що відбулися у сільському господарстві України, негативно позначилися на м'ясному скотарстві [1] та пришвидшили розвиток галузі птахівництва. Відповідно деформованою є і структура споживання м'ясопродуктів. Так, на думку

науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», «...не зміниться у 2018 році структура споживання українцями м'яса. Як і в минулому році, частка м'яса птиці в раціоні становитиме 48%, що майже в 1,5 раза перевищує рівень раціональних норм» [7].

Тривалий період трансформації української економіки супроводжувався значними коливаннями рівня доходів населення. Так, мінімум споживання м'яса та м'ясопродуктів спостерігався у 1999-2001 роках [9], коли ВВП країни і, відповідно, доходи населення були на найнижчому рівні. Після 2001 року почався етап економічного зростання, який супроводжувався збільшенням споживання м'ясопродуктів [4, 9].

У 2000 р. в Україні переважало споживання яловичини та свинини, частка споживання м'яса птиці була незначною [4]. Калорійність цього кошика становила лише 220 ккал на добу, що на 33% менше, ніж калорійність середнього кошика м'ясопродуктів у 2012 р. З 2000 по 2012 р. відбулися суттєві зміни - відчутно зросло споживання м'яса птиці як найдешевшого м'ясопродукту з найменшим терміном окупності інвестицій, споживання яловичини стабільно зменшувалося внаслідок невідповідності купівельної спроможності переважної частки населення та цін. У 2005 р. вже простежувалася тенденція до збільшення виробництва та споживання свинини. Це пов'язано як з підвищенням рівня платоспроможного попиту, так і з упровадженням сучасних інноваційних і ефективних технологій виробництва свинини.

Прогнозований в Україні до 2020 р. показник споживання м'яса - 89,5 кг: 28,4 кг яловичини (31,7%), 33,1 кг свинини (37%) і 28 кг м'яса птиці (31,3%) не відповідає даним 2016 р., коли загальне споживання становило 51,4 кг: 8,6 кг яловичини (16,7%), 16,9 кг свинини (32,9%) і 25,9 кг м'яса птиці (50,4%) [10]. Звичайно, досить складно було у 2012 р. спрогнозувати події, що почалися з 2014 р., однак у будь-якому разі офіційний прогноз істотно не відповідає дійсності і його потрібно переглянути.

А. Панкратов стверджує: «можна очікувати, що на фоні загальної тенденції до зростання попиту, найбільш відчутним це зростання буде на найдешевші види м'ясної сировини для виробництва готових продуктів і напівфабрикатів - триммінг, м'ясо механічного обвалювання, дешеві субпродукти...

Підвищений попит на такі продукти може задовольнятися за рахунок імпорту» [6]. На думку Р. Мудрака та Б. Музики, «головним фактором зміни обсягу споживання м'яса та м'ясопродуктів населенням України є розмір номінальної заробітної плати, скоригованої на індекс споживчих цін. На другому місці – наявність та розмір дефіциту відповідної

продукції» [3, с. 28]. З урахуванням цього, очікуємо обсяги споживання м'яса та м'ясопродуктів на основі змін та розподілу доходів.

Як базисний нами розглядається часовий інтервал з 2000 до 2016 р. Вихідна інформація про споживання м'ясопродуктів наведена в табл. 1.

1. Вихідна інформація щодо споживання м'ясних продуктів

Рік	Споживання м'яса і м'ясних продуктів на 1 особу за рік, кг *	Чисельність постійного населення України, млн осіб	ВВП на душу населення, дол. США у цінах 2010 р.
2000	33	49,1	786
2001	31	48,7	943
2002	33	48,2	1046
2003	35	47,8	1224
2004	39	47,4	1552
2005	39	47,1	2012
2006	42	46,7	2458
2007	46	46,5	3191
2008	51	46,1	3968
2009	50	46,0	2576
2010	52	45,8	2965
2011	51	45,6	3497
2012	54	45,5	3708
2013	56	45,4	3815
2014	54,1	45,2	2887
2015	50,9	42,8	1955
2016	51,4	42,6	1985

*У перерахунку на м'ясо, включаючи сало й субпродукти у натурі.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Хоча між споживанням м'ясопродуктів та ВВПЛ (показник економічного розвитку) існує щільний зв'язок (коефіцієнт кореляції 0,85, що відповідає рівню значимості 0,001), у процесі споживання м'ясопродуктів наяв-

на інерційна складова (рис. 1), тобто середньостатистичний споживач намагається зберегти власний рівень споживання, незважаючи на погіршення економічного стану (криза 2008-2009 та 2014-2015 рр.).

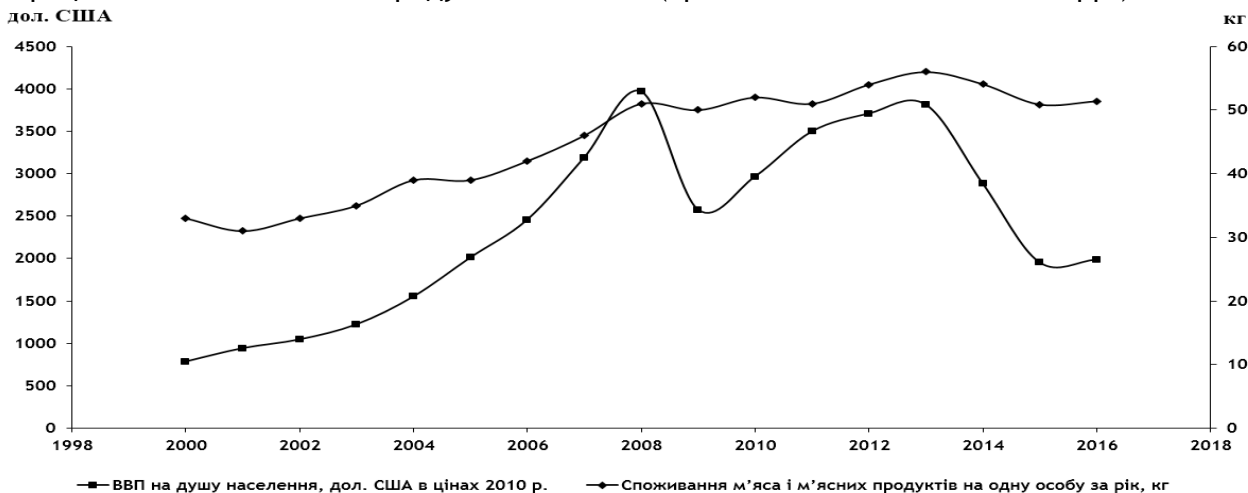

Рис. 1. Динаміка ВВПЛ та споживання м'ясопродуктів на душу населення

Джерело: Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Перший варіант прогнозування здійснимо на підставі часової структури процесу з ви-

користанням моделі ARIMA, яка задається трьома параметрами: порядком авторегре-

сії, порядком різницевого оператора для приведення до стаціонарності та порядком ковзного середнього [8, с. 98]. Усі ці параметри визначаються на підставі розрахунку автокореляційної функції процесу споживання м'ясопродуктів (рис. 2). Розрахунок

автокореляційної функції дає змогу стверджувати, що існує тільки одне значення, яке перевищує довірчі інтервали для відсутності автокореляції, що відповідає одиничному запізненню.

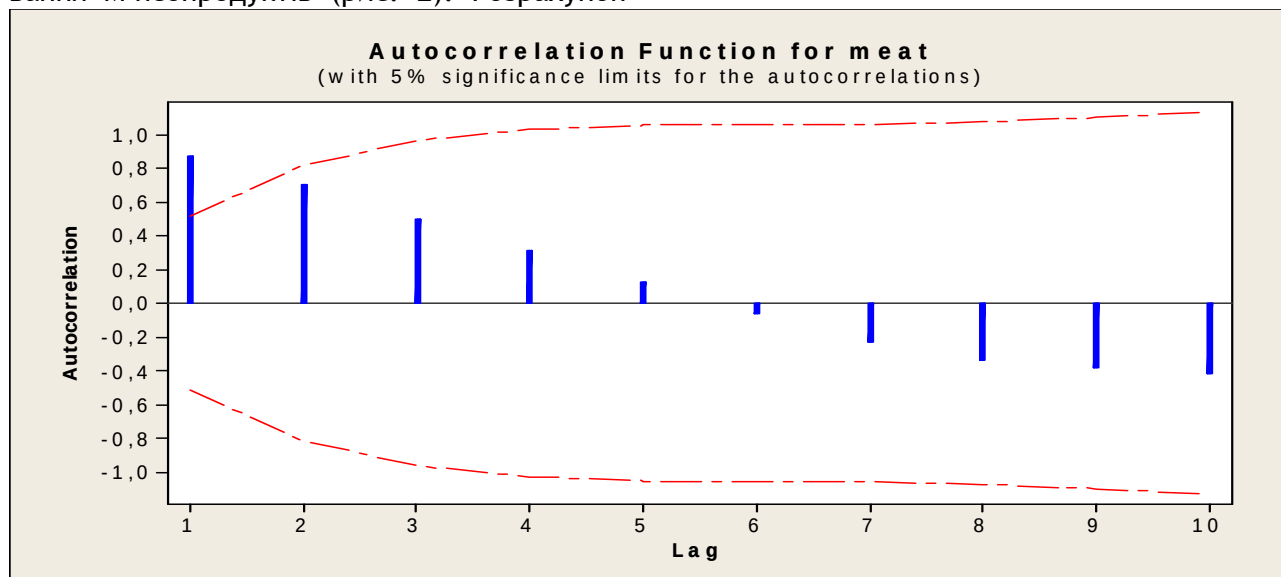

Рис. 2. Автокореляційна функція процесу споживання м'ясопродуктів

Джерело: Розроблено авторами.

Крім того, на основі автокореляційної функції можна стверджувати про стаціонарність процесу, що досліджується і про те, що параметр моделі ковзного середнього також дорівнює 1. Звідси можна зробити висновок, що на першому етапі застосовується модель ARIMA (1;0;1). Однак у резуль-

таті розрахунків виявилось, що коефіцієнт при ковзному середньому незначимий. Тому наступним етапом є використання моделі ARIMA (1;0;0). Прогноз до 2020 року побудовано на основі даної моделі, що відображено на рис. 3.

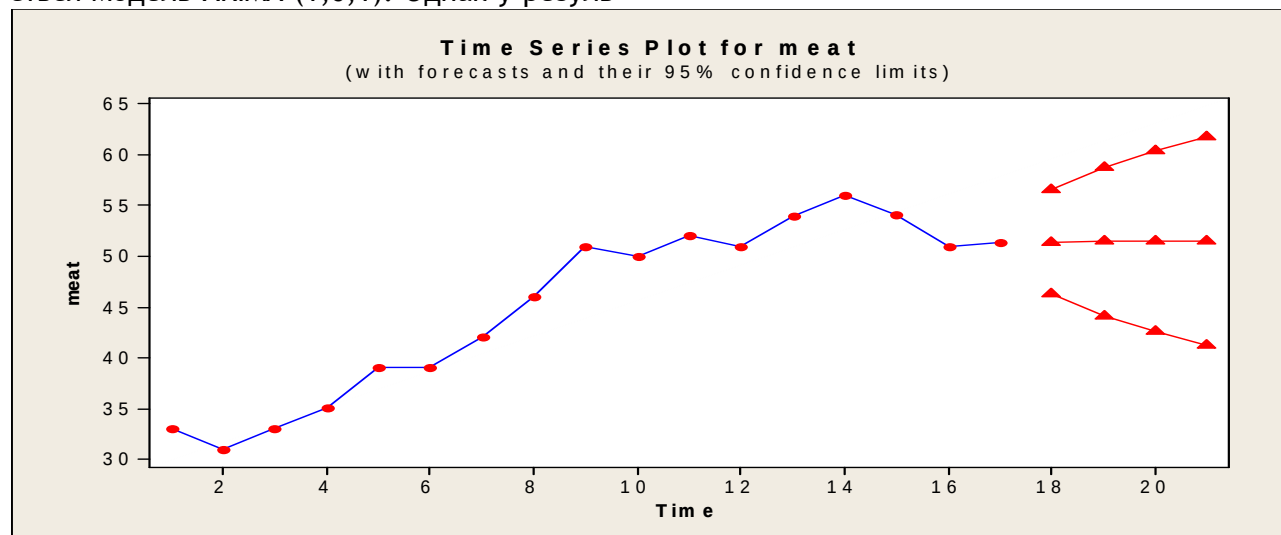

Рис. 3. Прогноз споживання м'ясопродуктів на 2017-2020 рр. та 95% довірчі інтервали

Джерело: Розроблено авторами.

Як видно з наведених даних, очікувана величина споживання м'ясопродуктів на

2017-2020 рр. перебуває у межах 51-52 кг на 1 особу в рік (табл. 2).

2. Прогноз річного споживання м'ясопродуктів на 2017-2020 рр. кг, та 95% довірчі інтервали для прогнозних значень (модель ARIMA (1;0;0))

Рік	Прогноз	Верхня межа	Нижня межа
2017	51,4	56,6	46,3
2018	51,4	58,7	44,2
2019	51,5	60,4	42,5
2020	51,5	61,8	41,2

Джерело: Розраховано авторами.

Розглянемо другий варіант прогнозу, що базується на взаємозв'язку споживання м'ясопродуктів і ВВПЛ. При цьому враховуємо фактор наявності автокореляції, тобто крім ВВПЛ як вхід використаємо попередньо значення споживання м'ясопродуктів на душу населення:

$$y(t) = \beta_0 + \beta_1 x(t) + \beta_2 y(t-1) + \varepsilon(t)$$

де $x(t)$ - ВВПЛ у дол. США; $y(t-1)$ - споживання м'ясопродуктів за попередній рік; $\varepsilon(t)$ - похибка моделі.

У результаті стандартної процедури МНК отримаємо таке регресійне рівняння для змішаної моделі процесу:

$$Y(t) = 8,01 + 0,0026x(t) + 0,705y(t-1).$$

3. Оцінки регресійних коефіцієнтів та їх похибок

Predictor	Coef	SE Coef	T	P
Constant	8,01	2,06	3,9	0,002
X(t)	0,0026	0,0005	4,8	0,000
Y(t-1)	0,705	0,063	11,3	0,000

Джерело: Розраховано авторами.

Стандартна похибка моделі дорівнює 1,5 кг, коефіцієнт детермінації моделі - 97,3%, що свідчить про достатній рівень її адекватності. Усі коефіцієнти моделі є значимими. Прогноз по даній моделі наведено на рис. 4. Якщо проаналізувати одержану модель, то можна дійти до таких висновків: по-перше зростання ВВПЛ на 1 тис. дол. США призводить до збільшення споживання м'ясопродуктів на 2,6 кг. Також при цьому існуючому рівні ВВПЛ підвищення на 1000 дол. США означає 50% зростання ВВПЛ і навряд чи може бути досягнуто найближчим часом. Це підтверджується дуже низьким показником еластичності споживання

м'ясопродуктів зі зростання ВВПЛ. Він не перевищує 0,1, тобто зростання ВВПЛ на 1% сприяє збільшенню споживання м'ясопродуктів на 0,1%. Основним у цьому прогнозі є його інерційність (коефіцієнт 0,7 за попереднього значення споживання).

Нами було розроблено прогноз споживання м'ясопродуктів за трьома можливими схемами: щороку зростання ВВПЛ на 5%, щорічне зростання на 2%, щорічне зростання на 0,5%. Однак прогноз за даними схемами показав практично однакові результати. Тому нами відображено прогноз за 5% зростання ВВПЛ і побудуємо для нього 95% довірчі інтервали (рис. 4).

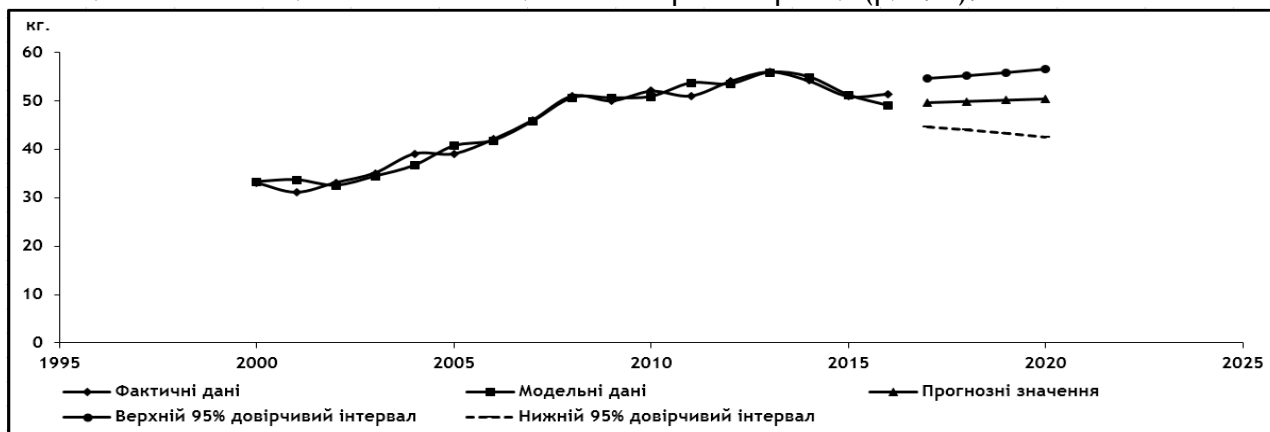

Рис. 4. Прогноз обсягів споживання м'ясопродуктів на підставі змішаної регресійної моделі та 95% довірчі інтервали

Джерело: Розроблено авторами.

Розрахункові дані прогнозу споживання м'ясопродуктів за щорічного зростання ВВП

на 5% і 95% довірчі інтервали подано у табл. 4.

4. Прогноз річного споживання м'ясопродуктів на 2017-2020 рр., кг, та 95% довірчі інтервали для змішаної моделі

Рік	Прогноз при зростанні ВВП на 5% за рік	Верхній 95% довірчий інтервал	Нижній 95% довірчий інтервал
2017	49,5	54,5	44,5
2018	49,8	55,1	43,9
2019	50,1	55,8	43,2
2020	50,4	56,6	42,4

Джерело: Розраховано авторами.

Розглянемо оптимізаційні задачі споживання м'ясопродуктів для різних верств населення (цільових сегментів підприємств, що формуються за основним критерієм «рівень доходу»).

За даними Держстату, в Україні існує значна дохідна неоднорідність, яка відчутно впливає на рівень споживання м'ясопродуктів населення. Розглянемо більш детально розподіл доходів за 2016 р. (рис. 5).

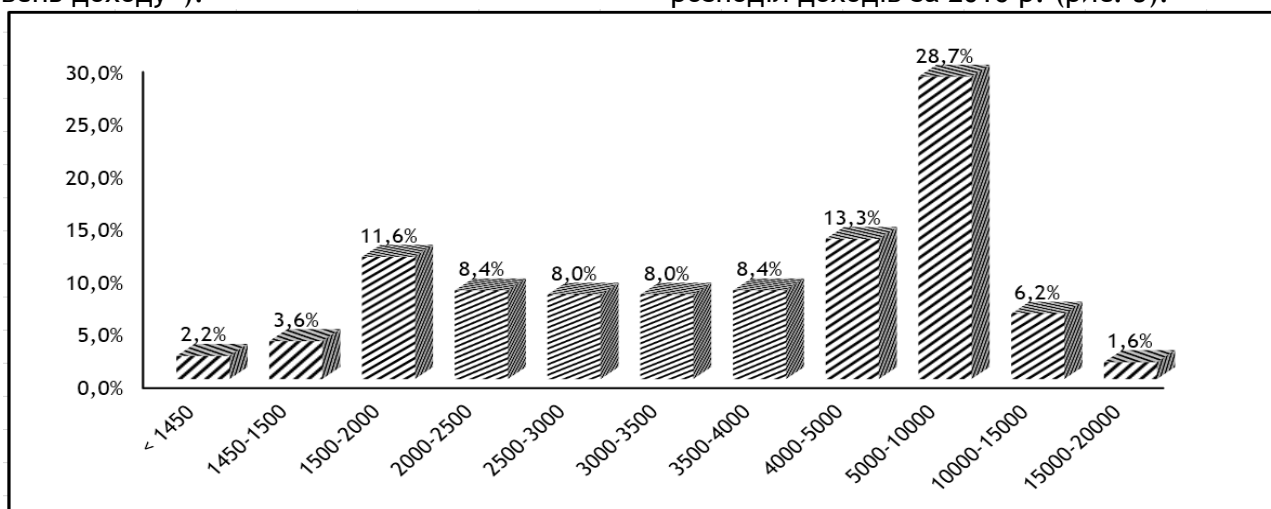

Рис. 5. Розподіл щомісячних доходів населення України за 2016 р., грн

Джерело: Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

На основі даних нами поділено населення України на три групи: малозабезпечені, середньозабезпечені та забезпечені. У першій групі громадяни з рівнем доходів до 2,5 тис.

грн, другій - від 2,5 до 5 тис. грн та у третій - від 5 до 20 тис. грн у місяць. Середній рівень доходів за групами істотно відрізняється (рис. 6).

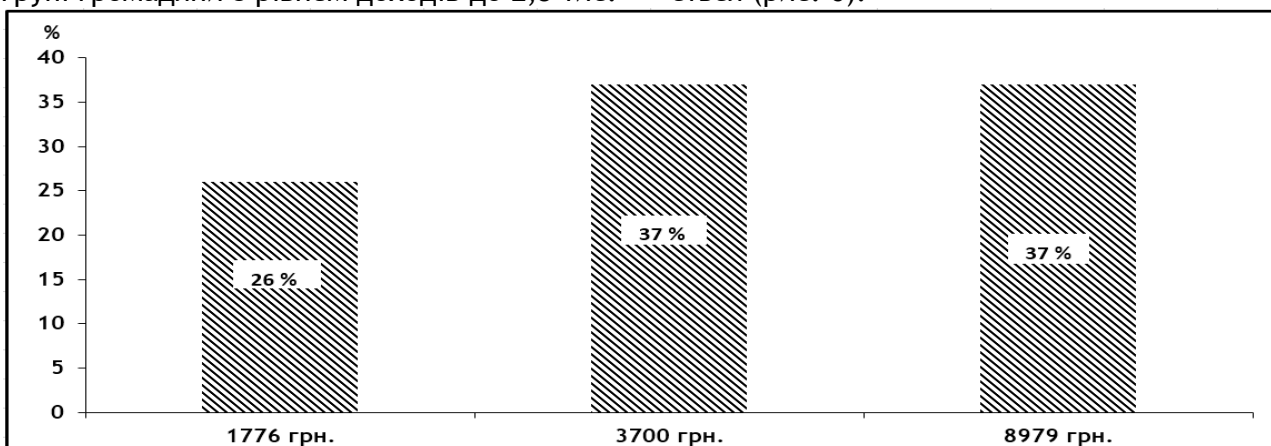

Рис. 6. Середні доходи різних груп населення (малозабезпечені, середньозабезпечені, забезпечені) України, 2016 р.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Вирішимо завдання щодо оптимального споживання основних видів м'яса для кожної з груп населення України. Як цільову функцію використовують калорійність продуктів, що споживається, за наявності бюджетних обмежень та обмежень на обсяги виробництва.

Оптимальний план річного споживання м'ясопродуктів для кожної з груп буде представлено у вигляді вектора з такими компонентами:

X_1 - споживання яловичини (кг); X_2 - споживання свинини (кг); X_3 - споживання м'яса птиці (кг); $SI(I=1,2,3)$ - загальне споживання м'яса I групою населення (кг); ZI - калорійність м'яса спожитого I групою населення (ккал).

Наведемо такі позначення [8, с. 100]:

Z_j - цільова функція для j-ї групи населення ($j=1,2,3$) (ккал); $\bar{X}_j(x_{1j}; x_{2j}; x_{3j})$ - вектор спожитої за рік j-ю групою населення продукції (1 компонента - яловичина, 2 - свинина, 3 - м'ясо птиці) (кг); $\bar{C}(c_1; c_2; c_3)$ - вектор калорійності 1 кг яловичини, свинини та м'яса птиці (ккал/кг); $\bar{P}(p_1; p_2; p_3)$ - вектор цін 1 кг яловичини, свинини, м'яса птиці (грн); b_j - бюджетне обмеження для j-ї групи населення, що визначається як добуток середнього значення річного доходу j-ї групи населення ($12d_j$) на частку витрат

на придбання м'яса (1_j): $b_j = 12d_j \cdot 1_j$ (грн) $1(0,1;0,1;0,06)$.

У результаті отриманих статистичних даних нами були використано такі частки витрат доходів на споживання м'ясопродуктів:

V_{ij} - частка i-го виду продукції, що споживається j-ю групою населення, задається у вигляді матриці для всіх груп населення, другої та третьої товарної позиції; $V_i(2016)$ - обсяг i-го ($i=1,2,3$) виду продукції за 2016 р. (тис. т); $N(2016)$ - кількість населення України на 2016 р.; n_j - частка j-ї групи населення.

Розглянемо оптимальний план споживання, який максимізує калорійність кошика м'ясопродуктів на 2016 р.

За наведених позначень, послідовність взаємопов'язаних оптимізаційних завдань на максимум калорійності споживання м'яса для кожної групи населення відображено в узагальненому вигляді:

$$\max f_j = \bar{C} \cdot \bar{X}_j;$$

$$\bar{P} \cdot \bar{X}_j \leq b_j;$$

$$n_j \cdot N(2016) \cdot x_{ij} \leq V_i(2016) \cdot v_{ij};$$

$$x_{ij} \geq 0.$$

При розрахунках використовують такі кількісні характеристики:

$$\bar{C}(1870 ; 3200 ; 1750) ; \bar{P}(84 ; 74 ; 40) ,$$

матриця часток споживання окремих видів продукції (табл. 5).

5. Матриця часток споживання окремих видів продукції (окрім яловичини) різними групами населення

Вид м'яса, %	Малозабезпечені	Середньозабезпечені	Забезпечені
Птиця	40	40	20
Свинина	30	40	30
Яловичина	-	-	-

Джерело: Розраховано авторами.

У результаті бачимо, що за допомогою програмного забезпечення MsExcel у табл. 6 показані оптимальні варіанти споживання

м'ясопродуктів та їх калорійність для кожної з груп населення.

6. Оптимальні варіанти споживання м'ясопродуктів та їх калорійності для кожної з груп населення

Група населення	Яловичина, кг	Свинина, кг	Птиця, кг	Усього, кг	Калорійність, ккал
Малозабезпечені	0	7	41	48	92929
Середньозабезпечені	11	26	41	78	174067
Забезпечені	50	20	20	90	191664

Джерело: Розраховано авторами.

Як видно з даних табл. 6, в основі раціону для малозабезпечених є м'ясо птиці та в невеликій кількості м'ясо свинини. Ця структура споживання призводить до зниження калорійності кошика малозабезпечених споживачів у 93 тис. ккал, що відчутно менше, ніж калорійність кошиків інших груп населення (рис. 7). Зазначимо, що в останніх споживання м'ясопродуктів наближається до світових стандартів.

М'ясні кошики для малозабезпечених і середньозабезпечених груп населення практично не відрізняються за калорійністю, однак калорійність м'ясопродуктів для се-

редньозабезпечених (середнього цільового сегмента) досягається головним чином за рахунок споживання свинини, а у забезпечених за рахунок яловичини. У наступні роки (до 2020 р.) споживання м'ясопродуктів очікується приблизно на рівні 2016 р., тому що для зростання обсягів споживання потрібно суттєве збільшення ВВП і навіть за 5% зростання обсягів споживання м'ясопродуктів цей показник залишиться на тому самому рівні. Однак тенденція споживання яловичини для забезпеченої частини населення буде підвищуватися.

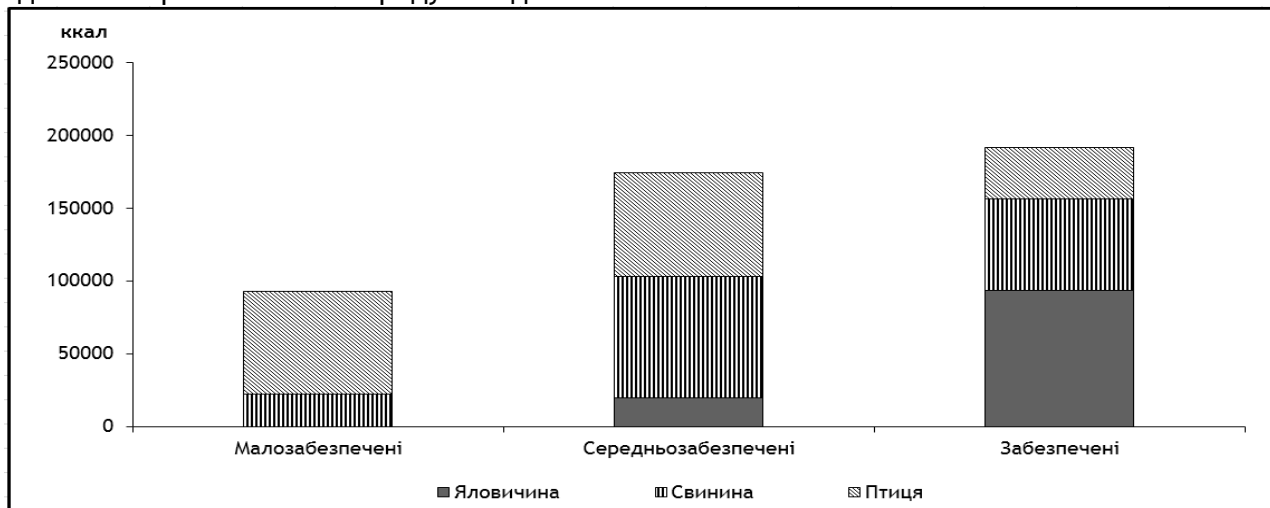

Рис. 7. Структура калорійності м'ясної продукції, що споживається різними групами населення

Джерело: Розроблено авторами.

Дані табл. 5 і 6 та рис. 7 дають змогу стверджувати про необхідність застосування м'ясопереробними підприємствами стратегії диференційованого маркетингу, що означає виділення кількох цільових сегментів і розробку для кожного з них окремого комплексу маркетингу. При цьому для охоплення цільового ринку м'ясопереробних підприємств доцільно використовувати концепцію «5Р» [11], що дає можливість враховувати персонал підприємства та його партнерів як окремий елемент. Оскільки застосування маркетингу партнерських відносин на підприємствах має важливе значення у забезпеченні їх сталого розвитку та максимально повного задоволення потреб споживачів способом побудови довірчих відносин [12-14].

Висновки. Збільшення обсягів споживання м'ясопродуктів можливе у разі підвищення реальних доходів населення. Разом із тим структура споживання буде істотно відрізнятися для багатьох цільових сег-

ментів, що доведено на основі оптимізаційної моделі максимізації калорійності м'ясопродуктів для різних верств населення. При цьому тенденція споживання яловичини для забезпеченої частини населення буде посилюватися.

Диференціація споживання м'ясопродуктів та їх калорійності для кожної групи населення дає змогу в подальшому дослідженні провести сегментування ринку та пропонувати м'ясопереробним підприємствам застосування стратегії диференційованого маркетингу, що полягає у формуванні принципово різних комплексів маркетингу (5Р) для різноцільових сегментів. Обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення плану комплексу маркетингу партнерських відносин дасть можливість посилити позиції лідера серед підприємств та підвищити конкурентоспроможність їх продукції.

Список бібліографічних посилань

1. Денисенко М. П. Проблеми та перспективи розвитку м'ясного скотарства в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1912>.
2. Конкурентоспроможність продукції скотарства і птиківництва України в системі євроінтеграції : монографія / М. М. Ільчук, І. А. Коновал, І. В. Мельникова та ін. Київ : Вид-во ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2015. 321 с.
3. Мудрак Р. П., Музика Б. Б. Споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні: сучасний стан і перспективи. *Економічний часопис-XXI*. 2015. 3-4(2). С. 25-28.
4. Офіційний портал Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Офіційний портал Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL : <http://minagro.gov.ua/>.
6. Панкратов А. 5 ключових факторів на українському ринку м'яса в 2017 році. URL : <https://info.shuvar.com/news/1254/5-klyuchovykh-faktoriv-na-ukrayinskomu-rynku-myasa-v-2017-rotsi>.
7. Прогноз: обсяги виробництва сільгосппродукції у 2018 році залишаться на рівні минулого року. URL : <http://landlord.ua/prognoz-obsyagi-virobnitstva-silgospproduktsiyi-u-2018-rotsi-zalishatsya-na-rivni-minulogo-roku>
8. Скрипник А. В., Родина М. А., Воловоденко Л. В. Перспективи досягнення світових стандартів споживання м'яса в Україні. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 95-102.
9. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2016» / Державна служба статистики України; відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ, 2017. 50 с.
10. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
11. Філіппов М. Визначення чинників та інструментів впливу на формування цільового ринку м'ясопереробних підприємств. URL : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/4926/4853>.
12. Gronroos Ch. Relationship Marketing: Interaction, Dialogue and Value. Helsingfors. 1997.
13. Bruhn M. Relationship Marketing. Das Management Kundenbeziehungen. Muenchen. 2008. 4001 p.
14. Morgan, R.M and Hunt, S. The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing. *Journal of Marketing*. 1994. Vol. 58. P. 20-38.

References

1. Denysenko, M.P. (2012). Problemy ta perspektyvy rozvytku myasnogo skotarstva v Ukraini [Problems and prospects of development of meat cattle breeding in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1912> [In Ukrainian].
2. Ilchuk, M.M., Konoval, I.A., Melnykova, I.V., et al. (2015). *Konkurentospromozhnist produktcii skotarstva i ptahivnytstva Ukrainy v systemi yevrointegratsii: monohrafiia* [Competitiveness of Ukraine's livestock and poultry production in the European integration system: monograph]. Kyiv: TOV "Ahrar Media Grup" [In Ukrainian].
3. Mudrak, R.P. & Muzyka, B.B. (2015). Spozhyvannia mi-asa ta miasoproduktiv v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy [Consumption of meat and meat products in Ukraine: current state and prospects]. *Economic Annals-XXI*, 3-4(2), pp. 25-28 [In Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Ministerstvo ahrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Retrieved from: <http://minagro.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Pankratov, A. (2017). 5 klyuchovykh faktoriv na ukrayinskomu rynku myasa v 2017 rotsi [5 key factors in the Ukrainian meat market in 2017]. *Shuvar Info*. Retrieved from: <https://info.shuvar.com/news/1254/5-klyuchovykh-faktoriv-na-ukrayinskomu-rynku-myasa-v-2017-rotsi> [In Ukrainian].
7. Prohnoz: obsyagi vyrobnyctva silgospprodukciji u 2018 zalyshatsya na rivni mynulogo roku [Forecast: the volume of agricultural production in 2018 will remain at the level of last year]. (2018). *Landlord*. Retrieved from: <http://landlord.ua/prognoz-obsyagi-virobnitstva-silgospproduktsiyi-u-2018-rotsi-zalishatsya-na-rivni-minulogo-roku> [In Ukrainian].
8. Skrypyk, A.V., Rodyna, M.A., & Volovodenko, L.V. (2014). Perspektyvy dosyagnennya svitovykh standartiv spozhyvannya myasa v Ukraini [Prospects for the achievement of world standards for meat consumption in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, 1, pp. 95-102 [In Ukrainian].
9. Prokopenko, O.M. (Ed.). (2017). *Balansy ta spozhyvannya osnovnykh produktiv harchuvannya naselenniam Ukrainy 2016: Statystychny zbirnyk* [Balance and consumption of basic food products by the population of Ukraine in 2016: statistical collection]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Strategichni napryamy rozvytku silskogo gospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
11. Filippov, M.V. (2014). Vyznachennya chynnykiv ta instrumentiv vplyvu na formuvannya tsilyovogo rynku myasop-erobnykh pidpryemstv [Determination of factors and instruments of influence on the formation of the target market of meat processing enterprises]. Retrieved from: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/4926/4853> [In Ukrainian].
12. Gronroos, Ch. (1997). *Relationship marketing: interaction, dialogue and value*. Helsingfors: Hanken Swedish School of Economics Finland [In English].
13. Bruhn, M. (2008). *Relationship marketing*. Munich: Verlag Franz Vahlen [In English].
14. Morgan, R.M & Hunt, S. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58, pp. 20-38 [In English].

Larina Ya.S., Lutsii K.M. Modelling of consumption of meat products as basis for a formation of strategies and marketing complexes for meat processing enterprises

The purpose of the article is to carry out forecasting of consumption of meat products for a further formation of strategies and marketing complexes for meat processing enterprises.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: statistical methods for processing of secondary statistical data; methods of econometric analysis for forecasting of volumes of meat and meat products consumption per capita and per year; calculation for solving the assessment task of maximum calorific value of the basket of meat products in terms of budget constraints; tabular for construction of tables; graphical method for drawing of figures.

Research results. In this article have been forecasted possible variants of growth of meat products consumption for the period up to 2020. Based on the time series of consumption of meat products in the period between 2000 and 2016, forecast of consumption up to 2020 has been constructed. In order to determine the level of consumption of meat products, depending on the level of income, the whole population of consumers was divided into three groups: low-income (26%), middle-income (37%), and secured (37%). For each group was solved the optimization problem on the maximum caloric value of the meat product basket in terms of budgetary and production constraints. As a result, optimal diet has been obtained, forecast consumption volumes have been determined, and the strategy of differentiated marketing has been selected for each population group.

Elements of scientific novelty. The model for forecasting the level of consumption of meat products per capita until 2020, which considers an influence of gross domestic product per capita and determining of an optimal level of consumption of the main types of meat according to differentiation of household incomes, that will help to clarify boundaries of the target markets for the meat processing enterprises.

Practical significance. The scientific approach has proposed for forecasting of consumption of meat products, which will allow choosing a strategy of differentiated marketing, clarifying boundaries of the target markets, and forming of effective marketing complexes for meat processing enterprises in the future. It will increase the efficiency of marketing and sales activities of such enterprises and increase their competitive status. Tabl.: 6. Figs.: 7. Refs.: 14.

Keywords: meat consumption; optimal consumption; forecast; income differentiation; segmentation; strategy; marketing complex.

Larina Yaroslava Stepanivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of marketing and international trade, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: larin_sla@ukr.net

Lutsii Kalyna Mykolaivna - post-graduate student of the department of marketing and international trade, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: lytsiykalina@gmail.com

Ларина Я.С., Луций К.Н. Моделирование объёмов потребления мясопродуктов как основа формирования стратегий и комплексов маркетинга мясоперерабатывающих предприятий

Цель статьи - осуществить прогнозирование объёмов потребления мясопродуктов для дальнейшего формирования стратегий и комплексов маркетинга мясоперерабатывающих предприятий.

Методика исследования. В процессе исследования использованы статистические методы (обработка вторичных статистических данных), методы эконометрического анализа (прогнозирование объёмов потребления мяса и мясопродуктов на 1 чел. в год), расчётный (решена оптимизационная задача на максимум калорийности корзины мясопродуктов при наличии бюджетных ограничений), табличный (построение таблиц), графический метод (построение рисунков).

Результаты исследования. Спрогнозированы возможные варианты роста объёмов потребления мясопродуктов на период до 2020 г. На основе временных рядов потребления мясопродуктов на протяжении 2000-2016 гг. определён прогноз потребления до 2020 г. Для уточнения уровня потребления мясопродуктов в зависимости от уровня доходов вся совокупность потребителей разделена на три группы: малообеспеченные, среднеобеспеченные и обеспеченные, для каждой группы решалась оптимизационная задача на максимум калорийности корзины мясопродуктов при наличии бюджетных и производственных ограничений. Для каждой группы населения определены оптимальный рацион, прогнозные объёмы потребления и выбрана стратегия дифференцированного маркетинга.

Элементы научной новизны. Исследовано дальнейшее развитие модели прогнозирования уровня потребления мясопродуктов на 1 чел. до 2020 г., которая предполагает учет влияния ВВП на душу населения и определение оптимального уровня потребления основных видов мяса с учетом дифференциации доходов населения, что позволит уточнить границы целевых рынков для мясоперерабатывающих предприятий.

Практическая значимость. Предложен научный подход к прогнозированию объёмов потребления мясопродуктов, что позволит выбрать стратегию дифференцированного маркетинга, уточнить границы целевых рынков и сформировать в дальнейшем эффективные комплексы маркетинга для мясоперерабатывающих предприятий. Это обеспечит повышение эффективности маркетинговой и сбытовой деятельности этих предприятий и повышение их конкурентоспособности. Табл.: 6. Илл.: 7. Библиограф.: 14.

Ключевые слова: потребление мясопродуктов; оптимальное потребление; прогноз; дифференциация доходов; сегментирование; стратегия; комплекс маркетинга.

Ларина Ярослава Степановна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой маркетинга и международной торговли, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 11)
E-mail: larin_sla@ukr.net

Луций Калина Николаевна - аспирант кафедры маркетинга и международной торговли, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 11)
E-mail: lytsiykalina@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.08.2018 р.

Фахове рецензування: 17.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ларіна Я. С., Луцій К. М. Моделювання обсягів споживання м'ясопродуктів як основа формування стратегій та комплексів маркетингу м'ясопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 82 — 91.

* * *

УДК 334.732.6:620.92(430+477)

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
В.О. ІВАНЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, докторант

Досвід Німеччини у розвитку енергетичних кооперативів: перспективи для України

Мета статті - здійснити теоретико-методичну оцінку та охарактеризувати засади розвитку енергетичних кооперативів Німеччини, що виробляють енергію з екологічно чистих та відновлюваних джерел, і запропонувати шляхи адаптації цього досвіду до реалій України.

Методика дослідження. Діалектичний метод пізнання для аналізу законодавчих та нормативних актів і наукових праць вчених відносно проблематики розвитку енергетичних кооперативів, які виробляють енергію з відновлюваних та екологічно чистих джерел у Німеччині; методи емпіричного дослідження для оцінки та опису сучасного стану й розвитку об'єкта дослідження; методи теоретичного дослідження щодо аналізу, класифікації та узагальнення інформації стосовно роботи кооперативів та їх видів.

Результати дослідження. Висвітлено теоретико-методичні та історичні засади й визначено особливості розвитку у Німеччині кооперативів загалом та енергетичних кооперативів зокрема. Проведено статистичний аналіз розвитку енергетичних кооперативів за їх видами, кількістю, різними джерелами енергії та обсягами виробництва. Відповідно до Стратегії сталого розвитку Україна повинна впровадити технології та реалізувати проекти з використанням альтернативних джерел енергії. Один із варіантів вирішення проблеми - створення енергетичних кооперативів за зразком Німеччини.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо визначення місця і ролі енергетичних кооперативів у енергетичному секторі Німеччини, а також окреслені перспективи, критерії, елементи механізму застосування моделі енергетичних кооперативів в економіці України.

Практична значущість. Зазначено основні відмінності та специфіку створення і функціонування енергетичних кооперативів в Німеччині та Україні, що дало можливість виокремити їх основні моделі. Охарактеризовано основні проблеми, що виникають при створенні енергетичного кооперативу в Україні. Табл.: 2. Рис.: 7. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: кооперативи; енергетичні кооперативи; союз Райффайзен; гідроенергетика; вітрова енергетика; енергія сонячного випромінювання; енергія біомас.

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

Іванченко Віталій Олександрович - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: ivanchenko_vital@ukr.net

Постановка проблеми. Сталий розвиток суспільства зумовлює до переходу від енергії, виробленої за допомогою вуглецевих видів палива, до енергії, одержаної за допомогою альтернативних джерел, екологічно чистих і таких, що можна відновити. Основними серед них є енергія вітру, сонця, біомаси та землі. Україна володіє значним потенціалом розвитку відновлюваних джерел енергії: як технічно можливим, так і економічно доцільним [12 с. 30].

Однією з перших на одержання «чистої» енергетики переорієнтувалася Німеччина. Тому досвід цієї країни буде найбільш корисним при впровадженні виробництва енергії

з відновлюваних джерел саме на основі кооперативної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кооперації в Німеччині відображено працях таких науковців як Гюнтер Рінг [22], Моріц Боденберг [15], Герберт Клеміш [15] та інші. Розвитку енергетичних кооперативів приділяють увагу Ларс Холстенкамп [20], Маркус Меєр [21], Юрген Стааб [23]; Роксолана Байко [1], Валентин Вісін [2], Алла Іващенко [4] та інші.

Питання розвитку кооперативного руху, зокрема в аграрному секторі економіки, знаходять відображення у працях Ю. Лупенка [6, 7], М. Маліка [8, 9]; енергетичному секторі - М. Карліна [5] та С. Савчука [13], проте питання, пов'язані із перспективами створення енергетичних кооперативів в Ук-

раїні залишаються не висвітленими та потребують теоретико-методичного опрацювання.

Мета статті - здійснити теоретико-методичну оцінку та охарактеризувати засади розвитку енергетичних кооперативів Німеччини, що виробляють енергію з екологічно чистих та відновлювальних джерел, та запропонувати шляхи адаптації цього досвіду до реалій України.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток коопераційних відносин наслідуює пріоритетне значення у функціонуванні передових світових економік. Зокрема, у загальній кількості кооперативних об'єднань Німеччини однією із складових є енергетичні кооперативи. Енергетичні кооперативи (нім. — *Energiegenossenschaften*) — це об'єднання громадян, підприємств та ор-

ганізацій, метою яких виступає, як правило, реалізація різноманітних локальних проектів у сфері відновлювальної енергетики [1]. Виникненню цього виду кооперативів сприяло кілька причин. Однією з перших, що вплинула на створення енергетичного кооперативу, стала відмова великих міських енергетичних компаній, які володіли мережами, провести світло і тепло в сільську місцевість та створити там нові мережі. Тому для забезпечення себе енергією люди почали об'єднуватися в енергетичні кооперативи громадян (нім. — *Bürgerenergiegenossenschaften*) та комунальні кооперативи (нім. — *Kommunale Energiegenossenschaften*) створювали свої власні енергетичні мережі. Кількість створених енергетичних кооперативів відображена на рисунку 1.

Рис. 1. Кількість створених енергетичних кооперативів у Німеччині за 2006 — 2017 рр.

Джерело: Розраховано за [17].

Наступною причиною, що дала поштовх розвитку енергетичних кооперативів, стало прийняття в 2000 р. Закону «Про поновлювальні джерела енергії» [19] та концепції «Енергетичного повороту» в 2010 році [16]. Німеччина вирішила замінити викопну та атомну енергію до 2050 року на 80 % відновлюваними джерелами [24], що й зумовило ріст кількості таких кооперативів. Найбільша їхня кількість сформувалася за 2010 — 2013 р. (рис. 2).

Починаючи з 2012 року темпи збільшення кількості створення нових енергетичних кооперативів постійно знижуються, хоча спостерігається постійне нарощення виробниц-

тва різного виду енергії такими кооперативами (табл. 1). Це є прояв екологічної свідомості громадян. За останні роки приріст енергії з екологічно чистих та відновлюваних джерел у Німеччині становить близько 8% до попереднього року. У середньому за період 2003—2016 рр. він досяг 14%, чому сприяє політика Бундестагу про запровадження виробництва енергії з вітру.

Частка різного виду енергії з відновлювальних джерел у загальному споживанні енергії Німеччини постійно збільшується [18 с. 8]. Так, у 2016 р. її показник знаходився на рівні 31,7 %, тоді, коли у 2015 р. був 31,5%, (табл. 1).

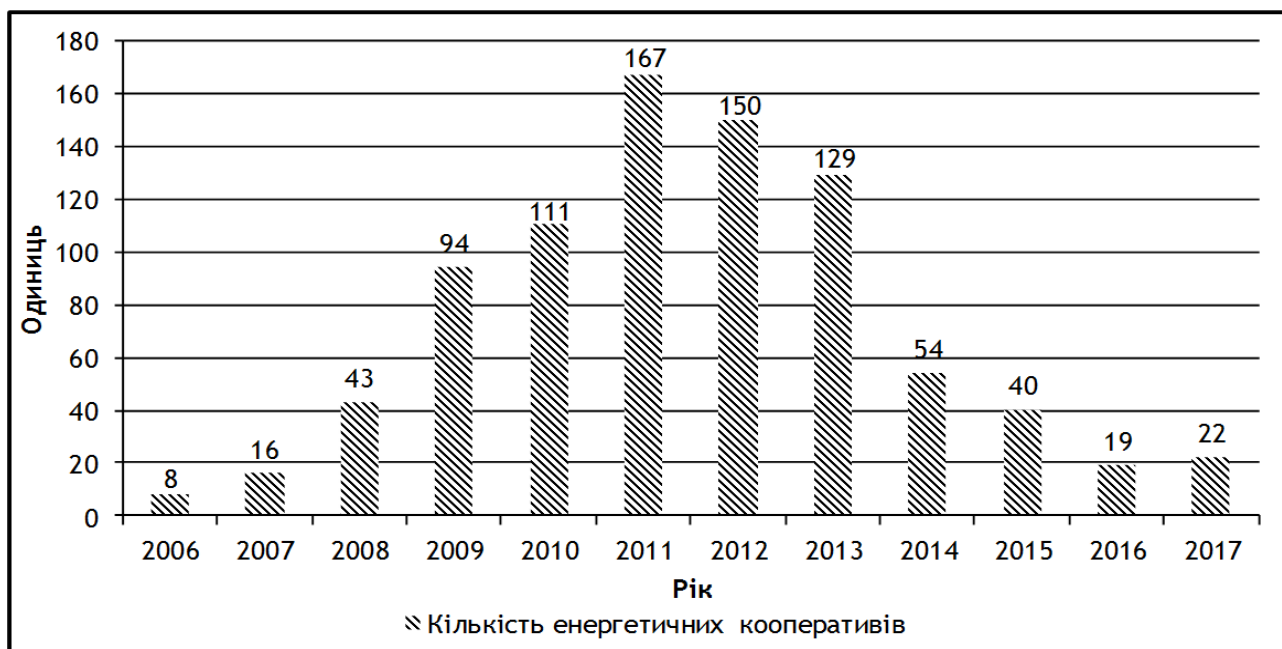

Рис. 2. Кількість енергетичних кооперативів за роками створення в Німеччині за період 2006 – 2016 рр.

Джерело: Розраховано за [17].

1. Виробництво різного виду енергії з відновлювальних джерел у Німеччині за період 2003 – 2016 рр., ГВт-год

Рік	Види енергії							
	Гідроенергетика	Енергія вітру на землі	Енергія вітру в морі	Біомаса	Енергія сонячного випромінювання	Геотермальна енергія	Загальне виробництво електроенергії	Частка виробництва екологічно чистої енергії в загальній кількості, %
1990	17,426	0,710	-	1,435	1,000	-	18,933	3,4
2000	21,732	9,513	-	4,731	0,600	-	36,036	6,2
2005	19,638	27,229	-	14,354	1,282	0,200	62,503	10,2
2006	20,008	30,710	-	18,700	2,220	0,400	71,638	11,6
2007	21,170	39,713	-	24,363	3,075	0,400	88,321	14,2
2008	20,443	40,574	-	27,792	4,420	18,000	93,247	15,1
2009	19,031	38,610	0,38	30,631	6,583	19,000	94,912	16,3
2010	20,953	37,619	0,176	33,925	11,729	28,000	104,43	17,0
2011	17,671	48,314	0,577	36,891	19,599	19,000	123,071	20,3
2012	22,091	49,949	0,732	43,216	26,380	25,000	142,393	23,5
2013	22,998	50,803	0,918	45,527	31,010	80,000	151,336	25,1
2014	19,587	55,908	1,471	48,301	36,056	98,000	161,421	27,3
2015	18,977	70,922	8,284	50,321	38,726	134,000	187,364	31,5
2016	20,546	66,324	12,274	50,815	38,095	162,000	188,216	31,7

Джерело: Розраховано за [18].

Починаючи з 1990 року постійно спостерігається збільшення об'ємів виробництва такої енергії (рис. 3).

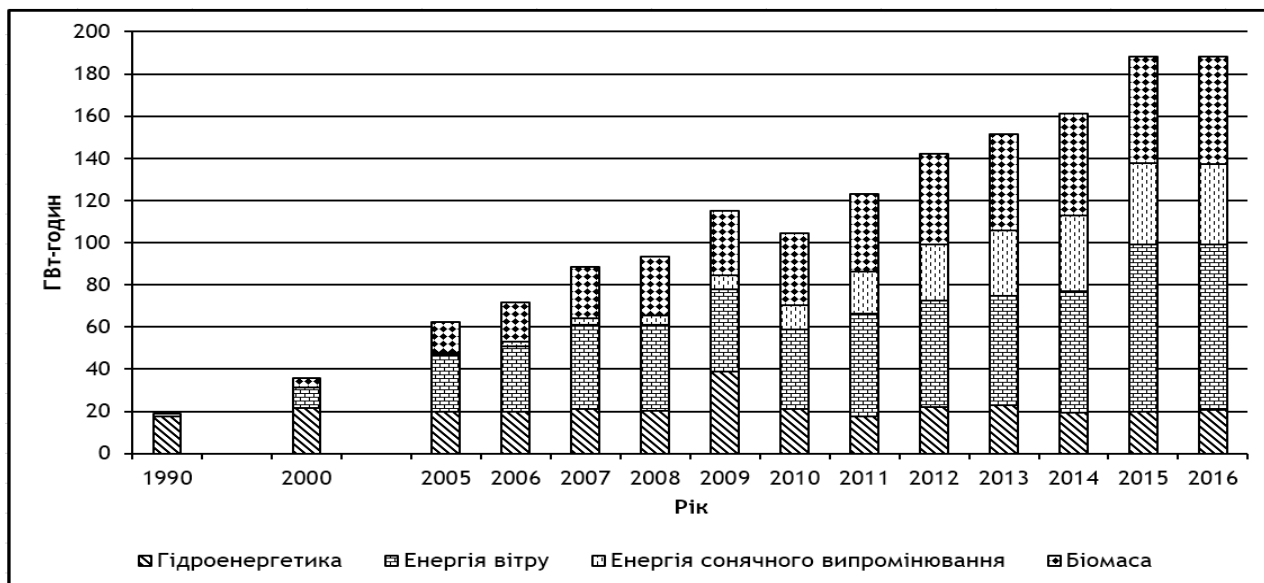

Рис. 3. Виробництво електроенергії з використанням поновлюваних джерел енергії в Німеччині за 1990 – 2016 рр., ГВт-год

Джерело: Розраховано за [18].

Але приріст енергії з екологічно чистих та відновлювальних джерел безпосередньо залежить від погодних умов регіону, де знаходиться та чи інша установка. Якщо в році більше дощових днів, гідроелектростанції вироблять більше енергії, а от кількість

енергії сонячного випромінювання, навпаки, зменшиться. Також і вітрова енергія залежить від сили вітру та тривалості таких вітряних днів. Енергія вітру забезпечує майже половину всіх надходжень (рис. 4).

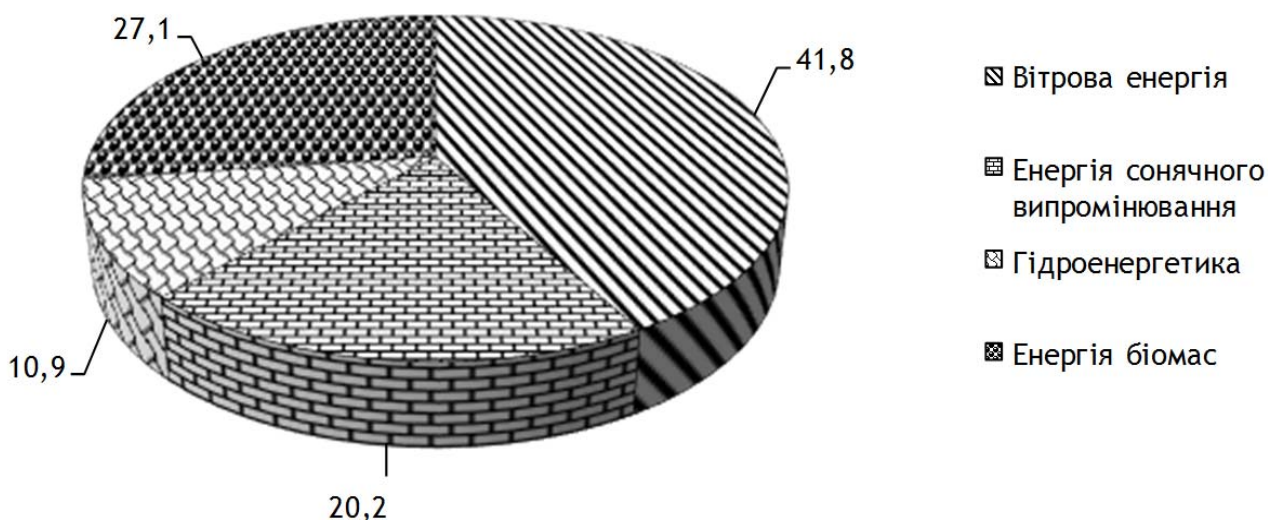

Рис. 4. Виробництво відновлюваної енергії в Німеччині в 2016 р., %

Джерело: Розраховано за [18].

Наступним за обсягами виробництва є енергія біомас - близько 27 %. Вона включає в себе енергію біогазів, геотермальну енергію та рідкі й тверді види біопалива. Вагомий внесок становить також енергія сонячного випромінювання. На сонячних фотоелементах в Німеччині формується близько 20 % всієї енергії з відновлювальних джерел. Гідроенергетика забезпечує близько 10 %.

Енергетичні кооперативи Німеччини виробляють електричну та теплову енергію, а також займаються її транспортуванням (постачанням) для потреб членів своїх кооперативів.

Виробництво тепла починаючи із 2010 року знаходиться в межах 140-160 ГВт-год енергії (рис. 5).

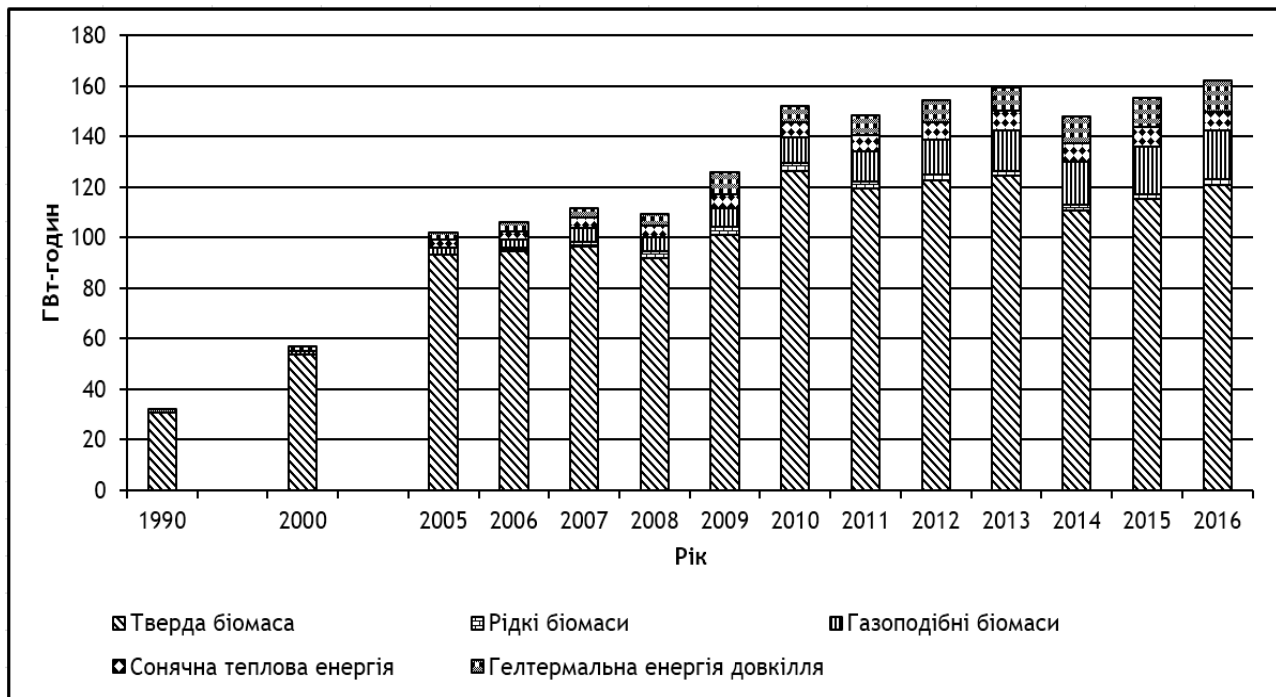

Рис. 5. Виробництво теплової енергії в Німеччині за 1990 – 2016 рр., ГВт-г

Джерело: Розраховано за [18].

Коливання в об'ємах виробництва теплової енергії за рік залежать від температури навколишнього середовища - чим тепліше взимку, тим менше енергії будуть виробляти.

Стимулом для виробництва енергії та реалізації її членам кооперативу і пересічним користувачам є компенсація за виробництво цієї енергії, задекларована у законі «Про відновлювальні джерела енергії» [19]. Оператори вітрових і сонячних установок і такі, що використовують біомасу, зазвичай продають свою електроенергію на ринку. Для цього вони отримують від операторів мережі так звану ринкову премію як винагороду. Вона забезпечує збалансованість різниці між ставкою винагороди та середньою ціною на фондовому ринку. За останні роки ціна фондового ринку майже вдвічі знизилася, так що ринкова премія у вигляді компенсації значно зросла. Ринкова премія значною мірою визначає потреби у фінансуванні поновлюваних джерел енергії та, відповідно, розподіл електроенергії [18 с. 25]. Ця компенсація залежить від розподілу енергії між користувачами, який здійснюють оператори мереж. Крім зазначеного, в стимулюванні енергетичних кооперативів Німеччини існує ще велика кількість методів - пільгові тарифи, зниження податків, пільгові програми кредитування тощо [4].

Нині основним органом, який контролює функціонування кооперативів Німеччини, є

DGRV - Союз Райффайзен. Реєстрація в його членах обов'язкова для створення кооперативу. DGRV опікується всіма питаннями, що стосуються ефективності кооперативного руху в цілому:

- захищає інтереси складових частин кооперативної системи в області спільного господарювання і податкової політики;
- консультує організації з усіх питань кооперативних перевірок, кооперативного права, системи освіти, організації підприємств та обробки даних;
- підтримує стосунки з усіма організаціями й установами як у середині країни, так і за кордоном;
- надає допомогу в розвитку кооперації.

Цей союз допомагає оптимізувати інтереси виробника, споживача, представників науки, торгівлі й державних установ.

Отже, основною причиною виникнення кооперативного руху в Німеччині та розвитку енергетичних кооперативів зокрема стало складне фінансове становище жителів сільської місцевості та небажання, а може й неспроможність промислових підприємств вкладати кошти у розвиток сільської енергетики. Для задоволення власних енергетичних потреб люди почали об'єднуватися та створювати енергетичні кооперативи, які виробляють електричну та теплову енергію, використовуючи різноманітні відновлювальні джерела (гідроенергетика, енергія вітру

та сонячного випромінення, геліоенергетика тощо). На сьогодні енергетичні кооперативи Німеччини постійно збільшують свою частку забезпечення потреб в загальній енергетичній системі країни. Для цього енергетичні кооперативи постійно розвиваються - збільшують кількість членів, модернізують обладнання, використовують різні джерела енергії в одному кооперативі тощо.

На шляху до створення зеленої енергетики в країні Німеччину підтримують на законодавчому рівні Європейського Союзу. Відповідно до директиви ЄС 2009/28/EG, про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел, Німеччина планує впровадження системи відновлюваної енергії до 2020 року. Це є одним із кроків до сталого розвитку суспільства.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку України [14] одним із пріоритетів розвитку країни є забезпечення енергетичної безпеки і перехід до енергоефективного та енергоощадного використання й споживання енергоресурсів із впровадженням інноваційних технологій та реалізації проектів з використанням альтернативних джерел енергії. Від-

повідно до цієї стратегії 18 серпня 2017 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [3], у якій віддається перевага підвищенню енергоефективності та використанню енергії з відновлюваних та альтернативних джерел.

Як зазначається в документі, Україна використовує для власних потреб різноманітні джерела енергії, такі як нафта, природний газ, вугілля, атомна і гідроенергія, енергія вітру і сонця тощо. Традиційно найбільше Україна використовує на даний момент викопні ресурси: природний газ і вугілля, які сумарно становлять понад 60% вітчизняного енергетичного балансу. Водночас за останні роки внаслідок зміни цінової кон'юнктури, технологій та світових тенденцій, частка інших видів енергії у споживанні поступово зростає [3].

На початок 2017 року в Україні частка виробництва енергії із відновлювальних джерел становила близько 2% до загальної потужності (рис. 6).

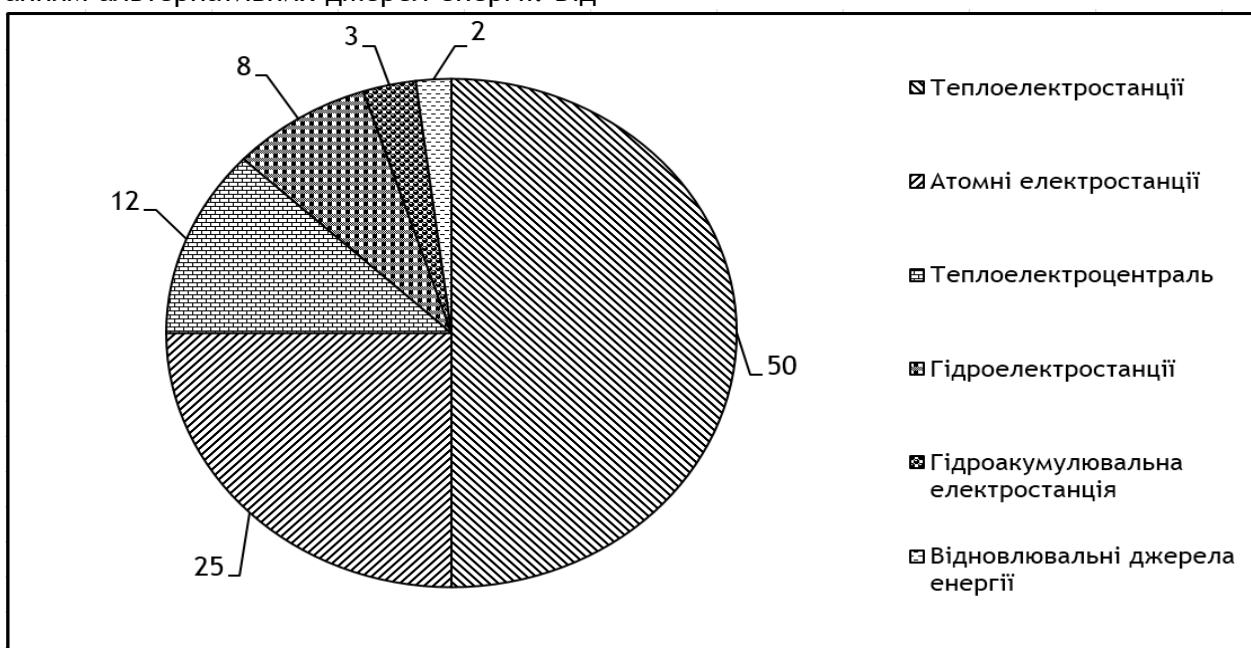

Рис. 6. Структура потужностей з виробництва електроенергії в Україні у 2016 р.

Джерело: Розраховано за [12].

Як засвідчують експерти, більша частина матеріально-технічної бази наявних потужностей з виробництва електроенергії в Україні зношена та неефективна [12]. За даними Інституту відновлюваної енергетики НАН України, атомні блоки наближаються до закінчення строку проектної експлуатації. Понад 70% атомних блоків потребуватимуть

подовження строку експлуатації у найближчі 10 років. Крім того, 42,2% ліній електропередач напругою 220-330 кВт експлуатуються понад 40 років, та 64,4% основного устаткування трансформаторних підстанцій випрацювали свій розрахунковий технічний ресурс. Недостатня пропускна спроможність ліній електропередач для видачі потужності

атомних електростанцій і передачі надлишкової енергії. У розподільчих мережах значна кількість об'єктів також відпрацювала свій ресурс: 40,5% електричних мереж і 37,6% трансформаторних підстанцій потребують реконструкції або заміни [12 с. 9].

Відповідно до зазначеного, енергетична стратегія держави передбачає ріст частки виробництва енергії із відновлювальних джерел в 2035 році до рівня 25% (рис. 7).

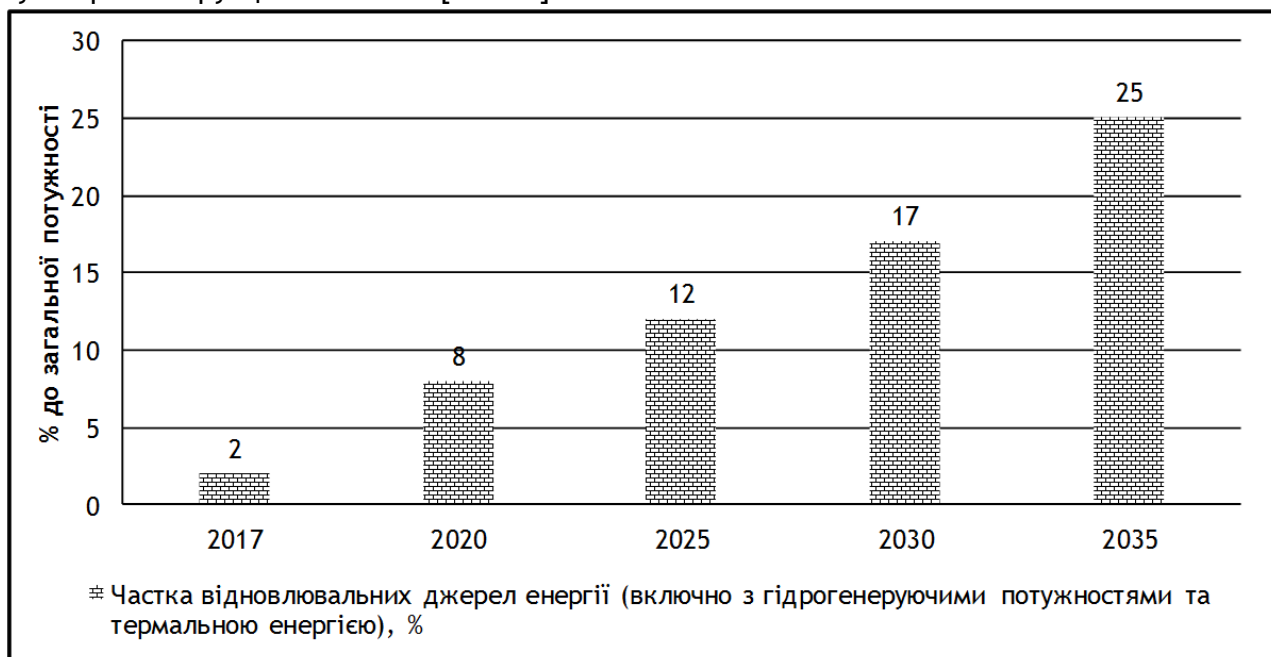

Рис. 7. Прогнозний обсяг частки відновлювальних джерел енергії в загальному обсязі потужностей в Україні

Джерело: Розраховано за [3].

Подібне зростання потужностей в Україні можливий лише за використання в суспільстві моделей енергетичних кооперативів на кшталт Німеччини. Для цього ключовим моментом видається визнання на законодавчому рівні такого виду кооперативної діяльності, як «енергетичний кооператив», оскільки в українській нормативно-правовій базі воно відсутнє. З іншого боку - енергетичні кооперативи надають можливість громадянам власноруч забезпечувати свої потреби в енергоресурсах, використовувати місцеві види палива, ставати енергонезалежними і, що цікаво, бути активними учасниками вла-

сного енергетичного ринку, як зазначає голова Держенергоефективності С. Савчук [13]. Також для розвитку енергетики із відновлювальних джерел в Україні передбачено механізм стимулювання. Ним є система «зелених» тарифів на електроенергію. За системою «зелених» тарифів держава бере на себе зобов'язання купувати електроенергію у виробників, що її одержують із відновлювальних джерел. Сума плати залежить від типу та потужності об'єкта, що виробляє енергію, та строку введення його в експлуатацію (табл. 2).

2. Розмір зеленого тарифу залежно від обсягу та виду відновлюваних джерел енергії

Вид виробників енергії		Тариф залежно від графіка введення в експлуатацію				
		2015	2016	2017-2019	2020-2024	2025-2029
		€ст/кВт*год	€ст/кВт*год	€ст/кВт*год	€ст/кВт*год	коп/кВт*год
Вітрова електростанція	<= 600 кВт	5,81	5,81	5,81	5,17	49,11
	600 - 2 000 кВт	6,78	6,78	6,78	6,03	57,29
	> 2 МВт	10,17	10,17	10,17	9,04	85,94
Сонячна електростанція	На поверхні землі	16,96	16	15,02	13,51	130,37
	На дахах /фасадах будівель	18,04	17,23	16,37	14,75	142,06

Біоенергетичні станції		12,38	12,38	12,38	11,14	107,57
Геотермальні електростанції		15,02	15,02	15,02	13,51	130,37
Гідроелектростанції	<= 200 кВт	17,44	17,44	17,44	15,72	151,41
	200 - 1 000 кВт	13,94	13,94	13,94	12,54	121,01
	1 - 10 МВт	10,44	10,44	10,44	9,42	90,61
Електростанції домогосподарств	сонячні до 30 кВт	20,03	19	18,09	16,26	157,26
	вітрові до 30 кВт	11,63	11,63	11,63	10,44	101,14

Джерело: Наведено за [12].

До кінця 2024 р. усі виплати за зеленим тарифом будуть відбуватися в євроцентах. Починаючи з 2025 р. держава купуватиме енергію вже в національній валюті. Навіть виплати в іноземній валюті не забезпечують запланований в Національному плані дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року [10] розвиток. Цьому причиною є нестабільна ситуація в країні, постійні фінансові, правові та інституційні кризи. Також відміняються задекларовані та уже введені в дію податкові пільги для відновлювальних джерел енергії, знижуються зелені тарифи та збільшується плата за приєднання до електромереж. Відповідно до таких дій

втрачається довіра громадян до системи стимулювання відновлювальної енергетики та й взагалі до економічних, соціальних і екологічних переваг таких проєктів.

Висновки. Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що розвиток кооперації в енергетичному секторі економіки, зокрема в сегменті енергії біологічного походження, вважаємо одним із визначальних процесів формування національної енергетичної безпеки. Досвід Німеччини у вирішенні цих проблем через механізм залучення кооперативного самоврядування є успішно інституціоналізованим у практику, тому, на нашу думку, його доцільно застосувати в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Байко Р. Енергетичні кооперативи: досвід Німеччини та Австрії. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2016. 36 с. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/FEAO_Energy_cooperatives.pdf.
2. Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX-першій третині XX ст.: історичний аспект: дис. ... д-ра істор. наук: 07.00.01 / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Львів, 2015. 522 с.
3. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабміну від 18.08.2017 р. № 605-р. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
4. Івашченко А. Зарубіжний досвід стимулювання відновлюваних джерел енергетики (досвід Німеччини та Австрії) / заг. ред. В.М. Мазярчука. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. 40с.
5. Карлін М. І. Проблеми й перспективи використання «зелених» фінансів територіальними громадами: світовий досвід та Україна. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2018. 1.13: С. 148-157.
6. Лупенко Ю. О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
7. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 50 с.
8. Малік М. Й. Інституціональні чинники розвитку сільськогосподарської кооперації. Кооперативні читання: 2018 рік: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 1 черв. 2018 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 12-19.
9. Малік, М. Й.; Шпикуляк, О. Г.; Пехов, В. А. Розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки / Сталлий розвиток економіки. 2015. (3). С. 5-11.

References

1. Bayko, R. (2016). *Enerhetychni kooperatyvy: dosvid Nimechchyny ta Avstriyi [Energy cooperatives: the experience of Germany and Austria]*. Kyiv: Ofis z finansovoho ta ekonomichnoho analizu u Verkhovniy Radi Ukrayiny. Retrieved from: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/FEAO_Energy_cooperatives.pdf [In Ukrainian].
2. Visyn, V.V. (2015). *Kooperatyvnyy rukh na Volyni u druhiy polovyni XIX-pershiy tretyni XX st.: istorychnyy aspekt [Cooperative movement in Volyn in the second half of the 19th - first third of the 20th century: historical aspect]. Doctor's thesis.* Lviv [In Ukrainian].
3. Enerhetychna stratehiya Ukrayiny na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist" [The energy strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Safety, energy efficiency, competitiveness"]. (2017). *Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine*. Retrieved from: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358> [In Ukrainian].
4. Ivashchenko, A. (2017). *Zarubizhnyy dosvid stymulyuvannya vidnovlyuvanykh dzherel enerhetyky (dosvid Nimechchyny ta Avstriyi) [Foreign experience of stimulation of renewable energy sources (experience of Germany and Austria)]*. V.M. Mazyarchuk (Ed.). Kyiv: Ofis z finansovoho ta ekonomichnoho analizu u Verkhovniy Radi Ukrayiny [In Ukrainian].
5. Karlin, M.I. (2018). *Problemy y perspektyvy vykorystannya "zelenykh" finansiv terytorialnymy hromadamy: svitovyy dosvid ta Ukrayina [Problems and prospects of using "green" finances by territorial communities: world experience and Ukraine]*. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, 1.13, pp. 148-157 [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykulyak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok pidpryyemnytstva i kooperatsiyi: instytut-sional'nyy aspekt: monohr. [Development of entrepreneurship and cooperation: the institutional aspect: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zayats, V.M., et al. (2013). *Stratehichni napryamy rozvytku pidpryyemnytstva i kooperatsiyi v sil'skomu hospodarstvi na period do 2020 roku [Strategic directions of development of entrepreneurship and cooperation in agriculture up to 2020]*. M.Y. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

10. Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 902-р URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80/page>.
11. Німеччина отримала більше половини енергії від поновлюваних джерел. URL: <http://rener.com.ua/news/296>.
12. Розвиток відновлюваних джерел енергії в Україні. Звіт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарств в Україні. Березень 2017. URL: https://zhytlo.in.ua/ua/napryamok/chista_energya.
13. Сергій Савчук. Створення енергетичних кооперативів в Україні - це новий тренд, який розвиватиме Держенергоефективності разом із громадами для їх енергонезалежності та самостійності. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249719187>.
14. Стратегія сталого розвитку України - 2020. Схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
15. BODDENBERG, Moritz; KLEMISCH, Herbert. Unternehmensmitbestimmung in Genossenschaften: zwischen Postdemokratie und Solidarität. WSI-Mitteilungen, 2018, 71.4: 288-298.
16. Bundesregierung. Energiewende. Energiewende im Überblick. URL: <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/StatistischeSeiten/Breg/Energiekonzept/0-Buehne/buehnenartikel-links-energie-wende-im-ueberblick.html>.
17. Energiegenossenschaften. Ergebnisse der DGRV-Jahresumfrage (zum 31.12.2016). URL: <https://www.genossenschaften.de/sites/default/files/Umfrage%20Energiegenossenschaften%202016.pdf>.
18. Erneuerbare Energien in Zahlen. Nationale und internationale Entwicklung im Jahr 2016. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Energie/erneuerbare-energien-in-zahlen-2016.pdf?__blob=publicationFile&v=8.
19. Gesetz für den Ausbau erneuerbarer Energien 2014 (EEG): Bundesrepublik Deutschland (Gesetz für den Vorrang Erneuerbarer Energien). URL: <https://dejure.org/gesetze/EEG>.
20. HOLSTENKAMP, Lars. Die Geschichte der Elektrizitätsgenossenschaften in Deutschland. In: Handbuch Energiewende und Partizipation. Springer VS, Wiesbaden, 2018. P. 403-419.
21. MEYER, Markus; MEYER, Markus. Dividenden als ein Förderinstrument der Volks- und Raiffeisenbanken. Dividendenpolitik der Volks- und Raiffeisenbanken: Eine Analyse im Zuge der Niedrigzinspolitik der Europäischen Zentralbank, 2018, 31-51.
22. RINGLE, Günther. Verfremdung der Genossenschaften im Nationalsozialismus: Gemeinnutzzvorrang und Führerprinzip. Wismarer Diskussionspapiere, 2018.
23. Staab, Jürgen. "Rechtsformauswahl." Erneuerbare Energien in Kommunen. Springer Gabler, Wiesbaden, 2018. 11-21.
24. The German energiewende book. Energy Transition. The German Energiewende. By Craig Morris, Martin Pehnt An initiative of the Heinrich Böll Foundation URL: <https://book.energytransition.org>.

8. Malik, M.Y. (2018). Instytutsionalni chynnyky rozvytku silskohospodarskoyi kooperatsiyi [Institutional factors of agricultural cooperation development]. *Kooperatyvni chytannya: 2018 rik : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 12-19). Zhytomyr: ZHNAEU [In Ukrainian].
9. Malik, M.Y., Shpykulyak, O.H., & Pekhov, V.A. (2015). Rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v aharniy sferi ekonomiky [Development of cooperative relations in the agrarian sector of the economy]. *Stalyy rozvytok ekonomiky*, 3, pp. 5-11 [In Ukrainian].
10. Pro Natsionalnyy plan diy z vidnovlyuvanoyi enerhetyky na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1.10.2014 # 902-r [The National Renewable Energy Action Plan for the period up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 1.10.2014 No. 902-r]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80/page> [In Ukrainian].
11. Nimechchyna otrymala bilshhe polovyny enerhiyi vid ponovlyuvanykh dzherel [Germany received more than half of its energy from renewable sources]. (2017). *Renner*. Retrieved from: <http://rener.com.ua/news/296> [In Ukrainian].
12. Rozvytok vidnovlyuvanykh dzherel enerhiyi v Ukraini. [Development of renewable energy sources in Ukraine]. (2017). *Zvit Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstv v Ukraini*. Retrieved from: https://zhytlo.in.ua/ua/napryamok/chista_energya [In Ukrainian].
13. Savchuk, S. (2017). Stvorennia enerhetychnykh kooperatyviv v Ukraini - tse novyy trend, yakyy rozvyvatyme Derzhenerhoeffektyvnosti razom iz hromadamy dlya yikh enerhonezalezhnosti ta samostiynosti [Creation of energy cooperatives in Ukraine is a new trend that will develop State Energy Efficiency with communities for their energy independence and autonomy]. *Uriadovi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249719187> [In Ukrainian].
14. Pro Stratehiu staloho rozvytku Ukrainy - 2020: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 12.01.2015 # 5/2015 [Strategy of sustainable development of Ukraine - 2020: Decree of the President of Ukraine from 12.01.2015 No. 5/2015]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [In Ukrainian].
15. Boddenberg, M. & Klemisch, H. (2018). *Unternehmensmitbestimmung in Genossenschaften: zwischen Postdemokratie und Solidarität*. WSI-Mitteilungen [In German].
16. Energiewende im Überblick. (n.d.). *Bundesregierung*. Retrieved from: <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/StatistischeSeiten/Breg/Energiekonzept/0-Buehne/buehnenartikel-links-energie-wende-im-ueberblick.html> [In German].
17. Energiegenossenschaften. Ergebnisse der DGRV-Jahresumfrage. Retrieved from: <https://www.genossenschaften.de/sites/default/files/Umfrage%20Energiegenossenschaften%202016.pdf> [In German].
18. *Erneuerbare Energien in Zahlen*. (2016). Frankfurt: Druck- und Verlagshaus Zarbock GmbH & Co. KG. Retrieved from: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Energie/erneuerbare-energien-in-zahlen-2016.pdf?__blob=publicationFile&v=8 [In German].
19. Gesetz für den Ausbau erneuerbarer Energien (2014). EEG: Bundesrepublik Deutschland. Retrieved from: <https://dejure.org/gesetze/EEG> [In German].
20. Holstenkamp, L. (2018). Die Geschichte der Elektrizitätsgenossenschaften in Deutschland. *Handbuch Energiewende und Partizipation*. Springer VS, Wiesbaden, pp. 403-419 [In German].
21. Meyer, M. (2018). Dividenden als ein Förderinstrument der Volks- und Raiffeisenbanken. *Dividendenpolitik der Volks- und Raiffeisenbanken: Eine Analyse im Zuge der Niedrigzinspolitik der Europäischen Zentralbank*, pp. 31-51 [In German].
22. Ringle, G. (2018). *Verfremdung der Genossenschaften im Nationalsozialismus: Gemeinnutzzvorrang und Führerprinzip*. Wismarer Diskussionspapiere [In German].
23. Staab, J. (2018). "Rechtsformauswahl". *Erneuerbare Energien in Kommunen*. Springer Gabler, Wiesbaden [In German].
24. Morris, C. & Pehnt, M. (n.d.). *The German energiewende book*. Energy Transition. The German Energiewende. Retrieved from: <https://book.energytransition.org> [In English].

The purpose of the article is to study and characterize the development of Germany's energy cooperatives, which produce energy from environmentally friendly and renewable sources, and adapt this experience to the realities of Ukraine.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: dialectical method for the analysis of legislative and normative acts and scientific works of scientists on the development of energy cooperatives, which produce energy from renewable and environmentally friendly sources in Germany; methods of empirical research for the evaluation and description of the current state and development of the research object; methods of theoretical research for the analysis, classification and generalization of information on the work of cooperatives and their types.

Research results. The theoretical and methodological and historical foundations have been highlighted, and the specifics of the development of cooperatives in Germany in general and energy cooperatives in particular have been determined. Statistical analysis of the development of energy cooperatives according to their types, quantity, different energy sources and volumes of production has been carried out. According to the Sustainable Development Strategy of Ukraine, it is necessary to introduce technologies and implement projects using alternative energy sources. The best option would be to create energy cooperatives on the model of Germany.

Elements of scientific novelty. Theoretical provisions for determining the place and role of energy cooperatives in the German energy sector have been further developed, and prospects, criteria, elements of the mechanism for introduction of the model of Germany's energy cooperatives in the Ukrainian economy have been outlined.

Practical significance. The main differences and specifics of the creation and functioning of energy cooperatives in Germany and Ukraine have been analyzed, which made it possible to identify the main models of energy cooperatives. The main problems of creation of energy cooperatives in Ukraine have been identified. Tabl.: 2. Figs.: 7. Refs.: 24.

Keywords: cooperatives; energy cooperatives; Raiffeisen Union; hydropower; wind power; solar energy; biomass energy.

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

Ivanchenko Vitalii Oleksandrovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor's degree of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: ivanchenko_vital@ukr.net

Шпикуляк А.Г., Иванченко В.А. Опыт Германии в развитии энергетических кооперативов: перспективы для Украины

Цель статьи - осуществить теоретико-методическую оценку и охарактеризовать основы развития энергетических кооперативов Германии, производящих энергию из экологически чистых и возобновляемых источников, и предложить пути адаптации этого опыта к реалиям Украины.

Методика исследования. Диалектический метод познания для анализа законодательных и нормативных актов и научных трудов ученых по проблематике развития энергетических кооперативов, производящих энергию из возобновляемых и экологически чистых источников в Германии; методы эмпирического исследования по оценке и описанию современного состояния и развития объекта исследования; методы теоретического исследования по анализу, классификации и обобщению информации о работе кооперативов и их видов.

Результаты исследования. Освещены теоретико-методические и исторические основы и определены особенности развития в Германии кооперативов в целом и энергетических кооперативов в частности. Проведен статистический анализ развития энергетических кооперативов по их видам, количеству, различными источниками энергии и объемам производства. Согласно Стратегии устойчивого развития Украины необходимо внедрить технологии и реализовать проекты с использованием альтернативных источников энергии. Один из вариантов решения проблемы - создание энергетических кооперативов по образцу Германии.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по определению места и роли энергетических кооперативов в энергетическом секторе Германии, а также обозначены перспективы, критерии, элементы механизма применения модели энергетических кооперативов в экономике Украины.

Практическая значимость. Проанализированы основные различия и специфика создания и функционирования энергетических кооперативов в Германии и Украине, что позволило выделить основные модели энергетических кооперативов. Определены основные проблемы, возникающие при создании энергетического кооператива в Украине. Табл.: 2. Илл.: 7. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: кооперативы; энергетические кооперативы; союз Райффайзен; гидроэнергетика; ветровая энергетика; энергия солнечного излучения; энергия биомасс.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

Иванченко Виталий Александрович - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: ivanchenko_vital@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 16.08.2018 р.

Фахове рецензування: 29.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Иванченко В. О. Досвід Німеччини у розвитку енергетичних кооперативів: перспективи для України. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 92 – 101.

* * *

Глобальний попит на продовольство

Мета статті - розглянути сучасні тенденції міжнародної торгівлі агропродовольчою продукцією по основних групах, товарних позиціях і країнах-імпортерах.

Методика дослідження. Використано методи: теоретичного узагальнення - для вивчення теоретичних основ формування глобального попиту на продовольство; аналізу та синтезу - для виділення найбільших країн-імпортерів і узагальнення кількісних показників міжнародної торгівлі аграрною сировиною та готовими харчовими продуктами; порівняльної оцінки - для зіставлення обсягів експорту окремих товарних груп сільськогосподарської продукції, графічний - для наочного відображення статистичних результатів дослідження.

Результати дослідження. Здійснено оцінку загальної динаміки світової торгівлі продукцією АПК, визначено конкретні товари, що користуються найбільшим попитом і мають найвищу експортну вартість, проаналізовано обсяги торгівлі сировиною та готовими харчовими продуктами, наведено перелік країн, які формують основний попит на продовольство на глобальному ринку, досліджено роль України в питанні забезпечення поставок аграрної продукції для потреб конкретних держав-імпортерів.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано причини та тенденції, які впливатимуть на постійне зростання потреби в продуктах харчування у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Практична значущість. Положення статті спрямовані на доведення інформації про актуальні тенденції світового продовольчого ринку до вітчизняних виробників та експортерів аграрної продукції для використання у їхній поточній і перспективній діяльності. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: міжнародна торгівля; агропродовольча продукція; глобальний ринок; попит; споживання; прогноз.

Духницький Богдан Володимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

Постановка проблеми. У світі постійно зростає кількість населення, змінюються й розширюються споживчі вподобання, створюючи дедалі більший попит на продовольство. Збільшуються глобальні обсяги виробництва всіх видів аграрної продукції. При цьому зараз фактично жодна країна не здатна самостійно повною мірою задовольнити потреби внутрішнього ринку, тому посилюється роль міжнародної торгівлі як фактора досягнення продовольчого забезпечення. Свідченням цього є зростання світових експортних поставок сільськогосподарської продукції у натуральному та вартісному виразі. Синхронність вказаних процесів зумовлює розвиток технологій сільськогосподарського виробництва та диверсифікацію товарного асортименту харчових продуктів, які максимально відповідають вимогам сучасного ринку. Незважаючи на загальну позитивну динаміку, проблема достатньої кількості продовольства для всього населення планети залишається невирішеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням світового виробництва та міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією присвячені публікації вітчизняних вчених, зокрема В.І. Артюшина [6], О.Г. Білоруса [9], В.І. Власова [6, 9, 10], Ю.О. Лупенка [5], М.І. Пугачова [5, 7, 8], П.Т. Саблука [9] та інших, а також статистичні видання й аналітичні збірники спеціалізованих українських і зарубіжних ресурсів [1-4].

Мета статті - дослідити ключові аспекти формування попиту на сільськогосподарську продукцію у світі, оцінити перспективи розвитку виробництва та торгівлі продовольством з урахуванням наявних тенденцій, які впливають на кон'юнктуру ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Потреба в їжі є однією з базових для кожної людини. Її задоволення на рівні держави відбувається балансуванням внутрішнього виробництва та імпорту. Разом із тим одним з основних чинників розвитку світової економіки є стимулювання міжнародної торгівлі. Динаміка глобальної торгівлі продовольством у ХХІ ст. підтверджує за-

гальну тенденцію її росту. Так, у 2000 р. загальний експорт аграрної продукції становив трохи більше 400 млрд дол. США, а за підсумками 2017 р. перевищив 1500 млрд дол. США [3].

Серед товарних груп продукції АПК традиційно найбільші суми продажів фіксують-

ся при експорті м'яса і субпродуктів, риби і морепродуктів, різних видів напоїв, плодів і ягід, зернових, олій та жирів, олійних культур, молочних продуктів, яєць, меду, а також овочів (рис. 1).

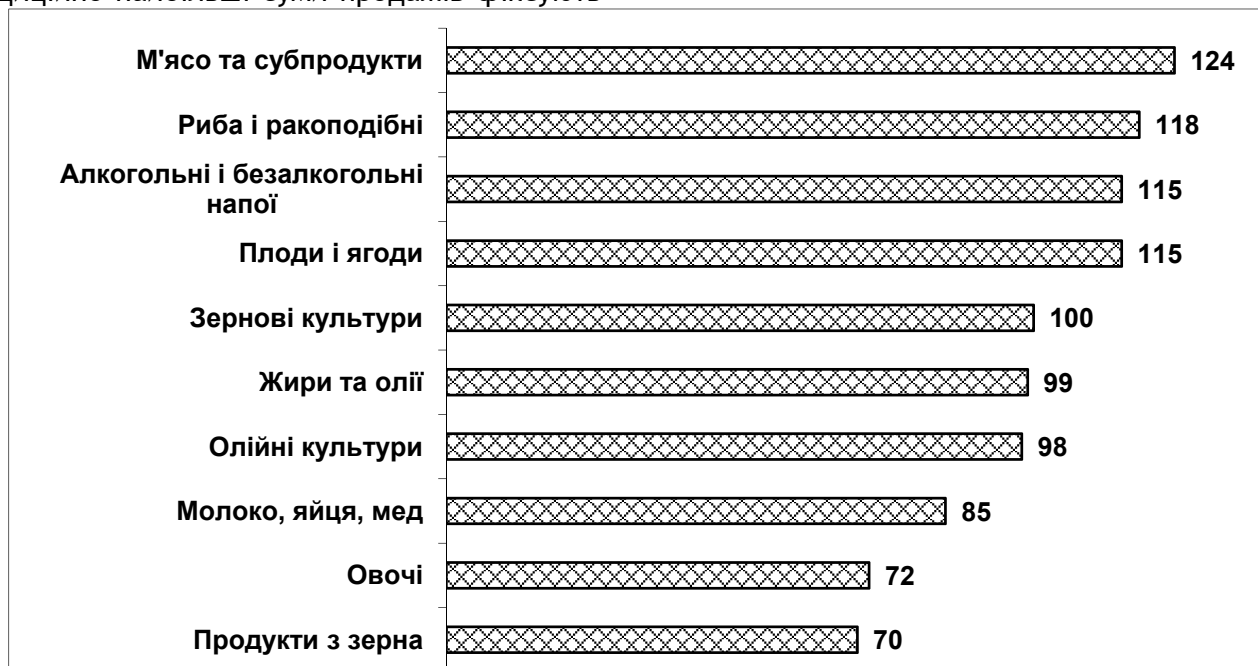

Рис. 1. Агропродовольча продукція з найбільшою вартістю експорту в світі у 2017 р., млрд дол. США

Джерело: Сформовано автором на основі [4].

За підсумками 2017 року найбільшою була вартість експорту м'ясопродукції, що склала 124 млрд дол. На понад 100 млрд дол. було поставлено на глобальний ринок риби та морепродуктів, напоїв, фруктів, на 100 млрд дол. - зерна і трохи менше реалізовано жирів і олій разом з олійними культурами. Найнижчу вартість експорту мають інші продукти тваринного походження (10 млрд дол.), лаки і смоли (7 млрд дол.), а також матеріали рослинного походження (1 млрд дол.). Таким чином, більшість лідируючих позицій належить сировинним товарам, які продаються для подальшої переробки та приготування.

Якщо розглядати показники комплексно, то у минулому році рослинницької продукції

експортовано на суму 481 млрд дол., тваринницької - 358 млрд дол., олій та жирів - 99 млрд дол., товарів харчової та переробної промисловості - на 571 млрд дол. [4]. У товарній структурі продукції тваринництва найбільшу вартість експорту становила яловичина (у свіжому, охолоджену та заморожену вигляді), якої поставлено на 44 млрд дол. Із рослинницької продукції за цим показником переважала соя, вартість реалізації якої склала 58 млрд дол. Серед олій та жирів найвищою є реалізація пальмової олії, виручка від якої сягнула 33 млрд дол. Продукція харчової та переробної промисловості має основним товаром етиловий спирт, якого було продано на 38 млрд дол. (табл.).

Продукція з найвищою вартістю експорту у 2017 р., млрд дол. США

Тваринництво		Рослинництво		Жири та олії		Харчова і переробна промисловість	
Товар	Обсяг	Товар	Обсяг	Товар	Обсяг	Товар	Обсяг
Яловичина	44	Соя	58	Пальмова олія	33	Спирт етиловий	38
Сири	30	Пшениця	39	Соняшникова олія	11	Вина виноградні	35

Продовження табл.

Свинина	30	Кава	33	Соєва олія	9	Хлібобулочні кондитерські вироби	33
Ракоподібні	28	Кукурудза	30			Цукор	28
Молоко і вершки	28	Рис	21			Шоколад	28
М'ясо птиці	26					Продукти для годівлі тварин	28
Риба морожена	24					Сигари, сигарети	24

Джерело: Сформовано автором на основі [4].

У натуральному виразі обсяги торгівлі основними агропродовольчими товарами теж суттєво зросли з початку нинішнього століття. Згідно із статистичними даними ФАО, з 2000 по 2016 р. світовий експорт зернових збільшився від 274 до 438 млн тонн, олійних культур - від 68 до 173 млн тонн, цукру - від 40 до 69 млн тонн, рослинних олій - від 35 до 82 млн тонн, м'яса - від 25 до 46 млн тонн, молока в перерахунку на молокопродукти - від 71 до 124 млн тонн, яєць - від 1 до 2 млн тонн. Поясненням цього є не лише збільшення населення планети, а й зростання споживання з розрахунку на одну особу [9]. Так, за аналізований період одна людина в середньому споживає вже більше різної рослинницької і тваринницької продукції, а споживання зерна і солодощів залишається на незмінному рівні [3, 5].

Важливе значення має виявлення країн, що формують основний попит на агропродовольчу продукцію, адже вони виступають головною рушійною силою світової торгівлі (рис. 2). До числа десяти найбільших імпортерів продукції сільського господарства належать Китай, США, Німеччина, Велика Британія, Японія, Франція, Нідерланди, Італія, Бельгія та Канада [3]. Разом вони здійснюють половину світових закупівель сільськогосподарських товарів у грошовому виразі. Об'єднує ці країни належність до економічних лідерів свого географічного регіону (Європи, Азії, Північної Америки), наявність значної частки населення з високим платоспроможним попитом, а також традиційність у зовнішній торгівлі сильної орієнтації на поставки агропродовольчої продукції з-за кордону, що викликана особливими для кожної країни причинами.

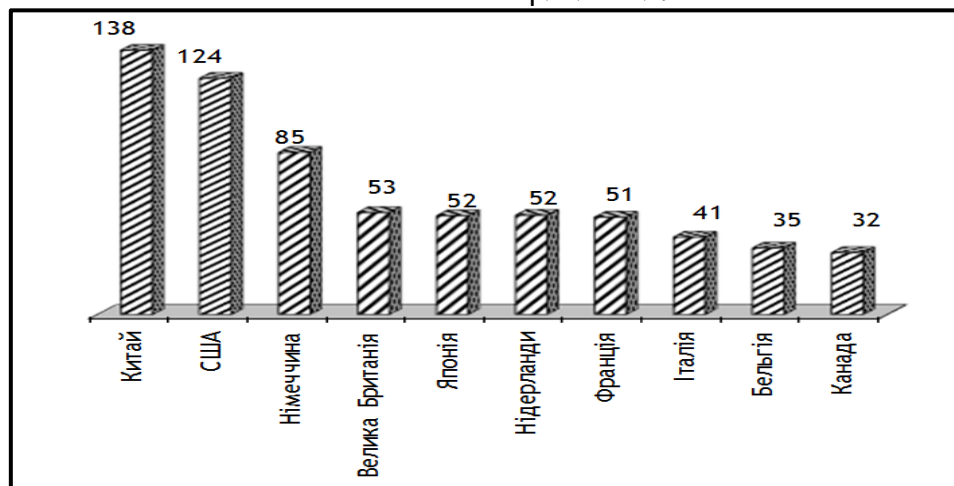

Рис. 2. Головні країни-імпортери агропродовольчої продукції у 2016 р., млрд дол. США

Джерело: Сформовано автором на основі [3].

Цікаво, що для Китаю основними імпортованими продуктами є насіння олійних, м'ясна продукція, жири та олії, для Сполучених Штатів Америки - алкогольні і безалкогольні напої, плоди і ягоди, риба і морепродукти, для Німеччини - плодово-ягідна продукція, молоко, яйця

і мед, різні напої, для Великої Британії - напої, фрукти і ягоди, м'ясо і субпродукти, для Японії - риба і ракоподібні, м'ясопродукти, готові продукти з риби і м'яса [4].

Україна теж пов'язана з процесами забезпечення глобального попиту на продовольст-

во, адже належить до помітних гравців на світовому ринку за рахунок стабільних експортних поставок зерна, насіння олійних, соняшникової олії та продукції переробної промисловості [1, 2, 7, 8]. Основними ринками збуту вітчизняної агропродовольчої продукції традиційно виступають держави Азії та Європейського Союзу. У 2017 р. сумарний експорт продукції АПК Україною в європейські та азійські країни склав 13,5 млрд дол. США, або 3/4 від усієї його вартості. Найбільшим попитом вітчизняна аграрна продукція користувалася в Індії (1954 млн дол. США), Нідерландах (1279), Єгипті (1258), Іспанії (1025), Китаї (1016), Туреччині (930), Італії (776), Польщі (612), Ірані (528) та Білорусі (495 млн дол.). Ці основні десять країн-споживачів забезпечили українським експортерам 55 % доходів від загальної вартості поставок аграрної продукції на зовнішні ринки.

Із часом глобальний попит на усі види продовольства продовжить зростати [10]. По-перше, триватиме збільшення чисельності населення планети, яке, за прогнозами ООН, до 2050 року досягне майже 10 млрд осіб. По-друге, внаслідок загального зростання доходів ще більше урізноманітнююватимуться споживчі вподобання, на які значним чином впливатимуть популярні дієти та загальносвітові тенденції харчування. Зокрема, найкращі перспективи зараз у сегментах правильного здорового харчування та органічної продукції. По-третє, до 2030 року ООН розраховує повністю подолати голод і недоїдання, тому має бути забезпечена потреба у достатньому раціоні харчування для понад 800 млн людей в усьому світі, яких це стосується зараз. У результаті людство буде вимушене більше виробляти і реалізовувати сільськогосподарської продукції. Оцінити точні масш-

таби збільшення попиту та потенційного зростання пропозиції досить складно, адже вони формуватимуться вже в нових умовах з іншою кількістю населення, і впливатимуть на них не лише фактичне пропорційне зростання потреби, а й розвиток технологій виробництва, зберігання і переробки продукції, природно-кліматична ситуація в різних частинах світу, глобальна кон'юнктура аграрного ринку і т.п.

Висновки. Світовий ринок продовольства розвивається швидкими темпами. Постійно зростають обсяги виробництва аграрної сировини та продукції харчової промисловості, кількісні та вартісні показники їх експортних поставок. Основними продовольчими продуктами на планеті залишаються м'ясо, риба, молоко, яйця, зерно, фрукти й овочі, рослинні олії та напої. Цей асортимент дозволяє формувати достатність продовольства як у вигляді сировини, так і в якості готових до вживання продуктів.

Глобальний попит на продукцію сільського господарства в основному формується десятьма країнами, що здійснюють близько половини імпорتنих закупівель. Ці держави є економічними лідерами у своїх регіонах, характеризуючись великою ємністю внутрішнього ринку. Україна продовжує своє позиціонування як одного з ключових постачальників агропродовольчої продукції, хоча й має значний нереалізований експортний потенціал. У перспективі відбуватиметься збільшення світового попиту на продукти харчування, який буде викликаний спільним впливом низки соціально-економічних чинників. Однак майбутні обсяги пропозиції все одно залишаться менш прогнозованими, оскільки частіше піддаватимуться коливанням внаслідок впливу природно-кліматичних чинників та змін ринкових умов.

Список бібліографічних посилань

1. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Державна фіскальна служба України. URL : <http://sfs.gov.ua>
3. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>
4. International Trade Centre. URL : <http://www.intracen.org>
5. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
6. Artushin V., Kobets M., Pugachov M. Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy. *Economics and Rural Development*. 2011. № 1. P. 7-17.
7. Пугачов М. І., Духницький Б. В., Пугачов В. М. Перспективні напрями експорту агропродовольчої продукції України: 20 провідних країн-імпортерів пшениці. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 28 с.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
2. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy [State Fiscal Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua> [In Ukrainian].
3. Faostat. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].
4. International trade centre. Retrieved from: <http://www.intracen.org> [In English].
5. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). *Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia* [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]. Yu.O. Lupenko & M.I. Pugachov (Eds.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
6. Artushin V., Kobets M., Pugachov M. (2011) *Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy*. *Economics and Rural Development*. 1, pp. 7-17. [In English].

8. Pugachov N. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. Springer International Publishing Switzerland. 2017. 180 p..
9. Білорус О. Г., Зубець М. В., Саблук П. Т., Власов В. І. Глобальна продовольча безпека. К.: ННЦ ІАЕ, 2009. 486 с.
10. Глобалістика: історія, теорія: монографія в 2 т. / Власов В. І. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. Т. 2. 856 с.

7. Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., & Pugachov, V.M. (2013). *Perspektyvni napryamy eksportu agroprodovolchoyi produkciyi Ukrainy: 20 providnyh krayin-importeriv pshenyci* [Perspective directions for agricultural export of Ukraine: 20 leading importing countries of wheat]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
8. Pugachov N. (2017) The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. Springer International Publishing Switzerland. 180 p. [In English].
9. Bilorus, O.H., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., & Vlasov, V.I. (2009). *Globalna prodovolcha bezpeka* [Global food security]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
10. Vlasov, V.I. (2012). *Globalistyka: istoriya, teoriya: monografiia u 2 t.* [Globalistics: history, theory: monograph: 2 vols.]. Vinnytsya: TOV "Nilan-LTD" [In Ukrainian].

Dukhnytskyi B.V. Global demand for food

The purpose of the article is to consider the current trends of international agricultural trade in terms of major groups, commodity positions and importing countries, as well as research the structure of Ukrainian agricultural export and forecast future global food demand.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: theoretical generalization for studying the theoretical foundations of formation of global demand for food; analysis and synthesis for determination of the largest importing countries and generalization of quantitative indicators of international trade in agrarian raw and ready-made food; comparative assessment for comparing export volumes of certain groups of agricultural products; graphical for visualization of statistical results of the research.

Research results. The estimation of general dynamics in world agricultural trade have been given, and the concrete goods, which have the highest demand with the highest export value have been determined. There have been analyzed volumes of agrarian raw and ready-made food products, and the list of countries which form basic demand for food in the global market has been shown. Role of Ukraine in supply of agricultural products for the needs of specific importing countries has been researched.

Elements of scientific novelty. The reasons and trends that will affect constant growth of food demand in the medium- and long-term period have been proved. Main indicators of world agricultural import in the period between 2000 and 2017 have been classified according to their importance for human development.

Practical significance. The article is aimed at bringing information about current trends of the world food market to domestic producers and exporters of agricultural products for using in their current and future activities. Statistical data demonstrate actual situation in agricultural production and trade. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 10.

Keywords: international trade; agricultural products; global market; demand; consumption; forecast.

Dukhnytskyi Bohdan Volodymyrovych - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of agrarian production economics and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

Духницкий Б.В. Глобальный спрос на продовольствие

Цель статьи - рассмотреть современные тенденции международной торговли агропродовольственной продукцией по основным группам, товарным позициям и странам-импортерам.

Методика исследования. Используются методы: теоретического обобщения - для изучения теоретических основ формирования глобального спроса на продовольствие, анализа и синтеза - для выделения крупнейших стран-импортеров и обобщения количественных показателей международной торговли аграрным сырьем и готовыми пищевыми продуктами, сравнительной оценки - для сопоставления объемов экспорта отдельных товарных групп сельскохозяйственной продукции, графический - для наглядного отображения статистических результатов исследования.

Результаты исследования. Проведена оценка общей динамики мировой торговли продукцией АПК, определены конкретные товары, пользующиеся наибольшим спросом и имеющие самую высокую экспортную стоимость, проанализированы объемы торговли сырьем и готовыми пищевыми продуктами, приведен перечень стран, которые формируют основной спрос на продовольствие на глобальном рынке, исследована роль Украины в вопросе обеспечения поставок аграрной продукции для нужд конкретных государств-импортеров.

Элементы научной новизны. Обоснованы причины и тенденции, которые будут влиять на постоянный рост потребности в продуктах питания в среднесрочной и долгосрочной перспективе.

Практическая значимость. Положения статьи направлены на предоставление информации об актуальных тенденциях мирового продовольственного рынка отечественным производителям и экспортерам аграрной продукции для использования в их текущей и перспективной деятельности. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: международная торговля; агропродовольственная продукция; глобальный рынок; спрос; потребление; прогноз.

Духницкий Богдан Владимирович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 10.08.2018 р.

Фахове рецензування: 22.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Духницкий Б. В. Глобальный попит на продовольство. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 102 – 106.

* * *

УДК 338.43.01:338.312

В.В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор

Інституціональне середовище управління продуктивністю в аграрному секторі економіки

Мета статті - розвинути теоретико-методологічні засади інституціалізації економічних-неекономічних взаємодій і на цій основі здійснити наукове обґрунтування шляхів і способів формування інституцій управління продуктивністю в аграрному секторі економіки.

Методика дослідження. У процесі дослідження використані методи: абстрактно-логічний, порівняння, монографічний, проблемний, графічний, економічної оцінки і системного структурного аналізу та методологічного узагальнення.

Результати дослідження. Здійснено оцінку інституційного розвитку управління продуктивністю трансформаційного періоду в Україні, зокрема, в аграрному секторі економіки. Це дозволило розглянути інституційну теорію, яка забезпечує двосторонній характер взаємозв'язків між інституційним середовищем і економічною поведінкою людини, освідчить про подальше поглиблення поділу праці та позитивні зрушення в соціальній структурі суспільства в європейському співтоваристві, тоді як в Україні швидше свідчить про деіндустріалізацію і формування так званих тіньових форм зайнятості, загострення проблеми безробіття та деградацію індустріального сектору економіки.

Елементи наукової новизни полягають в системно-концептуальному підході до формування інституцій та створення інституційного середовища для ефективного управління продуктивністю на основі розроблених причинно-наслідкових зв'язків, в управлінні продуктивністю. Головними виділено чинники якості освіти, якості праці відповідно до стандартів ЄС.

Практична значущість. Обґрунтовано необхідність створення Національного і галузевих центрів продуктивності, Національного і галузевих центрів професійних кваліфікацій, аналітичного центру формування і моніторингу систем індикаторів продуктивності та конкурентоспроможності. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: продуктивність; інститути; інституціональний розвиток; рівень ВВП; заробітна плата; модель функціонування інститутів продуктивності.

Вітвицький Володимир Валентинович - доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: v.v.vitviskiy@gmail.com

Постановка проблеми. Актуалізація та пріоритетність інституційного розвитку аграрного сектору економіки в сучасних умовах визначається розвитком попередньої економічної формації. Звідси суб'єкти економічної діяльності, що утворилися внаслідок існування інституційної матриці минулого періоду, воліють зберегти сформовану існуючу інституціональну структуру, створюючи серйозні перешкоди інституціональному розвитку [6].

Досвід різних країн світу доводить, що глибокі економічні перетворення визначаються здатністю до сприйняття трансформаційних, технологічних і управлінських інновацій на основі інституційних особливостей суспільства.

У сучасному розумінні трансформація економіки це не просто руйнування застарілих інституцій та відмова від технологій, які не відповідають сучасним реаліям, а, в першу чергу, це інституціалізація економіки економічних відносин і тих неекономічних взаємодій, які визначають посттрансформаційний шлях розвитку.

Дослідження проблематики переходу аграрного виробництва до сталого розвитку спонукає до системного підходу взаємодії економічних соціальних демографічних і екологічних чинників, які складають основу процесів формування методології інституціонального середовища управління продуктивністю.

Через несвоєчасність і непослідовність вирішення багатьох аспектів інституціоналізації аграрного сектору економіки розвиток

інститутів і інституцій слід розглядати як невідкладну системну фундаментальну проблему ефективного формування і функціонування аграрного сектору [10].

В той же час міждисциплінарність інституціональних досліджень, розмитість базового поняття „інститут”, незавершеність парадигми економічної науки породжує ряд теоретичних і прикладних питань теоретико-методологічного характеру. Разом із тим дослідження інституціональних процесів передбачає певний методологічний плюралізм, насамперед тому, що різні напрями інституціоналізму об'єднує лише об'єкт дослідження. Тим не менш інституціоналізм не втрачає свої базові принципи (реалістичність, описовість, історичність, психологізм, соціологізм і т.д.), а навпаки, доповнюється новими теоретичними аспектами через теорію контрактів, економіку, право, теорію суспільного вибору і модифікується в більш реалістичну версію неокласики. Тому існують всі підстави розглядати інституціональну теорію як мегатеорію, що забезпечує двосторонній характер взаємозв'язків між інституціональним середовищем і економічною поведінкою людини та економічними змінами в суспільстві [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі дослідженням проблемам інституційного розвитку аграрного сектору економіки займається чимало науковців, серед яких слід виділити Ю.О. Лупенка і М.Й. Маліка [10], О.Ф. Івашину [3], Е. Попова [8], О.Г. Шпикуляка [12], М.О. Кизима [4], Г.Б. Клейнера [5] та інших.

Проте, хоча проблема інституційного розвитку управління продуктивністю досить актуальна, вона не набула фундаментального наукового дослідження, а ряд її положень залишаються дискусійними.

Водночас проблеми інституційного розвитку управління продуктивністю стали домінуючими в працях багатьох зарубіжних дослідників - Скотта Д. Сінка [11], Р. Аккофа [1], Д. Норта [6], І. Прокопенко [9] та інших. Ідея підвищення продуктивності відіграє визначальну роль в управлінні підприємством, привертає увагу дослідників та спонукає їх до більш глибокого вивчення цієї проблеми.

Мета статті - розкрити проблемні аспекти інституційного середовища та оцінити стан інституційного розвитку управління продуктивністю в аграрному секторі. Обгру-

нтувати необхідність створення ринкових інституцій управління продуктивністю, визначення цілей і завдань їх розвитку в умовах євроінтеграційних процесів.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження положень праць представників інституціональної теорії показало наявність значного варіювання підходів до характеристики відправних категорій інституціоналізму. Серед таких далі наведено інтепретацію Д. Норта, згідно з якою: «Інститути - це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують повторювану взаємодію між людьми» [7, с. 73].

Розглядаючи інститути, як організовану систему стандартизованих зв'язків та соціальних норм, що об'єднує важливі соціально-економічні цінності та процедури, які задовольняють основні потреби суспільства в аграрному секторі економіки. В той же час є проблеми невирішеності багатьох аспектів інституціонального розвитку, зокрема, як однієї з основоположних складових інституціоналізації формування системи управління продуктивністю, серед них особливо виділяються:

- незадовільна адаптація ринкових інституцій та інститутів агрогосподарювання і входження в міжнародний економічний простір;
- вкрай неприйнятна трансформація старих і формування нових ринкових інститутів;
- глибока диспропорція у регуляторній системі аграрного ринку між інститутами та інституціями нових форм із традиційними;
- відсутність системності і концептуальних засад інституціонального формування розвитку і регулювання аграрного ринку;
- інституціональна нерозвиненість системи економіко-соціальної взаємодії в ринкових умовах;
- ліквідація міжгалузевих і практична неспроможність традиційних галузевих науково-прикладних інститутів продуктивності та відсутність передумов для створення нових.

Д. Нортom відзначається «зростання спеціалізації та поглиблення процесів поділу праці в економіках провідних країн, що зумовлює необхідність розвитку інституціональних структур» для зменшення рівня трансакційних витрат [7, с. 71].

Інституційні зміни визначаються попередньою траєкторією економічного і соціального розвитку (path dependence). Економічні суб'єкти, які утворилися внаслідок існування інституціональної матриці, прагнуть до status quo, зберігаючи сформовану інституціональну структуру і привносячи в реформи штучні умови без належного інституційного забезпечення, що не дозволило отримати очікуваних результатів.

Негативні наслідки полягають у відсутності підготовчого періоду та відповідних заходів, недооцінці впливу неформальних інститутів - звичок, традицій, значній інертності розвитку суспільства, недостатньому рівні знання [1]. Як наслідок рівень ВВП на душу населення в Україні один з найнижчих в Європі (табл. 1).

1. Рівень ВВП на душу населення, дол. США

Країна	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Грузія	2964	3725	4143	4274	4430	3765	3866	4192
Російська Федерація	10675	14351	15435	16007	14126	9329	8748	8664
Румунія	8297	9200	8553	9535	10020	8973	9523	9493
Польща	12597	13391	13144	13730	14340	12564	12414	13038
Словаччина	16601	18137	17275	18192	18630	16132	16530	16489
Німеччина	41736	46310	44065	46531	43043	41324	42161	43270
Норвегія	37770	100711	101663	103059	97200	74493	70868	70617
Швейцарія	74606	88416	83538	85112	86606	82016	79888	79348
Україна	2965	3570	3855	4030	3105	2125	2136	2206

Джерело: Державна служба статистики України.

Наведені дані свідчать, що розвинуті європейські країни впевнено нарощують рівень ВВП на душу населення, таким чином формуючи позитивні зрушення в економіко-соціальних взаємодіях в умовах появи нових типів і видів праці та мотивації людей до праці та якості життя.

Економічна трансформація означає не тільки досягнення певних економічних і соціальних інституціональних результатів, порівнюваних з певними критеріями, а й відображає якість влади і законодавства державних і приватних інститутів, виступає загальною характеристикою якості інституціонального середовища та дає оцінку критичного відставання країни у:

- продуктивності виробництва та праці;
- ефективності конкурентного середовища;
- реалізації знань;
- впровадженні інституційних засад у політико-правову сферу та корпоративне середовище;
- розвитку процесу соціалізації економіки.

Існування серйозних невідповідностей між формальними і неформальними нормами зумовлює виникнення незавершених політичних та інституціональних станів. Це створює неприйнятно високий рівень трансакційних витрат і призводить до неузгодженості управлінських дій, негативно позначається на продуктивності національної

економіки та аграрного сектору зокрема. Існують всі підстави стверджувати, що українська економіка у трансформаційний період характеризується високим постійним зростанням трансакційних витрат. Трансакційні витрати економіки України з економіками Європейського Союзу перевищують останні в десятки разів. Дослідники ЄС, оцінюючи частину трансакційних витрат, що з'являються внаслідок виникнення фірми, як інституту, в сукупних витратах знаходяться на рівні від 2 до 15 %. При цьому в Україні, при постійному зростанні трансакційного сектору, вони досягають від 50 до 70 % [5]. За іншими оцінками різниця між витратами трансакційного сектору національної економіки в цілому і трансакційними витратами фірм ЄС становить приблизно 50% [8].

Сучасна синергія пояснює, що на величину трансакційних витрат впливає мотивація суб'єктів інституціональних змін, ступінь їх інформованості про існуючі альтернативи, наявність операційної закритості та ефект гістерезису. Для вирішення цієї проблеми необхідний системний підхід, що враховує комплементарність інститутів економічної, соціальної, культурної, духовної, екологічної та інших сфер суспільства.

Один із головних напрямів трансформаційного розвитку - це здатність приватних і державних інститутів імпортувати та запро-

ваджувати сучасні інститути, які можуть опанувати і застосовувати технологічний та управлінський досвід, створюючи ефективний розподіл прав власності. Ознакою глибокої інституціональної деградації українського суспільства та чи не головною перешкодою для створення інноваційної моделі розвитку економіки держави, зокрема, управління агропродуктивністю виробництва [4].

Серйозні ознаки поглиблення інституціональної деградації українського суспільства проявляються в послабленні конкурентоспроможності національної економіки, про що свідчать світові рейтинги.

Відповідно до Звіту Всесвітнього економічного форуму (2017), Україна за індексом конкурентоспроможності мала наступну динаміку: 2012-2013 (з 144 країн) 73-місце; 2013-2014 (з 148 країн) 84-те; 2014-2015 (з 144 країн) 76-те; 2015-2016 (з 140 країн) 79-те; 2016-2017 (з 138 країн) 85-е; 2017-2018 - 81-е місце (з 137 країн). За цими даними Україна піднялася на 4 позиції за останній рік. Під конкурентоспроможністю автори звіту розуміють спроможність національної економіки створити й підтримувати конкурентоспроможне середовище, в якому виникає бізнес [13].

Інституціональні негативні наслідки спостерігаються за прямого перенесення західних інститутів в українське середовище в 90-х роках, як базових для формування ринкових відносин не враховуючи психологію людей, що декілька поколінь виховувалися в іншій системі. Нав'язування ринкової поведінки і господарювання без врахування культурних і ідеологічних цінностей створило умови для виникнення неформальних інститутів, що перешкоджають аграрному розвитку на сучасному етапі. Негативний процес інституціоналізації ще більше поглибився наслідками політики „шокової терапії”, сформувавши психологію хронічної недовіри до уряду [12]. Тим самим це ускладнює і навіть унеможливає проведення програм тих чи інших реформ, слугує підґрунтям популізму та приходу до влади недостатньо компетентних політиків, які, як правило, відстоюють вузькі корпоративні інтереси, не виконуючи інституціональної функції, яка покладається на владу [4].

Інституціональна функція якості влади повинна виражати ефективне забезпечення формування інституту економіко-політичних, економіко-правових і економіко-соціаль-

них взаємодій, що відображають інтереси різних груп соціуму, спільного плюралізму, і виступати ефективним гарантом авторитарних чи тоталітарних тенденцій держави, або тих сил, які не зацікавлені в економічній модернізації країни. В Україні наявність таких сил зумовлена особливістю економічної моделі, нерозвиненістю економіко-політичних взаємодій, створенням проміжної кризової форми розвитку, рентоорієнтованої поведінки, як поширеної суспільної норми, а головне - рівнем корупції. За оцінками міжнародної Transparency International, Україну у світі сприймають як країну з надзвичайно високим рівнем корупції. У 2017 р. Україна посіла 130 місце серед 180 країн і набрала 30 балів по 100-бальній шкалі, що є показником надзвичайно високого рівня корупції, оскільки результат нижче 30 балів, за Transparency International, вважається „ганьбою нації” [13].

Такий рівень корумпованості є негативним для суспільства, адже суттєво збільшуються трансакційні витрати, формується суспільне уявлення про незахищеність громадян перед владою та криміналітетом, збільшуються економічні та політичні ризики для бізнесу, зростає соціальна нестабільність у суспільстві, зменшується державне регулювання підприємницької діяльності, формується неефективна податкова система, а у ряді випадків унеможливується робота і прийняття антикорупційного та екологічного законодавства.

У таких умовах постає проблема можливості сформувати державу розвитку, здатну на модернізацію і підвищення продуктивності, соціалізації економіки та, на цій основі, зростання добробуту населення [11].

Інституціоналізація - це система домінуючих економіко-соціальних взаємодій через гармонізацію інтересів кожного члена суспільства, кожної соціальної групи, суспільства в цілому, зменшення соціальної нерівності та розвиток соціального капіталу, закріплення того чи іншого припустимого рівня або міри справедливої економічної поведінки, засвоєння суспільством моральних, етичних, культурних правил, норм, що перетворюються на правила поведінки індивідумів, економічних суб'єктів, забезпечують саморегулювання їх діяльності.

Глибина і ефективність економічної трансформації все більше залежить від соціокультурних чинників:

- продуктивність виробництва і праці;
- рівень і культура споживання як лінійні детермінанти економічного зростання;
- особливості економічних відносин;
- соціокультурні особливості економічної трансформації;
- особливості соціальної інтеграції, яка в основному здійснювалась державою із під-

вищенням ролі суспільства в трансформаційних процесах;

- посилення соціальної дисфункції, яка проявляється через інститути соціальної справедливості та соціального партнерства.

Державні службовці, менеджери різних рівнів, політикум прагнуть до складу панівних груп, що призводить до диференціації, соціальної розшарованості та різноманітності суспільства, маргіналізації більшості людей, які не мають можливостей на ефективну зайнятість і гідну оплату праці (рис. 1).

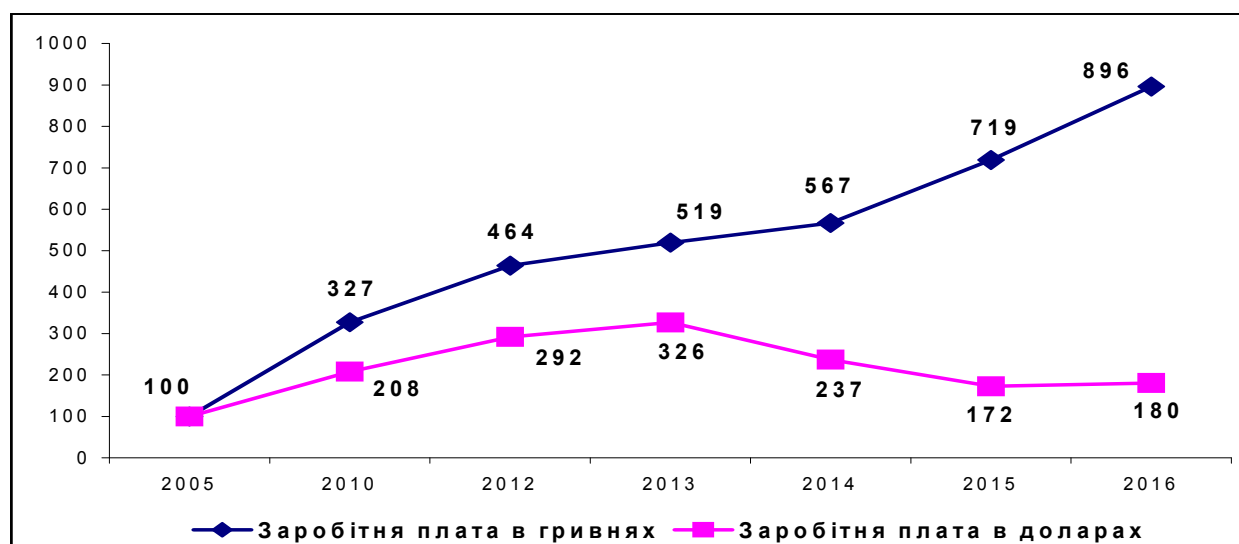

Рис. 1. Динаміка індексів заробітної плати працівників сільського господарства

Джерело: Розроблено автором на основі статистичних даних.

За наведеними показниками, очевидними є тенденції до зниження реальної заробітної плати, а звідси - зниження купівельної спроможності і споживання харчових продуктів та товарів широкого вжитку, що загалом може призвести до стагнації внутрішнього ринку, збитковості підприємств, погіршення добробуту населення.

Посилення тенденції до соціалізації обов'язково має формувати механізми саморегулювання соціальних конфліктів і соціальної адаптації до ринку, оскільки інституціоналізація цих процесів поєднала у свідомості людей розуміння розширення формальних прав і фактичне звуження соціальних та економічних можливостей. Для переважної більшості населення праця є мінімальним засобом для існування, а якісні характеристики і зміст умов праці не мають суттєвого значення, тому в такому середовищі трансформаційні процеси розвиваються повільно. З огляду на тенденції поділу праці в Україні сформоване деіндустріальне суспільство та застосування так званих не-

типових форм зайнятості, наявність яких свідчить про розвиток постіндустріальних тенденцій і загострює проблеми безробіття та деградацію індустріального сектору економіки через витік кваліфікованих кадрів за кордон і низький рівень оплати праці. Саме тому виникає необхідність в системному підході до формування інституціональних засад управління продуктивністю. З'являється нагальна потреба в теоретичному обґрунтуванні особливо методологічних можливостей універсуміки, яка дозволяє розглядати зміну ціннісних оцінок і мотивацію людей в широкому контексті через мікроуніверсумізацію та синергитичний вплив усіх сторін людської життєдіяльності [10].

Саме на основі аналізу універсумних економіко-неекономічних взаємодій є всі підстави виділити важливий інституціональний критерій економічної трансформації - нову мотивацію людської діяльності в аспекті становлення культури постматеріальних цінностей, зокрема, високий рівень продук-

тивності в його широкому і глибинному розумінні [3].

Одним з основних інститутів, який може підтримувати рівновагу між внутрішніми, зовнішніми, соціальними, природними чинниками, є держава. Саме вона має забезпечувати в національному масштабі взаєморозуміння між основними соціальними група-

ми у рівноправній участі в прибутках через підвищення продуктивності, зміцнення гарантій зайнятості та соціальної захищеності, вдосконалення трудового законодавства та інших прогресивних змін [9]. Для цього необхідно здійснити наступні кроки інституціонального вдосконалення управління продуктивністю (табл. 2).

2. Причинно-наслідкові зв'язки вдосконалення інституційного розвитку управління продуктивністю

Проблеми	Оцінка проблеми	Шляхи вирішення проблеми
Високий рівень тіньової зайнятості (40%)	Не нараховується трудовий стаж, не виплачуються взагалі або мінімальні соціальні виплати та страхові виплати в разі втрати працездатності, а мінімальна зарплата сьогодні означає мінімальну пенсію в майбутньому. Недоплати роботодавцями податків на заробітну плату компенсуються вищими ставками інших податків, що посилює соціальну напругу та знижує соціальні стандарти	Створення прозорої системи стимулювання всіх форм зайнятості; впровадження преференцій під час створення нових робочих місць; заохочування самозайнятості населення й ведення бізнес-діяльності. Мінімізація податків на заробітну плату та фонд оплати праці
Відсутність (повної і достовірної) статистик зайнятості та зарплат	Недостовірні дані зумовлюють викривлену ситуацію на ринку праці і, відповідно, не дають можливості адекватної оцінки. Виникає дисбаланс у рівнях оплати праці працівників різних професій у регіонах. Як наслідок - зарплата не завжди відповідає складності і специфіці роботи, що призводить до значного розриву цього показника між різними галузями, професіями	Виконання Україною Конвенції про статистику праці № 160, Рекомендацій про трудові правовідносини № 198, Конвенції про політику в галузі зайнятості № 122, які Україна ратифікувала. Це дозволить проводити аналіз і складати прогнози, дані яких увійдуть у міжнародну трудову статистику. Зі свого боку, це дозволить визначити місце України порівняно з іншими країнами та надалі скоригувати співвідношення оплати праці працівників різних професій, професійних груп і секторів економіки, здійснити диференціацію складності праці, сформулювати політику оплати праці у країні
Відсутність обов'язкових і професійних стандартів відповідно до міжнародних норм	Незважаючи на 30-е місце (зі 187) у світовому рейтингу освіти за рахунок охоплення більшості населення початковою, середньою та вищою освітою, Україну вирізняє один із найнижчих рівнів продуктивності та оплати праці. За даними МВФ (World Economic Outlook Database, квітень 2016 року), у 2014 р. рівень ВВП на душу населення України становив \$3054, у 2016 р. він знизився до \$2206, тоді як у Швейцарії він становить понад 84 000 дол.	Подолати розрив можна, зробивши наголос на два основні чинники - якість освіти та якість праці. Опрацювання та введення нових обов'язкових навчальних стандартів відповідно до міжнародних стандартів простимулює підвищення якості освіти створення Національного центру професійних кваліфікацій. Його завдання - розробка нових професійних стандартів; незалежне оцінювання кваліфікації працівників; сертифікація спеціалістів різних професій і кваліфікації відповідно до міжнародних професійних стандартів. Впровадження професійних стандартів та їх дотримання дозволить підвищити його продуктивність, конкурентоспроможність, а також й економічне зростання

Відсутність національного і галузевих центрів продуктивності	Відсутня можливість порівняльної оцінки продуктивності окремих підприємств у галузі та різних галузей, що призводить до інформаційного "голоду" співвідношення заробітних плат у різних галузях	Створення національного і галузевих Центрів продуктивності в Україні сформує базу для моніторингу та аналізу продуктивності. Наявність порівняльних даних про продуктивність у галузях могла б стати орієнтиром для структурного реформування економіки країни, включно з розвитком нових галузей
Відсутність реального соціального діалогу	Парадоксальність ситуації полягає в тому, що Закон «Про соціальний діалог в Україні» було ухвалено ще 2010 року, але й до цього часу він так і не запрацював. Кожна з чотирьох сторін трудових відносин - держава, профспілки, роботодавці й активне трудове населення - розв'язує свої питання в межах власних можливостей, не вступаючи в діалог один з одним ні на рівні регіонів, ні на загальнонаціональному рівні. Колективні переговори та колективні договори найчастіше мають формальний характер. Без діалогу знайти баланс інтересів сторін неможливо	Створити умови й механізми (в т.ч. вищезгаданих) для виконання Закону «Про соціальний діалог в Україні». Зокрема, розвивати інституції соціально-трудових відносин - професійні асоціації, спілки та співтовариства. Завдяки цьому стане можливим впровадження етики нових трудових відносин, підвищення цінності праці
Відсутність стратегії соціально-трудових відносин	Відсутність єдиного стратегічного підходу до принципів і норм побудови соціально-трудових відносин у країні. Кодекс законів про працю, що діє з минулої економічної системи, застарілий і не відповідає нинішнім реаліям	Розробка та впровадження стратегії соціально-трудових відносин із залученням експертів і громадськості. Вона має стати складовою частиною Стратегії розвитку країни з урахуванням тенденцій розвитку глобального ринку праці. Соціально-трудові відносини мають стати одним із ключових національних пріоритетів розвитку країни з європейською орієнтацією

Джерело: Розроблено автором.

З метою вироблення і впровадження національної політики підвищення продуктивності практично в усіх країнах ЄС були засновані й функціонують спеціальні інститути, що діють як на національному, галузевому, так і на регіональному рівнях або в межах секторів економіки, які охоплюють у своїй діяльності два головні напрями:

- визначення основних проблем підвищення продуктивності і необхідного поліпшення економічної політики;
- практична реалізація прийнятої політики підвищення продуктивності.

До основних проблем, на які орієнтується діяльність цих центрів, відносяться:

- пришвидшення процесу визначення національних цілей суспільства, які могли б бути схвалені урядом, підприємцями, робітниками;

- розробка нових систем та інструментів вимірювання продуктивності;

- проведення прикладних досліджень;
- генерування інформації та збір даних;
- реалізація проектів для демонстрації;
- проведення експертизи для зацікавлених організацій;

- надання послуг з порівняльного аналізу продуктивності між компаніями, секторами та країнами;

- реалізація програм навчання і підвищення кваліфікації, орієнтованих на підвищення як технічного рівня, так і рівня обізнаності про проблеми продуктивності.

Зокрема, основними довготривалими формами діяльності успішних національних центрів із продуктивності є:

- створення в країні сприятливого клімату, що забезпечує залучення всього насе-

лення в процес формулювання національних цілей і визначення пріоритетів;

- вироблення цілеспрямованої урядової політики підвищення продуктивності на національному рівні (на рівні сектору), а також координування реалізованої в межах різних галузей економічної політики з метою забезпечення оптимального використання національних ресурсів;

- установа (або підвищення ефективності існуючих) урядових статистичних органів, що займаються збором і аналізом даних на рівні сектору і макроекономіки;

- розвиток законодавства, що регулює взаємовідносини між підприємствами, а також між підприємствами та урядом;

- підвищення ролі таких економічних стимулів, як податки, кредит, політика доходів і т.п.

Розробка інституційного механізму, який здатний до вирішення подібних складних завдань, може забезпечити достатніми ресурсами і сприятиме встановленню тісніших

взаємозв'язків між зацікавленими сторонами, відіграє дуже важливу роль. Такий механізм може сприяти об'єднанню національних зусиль і забезпечувати підтримку організацій, діяльність яких спрямована на підвищення продуктивності в усіх секторах економіки, а також на всіх рівнях - від підприємств до окремих осіб.

Крім того, згадані центри здійснюють поглиблену професійну підготовку управлінських кадрів, а також кадрів масових професій, навчаючи їх передовим прийомам і методам праці в нормативному режимі, надають консультативну допомогу та проводять дослідження із вищевказаних проблем. Їхнім завданням є допомога іншим організаціям або секторам економіки у розробці планів і реалізації програм продуктивності. На сьогодні у світі налічується близько 150 національних і регіональних центрів, інститутів та асоціацій з продуктивності та управління, які з різним ступенем успіху вирішують проблеми підвищення продуктивності (рис. 2).

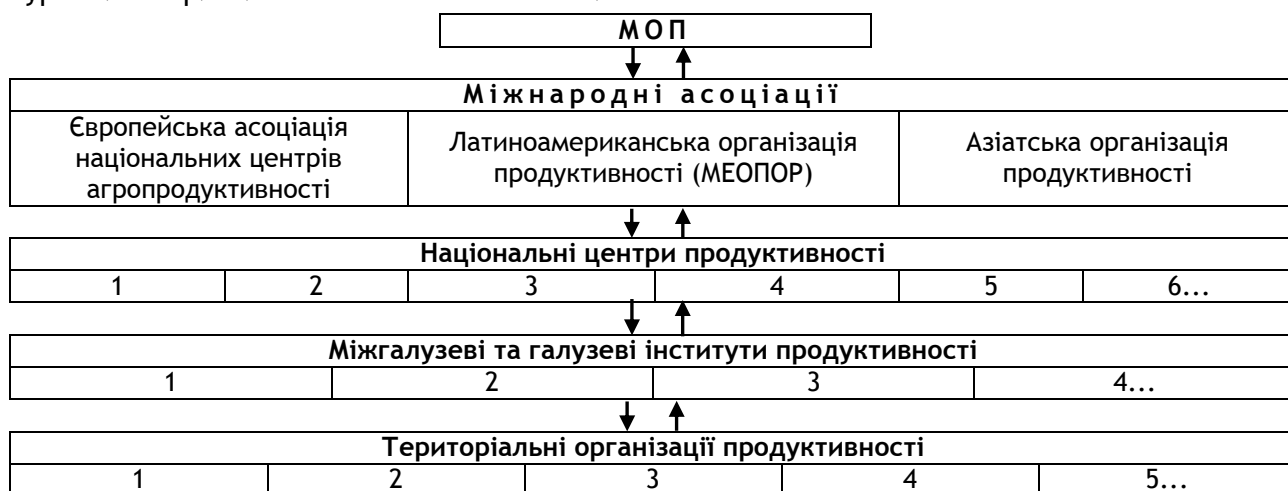

Рис. 2. Рамкова організаційна модель функціонування інститутів продуктивності

Джерело: Розроблено автором на основі досліджень [9].

Разом із тим в Україні проблема управління продуктивністю перестала бути об'єктом дослідження економічної науки. Якщо раніше над її теоретичним вивченням, розробкою, впровадженням прикладних програм працювали Національний і понад 20 галузевих центрів загальною чисельністю близько 15 тис. фахівців, то нині робота майже припинилася. Лише Рада з вивчення продуктивності України Національної академії наук України та Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу Мінагрополітики деякою мірою продовжують дослідження з цієї проблеми, скоротивши чисельність працівників при цьому у чотири рази, а

Національний центр продуктивності два роки тому взагалі ліквідовано. У наявних дослідженнях недостатньо ув'язуються процес управління продуктивністю з дією і використанням економічних законів, не знайшли відображення теоретичні аспекти продуктивності, її вплив на ефективність, зокрема, аграрних підприємств, а також відносин власності, форм господарювання, соціально-економічних перетворень на селі, формування ринкового середовища тощо.

Висновки. Економічний розвиток країни, зокрема аграрної сфери, потребує опрацювання синергетичної концепції, аналізу та дослідження універсуміку розбалансованого

стану інституціонального середовища, які б пояснювали роль економіко-неекономічних взаємодій у процесі суспільних трансформацій, зокрема визначення значущості й відповідальності людини як суб'єкта соціуму, його соціального і культурного детермінованого економічного вибору який би пояснював адаптацію економічних суб'єктів у кількох вимірах суспільного життя.

Виникає нагальна необхідність розробки стратегії реформування інституціонального

середовища управління продуктивністю створення відповідних програм і проектів її підвищення, зокрема створення національного і галузевих центрів продуктивності, національного центру професійних кваліфікацій та національного аналітичного центру формування і моніторингу системи індикаторів продуктивності та конкурентоспроможності, зробивши ставку на чинниках якості праці відповідно до стандартів ЄС.

Список бібліографічних посилань

1. Акоф Р. Планирование будущего корпорации. Москва : Прогресс, 1985. 328 с.
2. Гриценко А. А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. Київ : Форт, 2008. 928 с.
3. Івашина О. Ф. Інституціональне середовище економічної модернізації. *Бізнес Інформ*. 2014. № 7. С. 18-22.
4. Кизим М. О., Киреєнко Г. П., Губарева І. О. Тінізація економіки в Україні та Росії та її вплив на економічний розвиток країни. *БІЗНЕС ІНФОРМ* № 8. 2013. С. 8-14.
5. Клейнер Г. Б. Модернизация экономики и выращивание институтов. Т. 1. Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. С. 370-379.
6. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.
7. Норт Д. К. Институты и экономический рост : историческое введение. *Thesis*. 1993. Вып. 2. С. 69-91.
8. Попов Е., Лесных В. Трансакционные издержки в переходной экономике. *Мировая экономика и международные отношения*. 2006. № 3. С. 72-77.
9. Прокопенко И. И. Управление производительностью: практическое руководство / пер. с англ. Киев : Техника, 1990. 319 с.
10. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.
11. Скотт Д. Синк. Управление производительностью: планирование, измерение, оценка, контроль и повышение. Москва : Прогресс, 1989. 502 с.
12. Шпикуляк О. Г. Институції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010. 395 с.
13. Corruption perceptions index 2017. (2018). *Transparency International*. Retrieved from: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 [In English].
14. Schwab, K. (Ed.) (2017). The global competitiveness report 2017-2018. *World Economic Forum*. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> [In English].

References

1. Akoff, R. (1985). *Planirovanie budushhego korporacii* [Planning for the future of the corporation]. Moscow: Progress [In Russian].
2. Gricenko, A.A. (2008). *Institucionalnaja arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij* [Institutional architecture and dynamics of economic transformations]. A.A. Gricenko (Ed.). Kyiv: Fort [In Russian].
3. Ivashyna, O.F. (2014). *Instytuttsionalne seredovyshche ekonomichnyy modernizatsii* [Institutional environment of economic modernization]. *Biznes Inform*, 7, pp. 18-22 [In Ukrainian].
4. Kyzym, M.O., Kyreienko, H.P., & Hubarieva, I.O. (2013). *Tinizatsiia ekonomiky v Ukraini ta Rosii ta yii vplyv na ekonomichnyi rozvytok krainy* [Tinization of economy in Ukraine and Russia and its influence on the economic development of the country]. *Biznes Inform*, 8, pp. 8-14 [In Ukrainian].
5. Klejner, G.B. (2005). *Modernizacija jekonomiki i vyrashhivanie institutov* [Modernization of the economy and the cultivation of institutions]. (Vol. 1). Moscow: Izd. dom GU VShJe [In Russian].
6. Nort, D. (2000). *Instytuttsii, instytuttsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institution, institutional change and functioning of the economy]. Kyiv: Osnovy [In Ukrainian].
7. Nort, D.K. (1993). *Instituty i jekonomicheskij rost : istoricheskoe vvedenie* [Institutions and economic growth: historical introduction]. *Thesis*, 2, pp. 69-91 [In Russian].
8. Popov, E. & Lesnyh, V. (2006). *Transakcionnye izderzhki v perehodnoj jekonomike* [Transaction costs in the transitional economy]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 3, pp. 72-77 [In Russian].
9. Prokopenko, I.I. (1990). *Upravlenie proizvoditel'nostju: prakticheskoe rukovodstvo* [Performance management: practical guidance]. Kyiv: Tehnika [In Russian].
10. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., et al. (2016). *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii : instytuttsionalnyi aspekt : monohrafiia* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
11. Skott, D.S. (1989). *Upravlenie proizvoditel'nostju: planirovanie, izmerenie, ozenka, kontrol i povyshenie* [Performance management: planning, measurement, evaluation, monitoring, and improvement]. Moscow: Progress [In Russian].
12. Shpykuliak, O.H. (2010). *Instytuttsii u rozvytku ta rehuliuванні ahrarnoho rynku : monohrafiia* [Institutions in the development and regulation of the agrarian market: monograph]. Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [In Ukrainian].
13. Corruption perceptions index 2017. (2018). *Transparency International*. Retrieved from: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 [In English].
14. Schwab, K. (Ed.) (2017). The global competitiveness report 2017-2018. *World Economic Forum*. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> [In English].

The purpose of the article is to develop theoretical and methodological principles of institutionalization of economic and non-economic interactions and carry out a scientific substantiation of ways and means of forming institutions of productivity's management in the agrarian sector of the economy.

Research methods. In the research process the following methods have been used: abstract and logical, comparison, monographic, problem, graphic, economic evaluation and systematic structural analysis, and methodological generalization.

Research results. The assessment of institutional development of productivity's management in the transformation period in Ukraine, in particular, in the agrarian sector of the economy, has been assessed. This allowed us to consider the institutional theory that provides the two-way character of relationships between the institutional environment and economic behaviour of a person, reveals the further deepening of the labour differentiation and positive changes in the social structure of society in the European community. However, the same scientific principles indicates deindustrialization and formation of so-called "shadow forms of employment" in Ukraine, as well as aggravation of the problems of unemployment and degradation of the industrial sector of the economy.

The elements of scientific novelty. Scientific novelty of the article lies in the system-conceptual approach to formation of institutions and creation of an institutional environment for effective management of productivity on the basis of developed causal links. In the productivity's management have been highlighted the main factors of quality of education and work in accordance with EU standards.

Practical significance. The necessity of creation of national and sectoral productivity centres, national and branch centres of professional qualifications, analytical centre for formation and monitoring of indicator systems of productivity and competitiveness has been substantiated. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 14.

Keywords: productivity; institutes; institutional development; GDP level; salary; functioning model of productivity institutes.

Vitvitskyi Volodymyr Valentynovych - doctor of economic sciences, professor, honored worker of science and technology of Ukraine, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: v.v.vitviskiy@gmail.com

Витвицкий В.В. Институциональная среда управления продуктивностью в аграрном секторе экономики

Цель статьи - развить теоретико-методологических основы институционализации экономических-неэкономических взаимодействий и на этой основе осуществить научное обоснование путей и способов формирования институций управления продуктивностью в аграрном секторе экономики.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: абстрактно-логический, сравнения, монографический, проблемный, графический, экономической оценки, системного структурного анализа и методологического обобщения.

Результаты исследования. Выполнена оценка институционального развития управления продуктивностью трансформационного периода в Украине, в частности, в аграрном секторе экономики. Это позволило рассмотреть институциональную теорию, которая обеспечивает двусторонний характер взаимосвязей между институциональной средой и экономическим поведением человека, свидетельствует о дальнейшем углублении разделения труда и позитивных сдвигах в социальной структуре общества в европейском сообществе, тогда как в Украине скорее свидетельствует о деиндустриализации и формировании так называемых теневых форм занятости, обострении проблемы безработицы и деградации индустриального сектора экономики.

Элементы научной новизны состоят в системно-концептуальном подходе к формированию институций и созданию институциональной среды для эффективного управления продуктивностью на основе выявленных причинно-следственных связей, в управлении продуктивностью главными выделены факторы качества образования, качества труда в соответствии стандартам ЕС.

Практическая значимость. Обоснована необходимость создания Национального и отраслевых центров продуктивности, Национального и отраслевых центров профессиональных квалификаций, аналитического центра формирования и мониторинга систем индикаторов продуктивности и конкурентоспособности. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: продуктивность; институты; институциональное развитие; уровень ВВП; заработная плата; модель функционирования институтов продуктивности.

Витвицкий Владимир Валентинович - доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: v.v.vitviskiy@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018 р.

Фахове рецензування: 22.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Вітвицький В. В. Институціональне середовище управління продуктивністю в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 107 – 116.

* * *

Оцінка конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств України

Мета статті - опрацювати методичний підхід до розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний (аналіз еволюції наукових здобутків українських та іноземних учених щодо проблем оцінки конкурентоспроможності продукції), емпіричний (для оцінки конкурентоспроможності зерна сільськогосподарських підприємств), порівняльного аналізу (порівняння показників конкурентоспроможності зерна сільськогосподарських підприємств різних регіонів), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Сформовано систему показників для розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств. Проведено оцінювання конкурентоспроможності зерна пшениці та ячменю сільськогосподарських підприємств України аналітичним методом з використанням інтегрального показника.

Елементи наукової новизни. Запропонована методика оцінки рівня конкурентоспроможності продукції зерна колосових культур може бути використана для вибору ефективних шляхів його підвищення.

Практична значущість. Авторський методичний підхід до оцінювання конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств дозволяє аналізувати великі масиви даних, враховувати стимулюючий і дестимулюючий впливи обраних ознак на кінцевий результат, об'єднувати і використовувати критерії і показники різного ступеня вагомості. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: конкурентоспроможність продукції; інтегральний індекс конкурентоспроможності; сільськогосподарські підприємства; зернова галузь; пшениця; ячмінь; оцінка конкурентоспроможності зерна; конкурентні переваги.

Васильков Євгеній Володимирович - аспірант кафедри підприємництва та організації агробізнесу, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: ecoofaic@i.ua

Постановка проблеми. Зернове господарство України має важливе значення для розвитку національної економіки. Виробництво зерна є ключовим у забезпеченні продовольчої безпеки, важливим джерелом для створення кормової бази, належить до головних складових формування експортної політики. Збільшення пропозиції на ринку зерна посилює конкуренцію між виробниками. Забезпечення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств являє собою обов'язкову умову їх довготривалого та результативного функціонування у динамічному та невизначеному зовнішньому середовищі. Конкурентоспроможність продукції слугує основою для забезпечення конкурентоспроможності підприємства, галузі та кра-

їни в цілому. Головним індикатором оцінки рівня конкурентоспроможності виступає конкурентоспроможність продукції сільськогосподарських підприємств, яку вони виробляють. При цьому слід враховувати, що кожне підприємство має свою специфіку залежно від регіону його розміщення. Це зумовлено природно-кліматичними факторами, зональною спеціалізацією, рівнем фінансового, матеріально-технічного забезпечення тощо. Тому виникає необхідність оцінки та прогнозування конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання конкурентоспроможності та конкурентних переваг висвітлені у працях таких зарубіжних науковців, як М. Портер [8], С. Прагалад [9], Р. Рассел [10], Й. Шумпетер [11]. Питання методів оцінки конкурентоспроможності продукції

* Науковий керівник - М.М. Ільчук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© Є.В. Васильков, 2018

сільськогосподарських підприємств викладені у роботах М. Ільчука [4], С. Кваші [1], Д. Легези [5], М. Пархомця [6], О. Янкового [3] та ін. Незважаючи на достатню кількість наукових праць із вказаної тематики, деякі аспекти залишаються дискусійними, подальшого розвитку потребують підходи щодо оцінки та напрямів підвищення конкурентоспроможності зерна вітчизняних товаровиробників.

Мета статті - опрацювати методичний підхід до розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Серед галузей рослинництва однією з найважливіших є зернове господарство. Виробництво зернових культур традиційно посідає лідируючі позиції в структурі виробництва продукції рослинництва і загалом усього сільськогосподарського виробництва України. Зернове господарство формує продовольчий фонд, постачає фуражне зерно тваринництву, створює резервні державні запаси зерна і забезпечує продукцію на експорт. Україна належить до країн зі значними обсягами виробництва зерна.

В Україні у 2016 році було зібрано рекордний урожай зернових - 66 млн т, що на 5,9 млн т більше порівняно з 2015 роком. У 2016 році також було встановлено рекордні показники з урожайності зернових: пшениця - 42,1 центнера з гектара, жито - 27,3, кукурудза - 66, горох - 31,3 центнера з гектара.

Загалом в 2016 р. намолочено 26 млн тонн пшениці, близько 28 млн тонн кукурудзи, 9,4 млн тонн ячменю, 391,5 тис. тонн жита, 499 тис. тонн вівса, 176,4 тис. тонн гречки, 745,6 тис. тонн гороху, 64,8 тис. тонн рису. Середня врожайність зернових знаходилася на рівні 46,1 центнера з одного гектара. У структурі товарного експорту у 2016 р. зернові культури становили 16,7% від загального обсягу експорту. Експорт пшениці у 2016 р. порівняно з 2015 р. збільшився на 21,4% [7].

Потрібно відзначити, що не існує універсальних для всіх видів продукції методик оцінки конкурентоспроможності. Незважаючи на порівняльну простоту оцінки конкурентоспроможності продукції, складність і різноманіття асортименту останньої у галузях та регіонах вимагає різних підходів до цієї оцінки. У кожній галузі сільськогосподарського підприємства конкретні умови

формування і підтримки конкурентних переваг будуть свої, а результат залежатиме від рівня конкурентної боротьби на кожному окремому ринку: зерна, олійних, овочів, молока, м'яса тощо.

Для виробництва продукції зернових культур характерні специфічні особливості (відмінності у технології одержання врожаю, строках його збирання, урожайності, собівартості, ціні, структурі посівних площ тощо), що не дає можливості здійснити справедливую оцінку конкурентоспроможності. Звідси процес оцінювання конкурентоспроможності провели на прикладі виробництва і продажу зерна пшениці та ячменю, на які припадає найбільша частка за чистим доходом і прибутком у структурі зернових колосових культур.

У науковій літературі [1, 3-6], конкурентоспроможність розглядається з боку аналізу показників інтенсифікації (продуктивність, ресурсозабезпеченість), концентрації (частка на ринку, частка у структурі реалізації), ефективності (собівартість, ціна реалізації, рентабельність), та окремо через норму прибутку. Безперечно, кожний показник відображає конкурентоспроможність, але більшість з них можуть бути використані під час аналізу в сукупності з іншими.

Згідно з існуючими методиками оцінки конкурентоспроможності продукції для розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності зерна колосових культур визначено такі показники: урожайність продукції, ц/га; ціна реалізації 1 ц продукції, грн/ц; повна собівартість продукції, грн/ц; обсяги реалізації продукції; частка ринку, %; прибуток із розрахунку на 1 ц реалізації продукції, грн/ц; прибуток на 1 га посівної площі, грн; темп зростання частки ринку протягом 2010-2016 рр., %; рівень товарності, %; рівень рентабельності виробництва, %.

За базу порівняння у цьому дослідженні було прийнято гіпотетичне підприємство (еталон), яке має показники конкурентоспроможності продукції, що дорівнюють максимальним показникам по сільськогосподарських підприємствах.

У процесі дослідження за основу обрано методику оцінки конкурентоспроможності окремих видів продукції, висвітлених у наукових працях [4, 5]. За цією методикою інтегральний індекс конкурентоспроможності продукції визначається як середньоарифметична величина площ трикутників, сторона-

ми яких є величина показників конкурентоспроможності, та обчислюється за формулою:

$$K = \left(\frac{1}{2} \sum_{i=1}^n a_i a_{i+1} w_i w_{i+1} \times \sin \frac{2\pi}{n} + a_{i+1} a_i w_{i+1} w_i \times \sin \frac{2\pi}{n} \right) / n, \quad (1)$$

де K - індекс конкурентоспроможності продукції; a - величина i -го показника конкурентоспроможності; w - вага показника у їх загальному ряду; n - кількість показників конкурентоспроможності.

Для розрахунку індексу конкурентоспроможності (K) по кожному виду продукції необхідно розрахувати одиничні показники конкурентоспроможності за формулою:

$$a_i = (z_i / z_{io})^{p_i} \times 100\%, \quad (2)$$

де a_i - одиничний показник конкурентоспроможності по i -му параметру; z_i - величина i -го параметра продукції; z_{io} - величина i -го параметра, за якого потреба задовольняється повністю. При цьому $p_i = 1$, якщо

i -та ознака є стимулятором, $p_i = -1$, якщо дестимулятором.

Встановлено, що найвищий виробничий і природний потенціал для вирощування пшениці наявний у підприємств Вінницької, Хмельницької, Черкаської, Київської та Тернопільської областей, оскільки у них спостерігаються найвищі виробничі показники конкурентоспроможності пшениці відносно середньогалузевого рівня, тоді як найгірший - у підприємствах Запорізької, Закарпатської, Дніпропетровської, Херсонської та Луганської областей.

Найвищими цінovими показниками конкурентоспроможності зерна пшениці відносно середньогалузевого рівня виокремлюються підприємства Миколаївської, Львівської, Чернігівської, Житомирської та Вінницької областей, найнижчими вони виявилися у Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Луганській та Закарпатській областях (табл. 1).

1. Конкурентоспроможність зерна пшениці сільськогосподарських підприємств України, 2016 р.

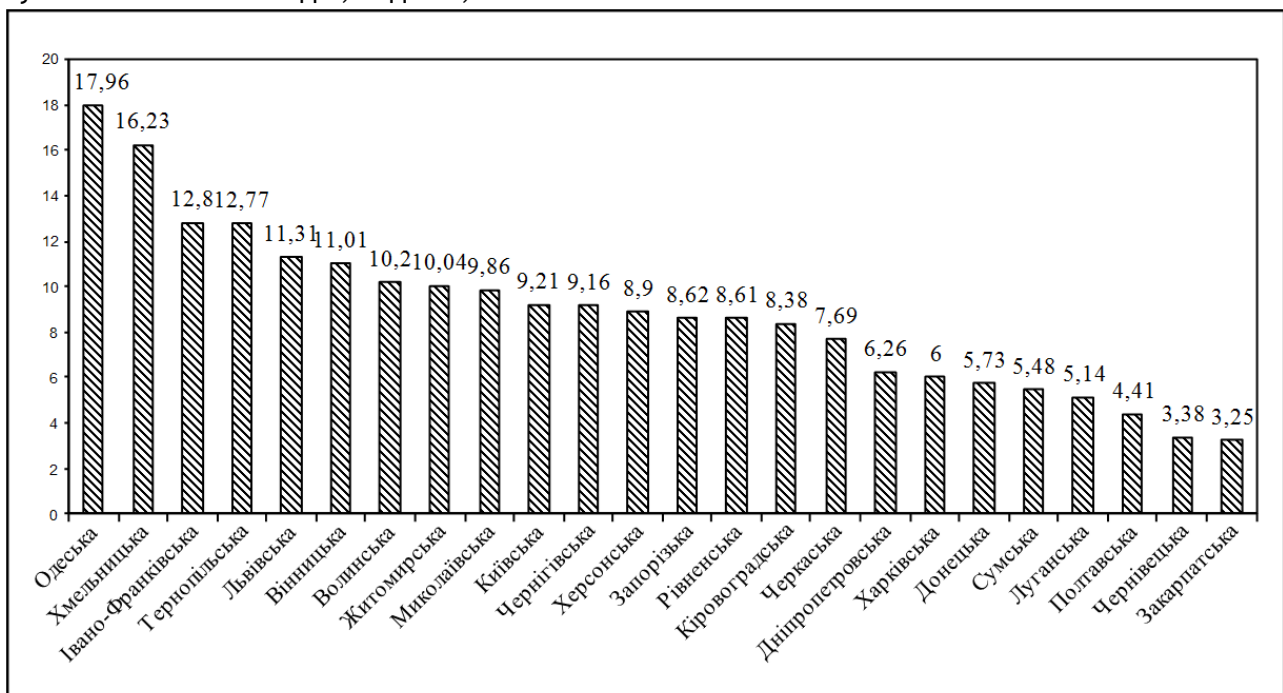
Область	Урожайність, ц/га	Ціна, грн/ц	Повна соівартість, грн/ц	Реалізовано, тис. т	Частка ринку, %	Прибуток з 1 ц, грн	Прибуток на 1 га, грн	Темп росту, %	Товарність, %	Рентабельність, %	Індекс конкурентоспроможності	Рейтинг
Вінницька	57,9	336,8	259,1	1399,4	8,5	77,7	4500,2	2,2	61,7	30,0	18,74	2
Волинська	51,9	335,9	254,1	311,2	1,9	81,8	4245,7	12,8	45,7	32,2	13,53	11
Дніпропетровська	35,9	320,4	230,8	1055,6	6,4	89,6	3215,2	2,2	71,0	38,8	15,62	5
Донецька	37,8	324,7	232,6	742,8	4,5	92,1	3481,1	-1,6	61,6	39,6	13,14	12
Житомирська	47,1	338,5	250,9	306,7	1,9	87,6	4125,0	7,2	49,5	34,9	12,64	15
Закарпатська	38,4	312,7	280,4	15,2	0,1	32,2	1238,3	13,9	14,2	11,5	5,37	23
Запорізька	33,8	321,9	220,6	1191,7	7,2	101,3	3422,7	0,5	69,8	45,9	17,60	3
Івано-Франківська	49,9	295,8	218,5	163,6	1,0	77,3	3859,5	6,2	56,7	35,4	11,63	18
Київська	52,8	330,9	261,6	967,2	5,9	69,3	3660,2	4,7	90,6	26,5	15,20	6
Кіровоградська	42,1	336,3	245,8	612,8	3,7	90,5	3808,6	-6,2	54,4	36,8	11,61	19
Луганська	36,3	302,3	217,3	554,5	3,4	85,0	3084,1	4,5	70,8	39,1	12,71	14
Львівська	50,1	342,4	317,3	299,1	1,8	25,1	1255,9	8,7	37,1	7,9	6,71	22
Миколаївська	36,7	353,7	256,1	831,8	5,0	97,6	3581,1	-2,9	68,5	38,1	13,65	10
Одеська	39,8	331,9	240,8	1240,9	7,5	91,0	3623,2	1,7	58,7	37,8	17,05	4
Полтавська	46,3	335,4	257,6	800,1	4,8	77,8	3602,3	3,8	69,9	30,2	13,82	9
Рівненська	51,6	325,3	272,9	245,6	1,5	52,4	2703,3	-0,4	53,6	19,2	8,01	21
Сумська	42,9	331,6	274,5	668,1	4,0	57,1	2449,4	2,0	71,4	20,8	10,05	20
Тернопільська	53,1	300,7	233,6	602,0	3,6	67,0	3560,3	3,0	55,6	28,7	12,05	16
Харківська	44,0	322,7	252,9	1351,9	8,2	69,8	3071,1	23,9	65,8	27,6	19,63	1

Херсонська	35,8	329,7	240,7	767,6	4,7	89,0	3187,7	9,6	60,4	37,0	14,42	8
Хмельницька	57,4	333,3	260,4	800,8	4,9	72,9	4184,6	4,8	58,6	28,0	14,48	7
Черкаська	54,1	331,4	256,1	723,6	4,4	75,3	4073,2	-0,1	59,0	29,4	13,05	13
Чернівецька	39,6	269,1	253,2	100,0	0,6	15,9	631,6	-0,5	55,2	6,3	4,22	24
Чернігівська	43,4	339,3	276,9	638,6	3,9	62,3	2704,3	10,1	75,4	22,5	11,96	17

Джерело: Розраховано автором на основі даних [7].

Високим рівнем конкурентоспроможності зерна пшениці відзначаються сільськогосподарські підприємства Харківської, Вінницької, Запорізької, Одеської, Дніпропетровської та Київської областей, із найвищими значеннями інтегрального індексу конкурентоспроможності (19,63; 18,74; 17,60; 17,05 та 15,62 відповідно). Найнижчий показник конкурентоспроможності був у Чернівецькій, Закарпатській, Львівській, Рівненській та Сумській областях - від 4,22 до 10,05.

Найвищий рівень конкурентоспроможності зерна ячменю - в Одеській, Харківській, Івано-Франківській, Тернопільській та Львівській областях, із індексом конкурентоспроможності (17,96; 16,23; 12,8; 12,77 та 11,31 відповідно). Найнижчий рівень спостерігається у підприємствах Закарпатської, Чернівецької, Полтавської, Луганської та Сумської областей, за індексу конкурентоспроможності від 3,25 до 5,48 (рис.).

Рейтинг сільськогосподарських підприємств України за рівнем конкурентоспроможності зерна ячменю, 2016 р.

Джерело: Розроблено автором.

Згрупувавши дані за природно-кліматичними зонами та розрахувавши індекс конкурентоспроможності встановлено, що найбільшим показник конкурентоспроможності зерна пшениці та ячменю був у підприємствах у зоні Степу. Найменш конкурентоспроможне зерно пшениці, вирощене у районах Полісся та Карпат, зерно ячменю - у районах Лісостепу (табл. 2).

На основі одержаних результатів можна стверджувати, що виробництво зернових культур має позитивну динаміку, за останні роки Україна посилсила свої позиції на світовому ринку зерна. Однак питання підвищення конкурентоспроможності зерна колосових культур вітчизняних підприємств потребує постійних реакцій на зміни ринку.

2. Конкурентоспроможність зерна пшениці та ячменю сільськогосподарських підприємств України за природно-кліматичними зонами

Природно-кліматична зона	Урожайність, ц/га	Ціна, грн/ц	Повна соціалізація, грн/ц	Реалізовано, тис. т	Частка ринку, %	Прибуток з 1 ц, грн	Прибуток на 1 га, грн	Темп росту, частки ринку, %	Рівень товарності, %	Рівень рентабельності, %	Індекс конкурентоспроможності
Пшениця											
Полісся	47,5	327,1	267,3	1980,0	1,7	59,8	2876,0	8,4	47,6	23,4	16,1
Лісостеп	49,8	321,3	256,5	7413,0	5,0	64,8	3303,7	4,9	65,4	25,3	22,1
Степ	37,3	327,6	235,6	6997,6	5,3	92,0	3425,5	1,0	64,4	39,1	22,3
Ячмінь											
Полісся	42,7	295,8	246,8	386,6	1,5	49,0	2157,6	20,9	36,9	20,5	20,26
Лісостеп	40,6	294,8	249,2	1265,2	3,8	45,5	2047,8	3,8	37,6	19,0	17,39
Степ	28,9	293,0	236,0	2025,1	6,9	57,0	1688,6	3,5	36,8	24,2	21,73

Джерело: Розраховано автором на основі даних [7].

Висновки. Запропонований методичний підхід до оцінювання конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств дозволяє аналізувати великі масиви даних, враховувати стимулюючий і дестимулюючий впливи обраних ознак на кінцевий результат, об'єднувати й використовувати критерії та показники різного ступеня вагомості. В результаті дослідження встановлено, що в 2016 році найвищим рівнем конкурентоспроможності зерна

пшениці відзначилися підприємства Харківської та Вінницької областей. Найконкурентоспроможніше зерно ячменю виробляють підприємства в Одеській та Харківській областях. Найнижчий рівень конкурентоспроможності зерна пшениці та ячменю виявився у підприємствах Закарпатської та Чернівецької областей. За результатами оцінки зерно колосових культур сільськогосподарських підприємств Степу є найконкурентоспроможнішим.

Список бібліографічних посилань

1. Кваша С. М., Голомша Н. Є. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку. *Економіка АПК*. 2006. № 5. С. 99-104.
2. Кваша С. М., Ільчук М. М., Коновал І. А. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 16-24.
3. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрямки підвищення: моногр. / за заг. ред. О. Г. Янково-го. Одеса: Атлант, 2013. 470 с.
4. Конкурентоспроможність продукції скотарства і пти-хівництва України в системі євроінтеграції: монографія / Ільчук М. М., Коновал І. А., Мельникова І. В. та ін. Київ: Вид-во ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2015. 321 с.
5. Лебеза Д. Г. Конкурентоспроможність продукції сіль-ськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. 394 с.
6. Пархомець М. К., Уніят Л. М., Соловей І. Оцінка конкурентоспроможності зерна та напрямки її підвищення у підприємствах. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Т. 2, вип. 1. С. 85-95.
7. Сільське, лісове та рибне господарство. *Державна служба статистики*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 09.07.2018).
8. Porter M. E. Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. 426 p.
9. Prahalad C. Competitive advantages. Boston: Harvard Business Scholl Press, 2005. 552 p.
10. Russell R. S., Taylor B. W. [5th edition]. Operation Management. Quality and Competitiveness in a Global Environment. Denver, John Wiley & Sons, Inc., 2006. 807 p.
11. Schumpeter, J. A., [1911] (2008), The Theory of Economic Development, translated from the German by Redvers Opie. New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers.

References

1. Kvasha, S.M. & Holomsha, N.Ye. (2006). Konkurentospromozhnist vitchyznanoi silskohospodarskoi produktsii na svitovomu ahrarnomu rynku [Competitiveness of domestic agricultural products in the world agrarian market]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 99-104 [In Ukrainian].
2. Kvasha, S.M., Ilchuk, M.M. & Konoval, I.A. (2013). Ekonomichne obgruntuvannya prohramy vyrobnytstva zerna pshenyty v Ukraini [Economic justification of wheat grain production program in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 16-24 [In Ukrainian].
3. Yankovy, O.H. (2013). Konkurentospromozhnist pidpri-ymstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia: monohr. [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of increase: monograph]. Odessa: Atlant [In Ukrainian].
4. Ilchuk, M.M., Konoval, I.A., Melnykova, I.V., et al. (2015). Konkurentospromozhnist produktsii skotarstva i pta-khivnytstva Ukrainy v systemi yevrointehratsii: monohrafiia [Competitiveness of livestock production and poultry industry of Ukraine in the system of European integration: monograph]. Kyiv: Vyd-vo TOV "Ahrar Media Hrup" [In Ukrainian].
5. Leheza, D.H. (2011). Konkurentospromozhnist produk-tsii silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia [Competi-tiveness of agricultural enterprises: monograph]. Kyiv: NNTS "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [In Ukrainian].
6. Parkhomets, M.K., Uniat, L.M., & Solovei, I. (2017). Otsinka konkurentospromozhnosti zerna ta napriamy yii pidvyshchennia u pidpriemstvakh [Evaluation of the competi-tiveness of grain and the directions of its increase in enterpris-es]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, Vol. 2, No. 1, pp. 85-95 [In Ukrainian].
7. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo [Agriculture, forest-ry, and fisheries]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm [In Ukrainian].

8. Porter, M.E. (1990). *Competitive advantage of nations*. New York: Free Press [In English].
9. Prahalad, C. (2005). *Competitive advantages*. Boston: Harvard Business Scholl Press [In English].
10. Russell, R.S. & Taylor, B.W. (2006). *Operation management. Quality and competitiveness in a global environment*. Denver: John Wiley & Sons, Inc. [In English].
11. Schumpeter, J.A. (2008). *The theory of economic development*. (R. Opie, Trans.). New Brunswick (USA) and London (U.K.): Transaction Publishers [In English].

Vasytkov Ye.V. Competitiveness evaluation of grain crop seeds in agricultural enterprises of Ukraine

The purpose of the article is to develop a methodical approach for estimation of the integral index of grain competitiveness in agricultural enterprises.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: dialectical method and monographic method for the analysis of evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on the problems of evaluation of products' competitiveness; empirical method for the evaluation of grain competitiveness of agricultural enterprises; comparative analysis for the comparison of grain competitiveness indicators of agricultural enterprises in different regions; abstract and logical for the theoretical generalizations and formulation of conclusions.

Research results. System of indicators for calculating the integral index of grain competitiveness of grain crops in agricultural enterprises has been formed. Competitiveness evaluation of wheat and barley grain in agricultural enterprises of Ukraine has been conducted via analytical method using an integral indicator.

Elements of scientific novelty. As a novelty in the article has been suggested the technique of evaluation of grain competitiveness of agricultural enterprises, that can be used to select effective ways of its increase.

Practical significance. The article offers a methodical approach to estimating a competitiveness of grain agricultural enterprises, which allows analyzing large amounts of data, taking into account stimulating and destimulating effects of the selected features on the final result, as well as combining and using various criteria. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 11.

Keywords: products' competitiveness; integral competitiveness index; agricultural enterprises; grain industry; wheat; barley; evaluation of grain competitiveness; competitive advantages.

Vasytkov Yevhenii Volodymyrovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship and agro-business organization, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: ecoofaic@i.ua

Васильков Е.В. Оценка конкурентоспособности зерна колосовых культур сельскохозяйственных предприятий Украины

Цель статьи - разработать методический подход для расчета интегрального индекса конкурентоспособности зерна колосовых культур сельскохозяйственных предприятий.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический (анализ эволюции научных достижений украинских и иностранных учёных по проблемам оценки конкурентоспособности продукции), эмпирический (для оценки конкурентоспособности зерна сельскохозяйственных предприятий), сравнительного анализа (сравнение показателей конкурентоспособности зерна сельскохозяйственных предприятий разных регионов), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Сформирована система показателей для расчета интегрального индекса конкурентоспособности зерна колосовых культур сельскохозяйственных предприятий. Проведена оценка конкурентоспособности зерна пшеницы и ячменя в сельскохозяйственных предприятиях областей Украины аналитическим методом с использованием интегрального показателя.

Элементы научной новизны. Предложенная методика оценки уровня конкурентоспособности продукции зерна колосовых культур может быть использована для выбора эффективных путей его повышения.

Практическая значимость. Предложенный методический подход к оценке конкурентоспособности зерна колосовых культур сельскохозяйственных предприятий позволяет анализировать большие массивы данных, учитывать стимулирующее и дестимулирующее влияния избранных признаков на конечный результат, объединять и использовать критерии и показатели разной степени значимости. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: конкурентоспособность продукции; интегральный индекс конкурентоспособности; сельскохозяйственные предприятия; зерновая отрасль; пшеница; ячмень; оценка конкурентоспособности зерна; конкурентные преимущества.

Васильков Евгений Владимирович - аспирант кафедры предпринимательства и организации агробизнеса, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)
E-mail: ecoofaic@i.ua

Стаття надійшла до редакції 14.08.2018 р.

Фахове рецензування: 21.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Васильков Є. В. Оцінка конкурентоспроможності зерна колосових культур сільськогосподарських підприємств України. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 117 – 122.

* * *